

eus Jak[•]in 220

herria kultura hizkuntza maiatza-ekaina
2017

Umorea politikoa da

IÑIGO ARANBARRI
UXOA ANDUAGA
UNAI ITURRIAGA

LAURA MINTEGI
MARIO ZUBIAGA
EDORTA ARANA

EGUNEN GURPILEAN

MIREN ARTETXE · HENRIKE GALARZA
TXERRA RODRIGUEZ · IGNAZIO AIESTARAN
KOLDO DIAZ BIZKARGUENAGA

Jakin^{•eus}**220**
herria kultura hizkuntza maiatza-ekaina
2017

JAKINEko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

JAKIN FUNDAZIOKO LEHENDAKARIA

Joan Mari Torrealdai

OHOREZKO KIDEAK

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

ZUZENDARIA

Lorea Agirre

ERREDAKZIO BURUA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Lorea Agirre, Haizea Barcenilla, Harkaitz Cano, Xabier Eizagirre,
Idurre Eskisabel, Patxi Juaristi, Joanmari Larrarte, Maialen Lujanbio,
Imanol Murua, Andoni Olariaga, Olatz Osa, Gexan Sors,
Joan Mari Torrealdai, Eguzki Urteaga

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia

Tel. 943 21 80 92

jakin@jakin.eus

www.jakin.eus

Gipuzkoako Foru Aldundia

*Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Hizkuntza
Berdintasuneko Zuzendaritza Nagusiaren laguntza jaso du*

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

KULTURA ETA HIZKUNTZA
POLITIKA SAIA

DEPARTAMENTO DE CULTURA
Y POLITICA LINGÜISTICA

*Kultura eta Hizkuntza Politika Sailak
(Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak) diruz lagundua*

Jabegoa: Jakin Fundazioa. Donostia. Lege gordailua: S.S. 25/1977. ISSN: O211/495X
Inprimaketa: Leitzaran Grafikak, S.L., Gudarien Etorbidea, 8. Andoain (Gipuzkoa)

SUMMARY

5

ZUZENDARIAREN HITZAK

7

GAI NAGUSIA Umorea politikoa da

11 Umorearen zimurrak Iñigo Aranbarri

Egungo umore hegemonikoari buruzko ohar diakronikoak egiten dira, batez ere euskaldun xehearen gainean eraiki denaz.

25 Umorearen sarrailez eta giltzez Uxo Anduaga

Umorearen izaera politikoa jorratzen da, estatu eta naziogintzarekin duen lotura estua argitara ekarriz, Euskal Herrian ematen den umorea adibidetzat hartuta.

41 Zenbait ohar umorearen gainean Unai Iturriaga

Bertsogintzak bertsolariari umorearekin harremantzeko eskaintzen dizkion modu ezberdinei buruz gogoetatzen da. Praktika teoriaren aurretik doa eta inprobisazioaren testuinguruak eta premiak erabat baldintzatzen ditu umorearekiko ikuspegia eta haren gaineko hausnarketak.

49 Umoreak ez die graziarik egiten Laura Mintegi

Adierazpen askatasunak politikagintzan, erlijioaren eremuan eta komunikazio sareetan dauzkan mugei buruzko eztabaidaz egiten da gogoeta. Blasfemia eta iraina erabiltzen dira mugatzaile, baina, hondoan, botere kontua da askatasuna edo askatasun eza.

67 *Tirabirak*: euskal gatazka binetetan
Mario Zubiaga • Edorta Arana

EHUko EMAN ikerketa taldearen Tirabirak egitasmoa aurkezten da. Izan ere, euskal gatazkari buruzko egunkarietako tira komikoak aztertu ditu, umore politikoari lotutako hainbat ikerketa-lerrotan murgilduz: irudiaren adierazgarritasunaren analisia, umorearen eta satiraren funtzio politikoa, gatazkaren memoria eraikitzeke moduak...

EGUNEN GURPILEAN

85 Kultura
Miren Artetxe

91 Ekonomia
Henrike Galarza

97 Soziolinguistika
Txerra Rodriguez

102 Ingurune digitala
Koldo Diaz Bizkarguenaga

107 Glokalia
Ignazio Aiestaran

KONTRAZALA Unai Iturriaga

HUMOUR IS POLITICAL

The wrinkles of humour

The writer Iñigo Aranbarri offers some diachronic notes about current prevailing humour, above all about humour founded on the straightforward Basque people. [Iñigo Aranbarri](#)

About the locks and keys of humour

The Doctor in Sociology Uxo Anduaga focuses on the political nature of humour by highlighting the close relationship maintained with nation and state building and citing the humour currently being used in the Basque Country. [Uxo Anduaga](#)

Various notes about humour

The *bertsolari* (verse improviser), scriptwriter and illustrator Unai Iturriaga reflects on the different ways of relating things via humour that verse improvisation offers the *bertsolari*. The practice precedes the theory, and the context and requirements of improvisation fully determine both the perspective and reflection of humour. [Unai Iturriaga](#)

They don't find humour funny

The writer and lecturer in Literature Laura Mintegi reflects on the debate surrounding the limits of freedom of expression in political activity, within the field of religion and in communication networks. Blasphemy and insults are considered to be limits, although deep down, freedom or the absence of it are a question of power. [Laura Mintegi](#)

Tirabirak: the Basque conflict in vignettes

The lecturer in Political Science Mario Zubiaga and lecturer in Journalism Edorta Arana present the research project *Tirabirak*, developed by the EMAN research group at the UPV/EHU (University of the Basque Country). The project analyses the comic strips about the Basque conflict that feature in the daily press by pursuing various lines of research linked to political humour: an analysis of the expressive nature of the image, the political function of humour and satire, and the ways of constructing memory about the conflict. **Mario Zubiaga • Edorta Arana**

NEWS TODAY

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we shall be closely following culture, economic, sociolinguistic, digital environment and globalization matters. This section draws on various specialists: Miren Artetxe, Henrike Galarza, Txerra Rodriguez, Koldo Diaz Bizkarguenaga and Ignazio Aiestaran. **Various authors**

Umorea politikoa da. Hortik abiatzen da umorearen konplexutasuna aztertu nahi duen zenbaki hau. «Umorea ez da neutroa, politikoa da». Uxo Anduaga soziologoaren hitz zoliak dira. Umorea zer den eta zer ez, eta nork egin lezakeen eta nork ez, zer den barregarri eta zer ez, kasik eguneroko ogia dugu azkenaldian. Hortxe daude *Ocho apellidos vascos* eta haren ahaide galiarra den eta berriki estreinatu den *Mission Pays Basque* film barregarri eta arrakastatsuak; eta hortxe dago ETBk martxoan emititu zuen *Euskalduna naiz eta zu?* Espainiaren gaineko umore programa 'iraingarri' eta 'deitoragarria'. Batzuek eta besteak sortu zalapartaren nolakotasunaren diferentziak umorea oso-oso gauza serioa dela pentsatzera garamatza, eta horretan pentsatzen dabil-tzan hainbat aditu eta aritu ekarri ditugu orrialde hauetara. Zertaz egiten dugun barre baino, zertaz barre egiten erakutsi diguten da kontua. Zein umore den zilegi eta zein ez. Eta horretan, adierazpen askatasuna eta (auto)zentsura nola uztartzen diren.

Gauza serioa dela, eta sarritan baita negargarria ere, argi aski frogatzen du egunerokotasunak. Baita horrela izan dela mendeetan zehar. Iñigo Aranbarrik begirada atzera bota eta gurean, mendeetan, umoregaia berbera izan dela ikusi du: Txanton Garrote da euskaldunon gaineko umorearen arbaso arketipikoa: euskaldun base-rritar arlotea. Kalkoan eginak datoz ondotik Antton Kaiku, Txanton Piperrri, El Sinsorgo, El Coitao, El Thun Thun, Chomin del Regato...

Izan ere, umoreak ia beti egiten du boterearen alde. Beti nazio baten alde. Hegemoniaren alde. Beti 'bestearen' kontra. Oso maiz, goitik behera. «Jendartean mendeetan mamitutako egituren errailetan dabil umorea», dio Aranbarrik. «Umorea zer den eta zer ez definitzerakoan ere nazio-estatuak zer esan handia dutela, besteak beste, bere autoritatea zilegitzerako orduan oso erabilgarria zaion baliabidea delako umorea», Anduagak. Eta gehitzen du, sarritan umorea 'politikoki zuzena' den hori iraultzeko tresna dela saltzen digutela, baina, gehienetan, 'politikoki zuzena' dena zurkaizteko tresna izan ohi dela.

Eta gurean gertatzen den paradoxa bat azpimarratzen du: «Itxura guztien arabera euskal kolektibo nazionalarentzat iraingarria eta

arbuiaugarria behar lukeen diskurtso moldeak izugarrizko arrakasta du euskal gizartearen, eta bereziki Hegoaldeko kasuan». Unai Iturriagak antzeratsu formulatu du: «euskaldunaren bipolaritateak onartzen du irrigai eta irrilaria izatea aldi berean».

Horregatik bereizi behar da nork eragiten duen noren gainean umorea, nor den subjektua eta nor objektua, umore egilea eta umore gaia. Nork eta nori, alegia. Horrek markatzen baitu umorearen muga, grazia egitea edo grazia zipitzik ez izatea, eta are zilegi izatea edo ez, eta areago, legezko izatea edo ez. Hain zuzen, umoreak adierazten duen ertz interesgarrietarikoa hortik eratortzen da Anduagaren ustetan: umore/ez-umore arteko muga labainkorra; eskubide, zilegitasun, errespetu, demokrazia eta adierazpen askatasunaren auziak tartean harilkatzen dituenekoa.

Adierazpen askatasunaren ertzetik tiratu dio Laura Mintegik auzi honi. Zenbat eta zenbat zentsura kasu izan diren gurean eta inguruetan. Izan ere, «adieraztea garestia da. Garesti irten daiteke, eta umoregileek ere badakite hori». Eta hortik autozentsura, «zentsuraren modu sotilena, eta horri esker, zentsura ofiziala luzatu eta egonkortu egiten da, barneratu eta fosilizatu egiten da».

Autozentsurak ere egin du bere bidea aspalditik mamitutako errailetan, eta segitzen du egiten. EHUko EMAN ikerketa taldeak 1977tik 2016ra bitartean euskal gatazkari buruz egunkarietan argitaratu diren bineten azterketa egin du, *Tirabirak* egitasmoan. Umore politikoaren ikerketa da –orain bai hertsiki eta esplizituki politikoa–. Mario Zubiaga eta Edorta Aranaren hitzetan, «urte luzez iraun duen gatazkak inozentzia politiko oro suntsitu du dagoeneko», eta «egunkarietako tira grafikoak komunikabide bakoitzak hartutako lerro editorialaren osagarri izan dira gehienetan».

40 urtetako laginak bertan barre algara gutxi dagoela erakusten du; barre izoztua da gehiago, edota keinutxo maltzurra edo gozoa maizago. Azterketak hainbat ondorio ekarri ditu. Horietako bat: «bineten tirabirak aringarri» izan dira, «kontsolagarri, eta, aldi berean, gatazka razionalizatzen lagundu digute».

Horren guztiaren sintesia Unai Iturriagaren kontrazalak dakar.

Aurretik, *Egunen gurpilean* sailean ohiko kolaboratzaileen egunerokotasunaren errepasoa duzu: Miren Artetxe kulturaz, Henrike Galarza ekonomiaz, Txerra Rodriguez soziolinguistikaz, Koldo Diaz Bizkarguenaga ingurune digitalaz eta Ignazio Aiestaran globaliaz.

UMOREA POLITIKOA DA

- 11** Umorearen zimurrak
Iñigo Aranbarri
- 25** Umorearen sarrailez eta giltzez
Uxo Anduaga
- 41** Zenbait ohar umorearen gainean
Unai Iturriaga
- 49** Umoreak ez die graziarik egiten
Laura Mintegi
- 67** *Tirabirak*: euskal gatazka binetetan
Mario Zubiaga
Edorta Arana

Umorearen zimurrak

Iñigo Aranbarri

Idazlea

Umorea jendartea da. Jendartean bizi da eta jendarteak bizi du. Ez da umorerik jenderik gabe. Sortzailea bezainbeste behar du irriaren legeak ituan jarriko den hori, eta, noski, antzezlan komikoetan bezala, ezinbestekoak dira barre-egile prestuak. Ez dirudi, beraz, eta kontsumo handiko umorea dut gogoan batez ere, jendartearen oso bestelakoa denik hau guztia. Nolako jendartea, halako umorea.

Horregatik dator hiperreko umore hau goitik behera, horregatik da hierarkizatua, ezinago bertikala. Eta horrexegatik, hain zuzen, dute horrenbesteko arrakasta gehiengo onartutik bazter geratzen diren kolektibo horiei guztiei buruzko txistek, eta berdin da *borono* ezjakin izan, *marikoi* lumadun zein *machu picchu* metroerdiko. Izan ere, jendartean mendeetan mamitutako egituren errailetan dabil umorea, ezagunak zaiakion txokoetan egiten du habia, han espero du txaloa eta algara. Hala, *performance*-an parte hartuko duten guztiek ongi ezagutzen dute aldamia, hasierako eta amaierako posizioak ondo markatuak daude, legeak zein diren azaldu beharrik ez dago. Eta nola ez, hizkera markatuak erabileraren bermea du.

Esan gabe doa, errepikatuaren errepikatuaz, umorearen bidez finkatu egiten da norberaren posizioa piramidean, barre onartuaren bidez itxura ematen zaio eguneroko egiturari, sendotu egiten dira jendartearen zimentuak. Bai, bere itxura arau-hauslean, pentsatu aldean asko du errititik umoreak.

Gure barre modu antzinako hura

Umorearen kontu honetan badugu, urrun gabe, aztarnategi ederrik. XVIII. mendearen amaieran Gipuzkoa mendebaldean Ilustrazioak, eta bereziki Peñafloidako kondeak, eskaintzen diguna da horietako bat. Tresna, nola ez, antzerkia da; Felix Maria Samaniego alegiagileak baliabide legez nonahi famatzen duena:

Ez da irakastea teatroaren eginbehar bakarra, beharrezkoa du halaber gizakia leuntzea eta hezte; esan nahi dut eman behar dituela maximak egoki portatzeko eta ondo ikasteko, eta hala, erakutsi behar du estatua osatzen duten klaseak errespetatzen...

Egitasmo orokor horren barnean ulertu behar da *El borracho burlado*, Peñafloidak Azkoitiko Intsausti jauregian sortu eta aurrestreinatu eta girgileriaz Bergarako udaletxe-ko areto nagusian 1764an eman zen 'opera komikoa'. Bertan kontatzen dena aski ezaguna da: Txanton Garrote gizon aldrebasa da, mozkorra, etxerako bidea maiz galtzen duen horietakoa, eta, beraz, eskarmentua merezi duena. Eta nork eman, bada ilustratuak urrun ez dabilta-eta.

Zurrutak lotaratua duen batean, Don Pedro eta Don Antonio jalgiko dira tranpaldora, Don Diego delako baten pajeak. Eta hala, isilka-misilka, aberats arropaz jantziko dute gure mozkorra. Iratzarri denean, Cervantesen *On Kixote Mantxako*-n Santxori egiten zaion bezala, ez dena dela sinetsaraziko zaio; Baratariako jauna hura, Trapison-dako markesa hau. Abiapuntua garbi markatua da. Markesa dela uste duen mozkor bat markesez, kondez, dukez, jaunbez, apaizez eta abarrez beteriko aretoaren erdian. Espazioak berak ikaragarri markatzen baitu umorea; hasteko, publikoa ez zelako publikoa: «arretaz zaindu zen gonbita, ez zezaten hori izan goijaunek, horien emazteek eta elizgizonek besterik» dio egun hartako kroniketako batek.

Horrelako kaiola batean preso, zail du ihesa Txantonen. Egiten duen oro da desegoki eta, ezinbestean, irrigarri. Zer okerreko tokian dabilen gizajo baten ibilerak baino gauza

barregarriagorik. Horra umorearen giltzetako bat, kongruentziarik eza. Eta esan dezagun garbi, morala den neurrian da klasista Peñafloidaren opera.

Zertan dabilen, kondeak berak azaltzen du bertso jostariotan:

Txanton birigarro
ametsetan dago,
txepetx bat izanik
egin da karrastarro.
Lakirikon pararirareña
lakirikon parariraron.

Txepetxa izanik (irakur bedi inon denik eta txoririk txiki, txepel, ezgauzena, endemas sastraka artean bizi dena) egin da karrastarro, alegia, sinetsita bizi dela ezer ez den hori luma hori ederreko dela, adar gorenetakoa urretxori. Ez zitekeen besterik. Gogora ditzagun Peñafloidaren iloba zen Samaniegoren hitzak: «[teatroak] erakutsi behar du estatua osatzen duten klaseak errespetatzen...».

Arlote bat andre-gizon jantzien artean, beti funtzionatu izan du ondo barre eragiteko. Txantonek, ez dut esan, baina ez da zaila ikusten ere, ez daki irakurtzen. XXII. eszenan, Txanton eta Don Pedro, biak bakarrik daude jende aurrean. Eskuan gutuna duela heldu zaio Don Pedro. Zer arraio da hau, dio Txantonek harriturik. Non nago katramilatua? Don Pedrok sakatu egingo dio, publikoa du alde; jauna, hobe du berorrek irakurtzea, garrantzi handiko negozioren bat izan liteke akaso...

Tentsioa bera da barregarri. Ikusleari ezaguna zaio egoera. Neskame, morroi, inude, sukaldari, zalgurdizale, lorezain, otsein, maizter otzan artean hazitako publikoa berehala ohar-tu da keinuaz, ondo ezagutzen du Txanton bezalako jendea.

Zer okerreko tokian dabilen gizajo baten ibilerak baino gauza barregarriagorik. Horra umorearen giltzetako bat, kongruentziarik eza

Txanton (*dándole la carta*)

Pues léala Vmd.

Don Pedro

¿Yo? Y ¿si acaso

fuese cosa de secreto?

¿No ve, Usía, puede haber

gran inconveniente en ello?

Txanton

No importa.

Irribarreak loretan dira. Badator, laster etorri behar du kolpeak.

Orduan, Txanton agertoki ertzera joan, eskuaz aho erdia bildu, eta aurrez aurre begira duen ikusleari mintzo zaio, ahopeka bezain gangar:

(Yo no sé leer.)

Eta Don Pedrori gero:

Tengo mala la cabeza.

Barre artean, ez da erraza egiten aktoreen ahotsak garbi entzutea.

Don Pedro

Ya que Usía me lo manda,

la leeré con su licencia.

Yo no sé leer... Obra didaktikoa izanagatik, ez da, noski, azalduko zergatik Txantonek ez dakien irakurtzen, ez dakigu zergatik zarratu zaizkion kulturaren bideak barregai den arlote horri. Ez da horretarako momentua. Ez dezagun irria ozpindu, arren. Bitxia da idazten eta irakurtzen norbera baino gutxiago denaren lepotik barre egitea, oso berea izan du «jendearen heziketaz hainbesteko ardura zuen» euskal Ilustrazioak.

Kondearen herritik atera gabe, Azkoitian bertan, bada garai hartako beste adibide argigarri bat. *El borracho burlado* antzetzuta eta zortzi urtera, haren goi-asmorik gabeko obratxo

bat jokatu zen Altzibar etxean. *Grand Tourra* du izena Joakin Altzibar-Jauregi Atxaranen piezatxoak eta, Peñafloridaren opera diglosikoa ez bezala, osoro dago euskaraz idatzia. Garai hartan ‘familia oneko’ gazte ikasleek Europa Mendebaldeko hainbat hiritara (bertako artea ezagutzeko-eta) egin ohi zuten bidaiatxoari deitzen zitzaion *Grand Tourra*, eta hori du izena horretan dabilelako, bere anaiarekin, idazlea. Hiru emakume ageri dira lantxo horretan: etxeko nagusi eta idazlearen ama den Antonia Atxaran; Antoni jostuna, Altzibartarrean arropak egiten dituen, gero Europan barrena dabilzan etxeko bi semeek sal ditzaten; eta Inazi Oleaga, sukaldean txokolatea dastatzera sartu den andre ezjakina.

Galdetuz gero, ez du neke handirik erantzuna asmatzen. Hirurretatik, noren ateraldiekin egiten du barre ikusleak? Sagua gaztara bezala Inazi Oleaga txokolatera, eta ezjakina zer da ba, andre hori! Ez ditu ba *Alemania* eta *animalia* nahasten!; Venezia entzun eta non dagoen jakin nahian, ez du galdetzen ba Azkoitiak Mendaroko eta Debako lurrekin bat egiten duen Larraskanda bailara baino harantzago ote dagoen! Ergela halakoa, Inazi! Baina eman diezaiogun hitza berari:

Antoni, ez det nik ori estrañatzen. Gizon sabiua bere etxetik erten bage inponiu leike gauza askotan. Nere etxian daukat onen exenplua Fraisko guriarekin, ez du ba onek Azkoititik erten. Bana orregatikan ere gaztelaubak gure ostatura etorten diranian nombratzen dute modu onetan titulu aubekin: D. Francisco de Lete, Comendador de la Orden de Vaco, Su gentil hombre con Exercicio, Historia Phísico Matemática de la Academia Real de las Ciencias de París, de la de Berlín, de la Sociedad Real de Londres, del Instituto de Bolonia, Maestro de Phísica, de Historia natural, de Botánica, Medicina, Anatomía y Matemáticas, Gran Astrónomo del Rey y su Geógrafo Mayor.

Hara berriz jolas bera. Zer da ba barregarria ezer izan ez eta handiki plantak egiten dabilen jende pobre hau!

Txanton Garrote fikziozkoa bazen, ezin hezur-haragizkoago dira, baina, Inazi eta bere senar Fraisko. Azkoitiko parrokiako artxiboetan ageri dira biak, jaiotza eta heriotza agiri eta

guzti. Datagatik, berak dira. 1744an ezkondu ziren elkarrekin *Maria Ygnacia Oleaga Lersundi* eta *Francisco Lete Yriondo*.

Altzibarren azken broma pertsonaien aurkezpen-oharretan dugu:

Ygnaci Oleaga, por otro nombre la mujer del Gran Neutoni.

Ez esan ez denik hesteak botatzekoa. El Gran Neutoni gure Fraisku! Newton Handia, alegia; nor eta ikasteko aukerarik izan ez duen tabernaria. Ez zaidazue esan, ezin katxondoa goa da gure peluka bide-erakusleen umorea.

Baina itzul gaitezen une batez Bergarako udaletxeko areto nagusira, bukatzeaz dago-eta Peñafloredaren obra. Txantoni joan zaizkio ardo lurrinak eta handiusteak, errealitatean itzarri da.

Eta orain zer, Txanton? Orain zer?

Sin saber cómo ni cuándo
heme visto convertido
en Marqués; y cuando en ello
estaba más engreído,
vea Vmd. que como a ladrón
me prenden, y con borrico,
penca y horca me amenazan.

Ez dezagun ahantzi zer uste duen Ilustrazioak teatroaz. Libertitzeak adinako garrantzia behar du didaktismoak. Errukizko obretako bat balitz bezalaxe: erakutsi beharra dago ez dakienari. Eta nork irakatsi, bada. Elitearen eginbeharretarik bat duzu hori. Lehenbiziko ikasgaitik hasita: behean jaio bazara ezin duzu handi izatearekin ametsik egin. «Borrigo, penca y horca». Kanean gora eta behera lotsagarri ibiliko zaituen astoa duzu bestela zain, zigorra eta urkamendia.

Kasualitateak zer diren. Astoa, zigorra eta urkamendia, fikziorik gabe, horixe izan zuten kondena, hitzez hitz, *El borracho burlado* jende aurrean eman eta urte eta erdira Azkoitian eta Azpeitian gosearen beldur harrotu zen gariaren matxinadako buruetako batzuek. Eta bigarren kasualitatea: nor ageri da, errukizko obrak ahaztuta, horien kontrako

errepresioaldian heriotza zigorra eskatzen? Peñafloidako kondea bera, gure barre eragile handia, handirik bada.

Ezta nahita ere.

Txantonen seme-alabak

Aldaerak gorabehera, arketipo egokia zaio umoreari Txanton Garrote. Azken batean, bera dago mendeetan iraun duen eskemaren sorburuan: analfabetoa da, mozkortu egiten da (ikusleak ez bezala, bistan da), ez da haien maila ekonomikora heltzen, eta ez izateagatik, ez du ganorazko izenik ere. Ez da Don Diego deitzen, ezta Don Antonio edo Don Pedro ere, Txanton baizik. Eta erre-materako, Garrote gaitzizenez.

Izenetik bertatik hasten baita burla betierekoa. Antton Kaiku deitzen da Marcelino Soroarena, Txanton Piperri Toribio Altzagarena, umore klasista zakarra doi bat arindu egin da denborarekin, protoabertzaletasunak, ikur kostunbrista bihurtua, onartzeraino. Imajinarioa aspalditik ari da lanean. Tipismoa goxoa da, leundu egiten ditu auziak, eta hala, XIX. mende hondarretik 36ko gerra arterainoko euskaldunak (ez gazte-gazteak ere gehienetan, egia esan) itsasaldeko moilaren batean edo baseliza baten aurrean ageri dira Tellaetxeren, Zubiaurre anaien, Arruetarren lanetan. Txanton bezala, maiz zurrutean ditugu, masail gorri, txapelez eta zapiz beti. Bidasoaz bestalde ere sendotuko den irudia. Zertara kondenatu dute bestela Tillacek lehen eta Mattin Partarrieuk orain, Ezpeletako piperrekin eta espartinekin batera, Lapurdiko jende xehea turistentzako amu izatera ez bada? Ez da hor burlarik, gurasokeriaz begiratzen zaio ikuslearen norberaren aiton-amonak izan litezkeen horiek eskaintzen diguten estampa erregionalari.

Umore klasista zakarra
doi bat arindu egin
da denborarekin,
protoabertzaletasunak,
ikur kostunbrista
bihurtua, onartzeraino.
Imajinarioa aspalditik
ari da lanean

Gauza bat da nabarmena. Kostunbrismoak estali egiten du errealtatea. Izan ere, non dago, zer larretan Federico Rome-rok eta Guillermo Fernández-Shawk idatzi eta Jesus Guridik musika ezarri zion *El Caserío* zarzuelako baserri hori? Nekazari eta arrantzale mundua idealizatuta, gordean dira gainerakoak. Eta hala, denborak aurrera egin arau, arian-arian urrunduz goaz denok koadroetan erakusten diren estereotipo horietatik. Gure arbasoak izan zitezkeen, baina ez gu. Guk gainditua dugu mundu atzeratu hori, Peñafloidak Txantonena beste, gutxienez. Obreroak, burgesak, euskal herri eta hiriak zikintzen dituzten andre-gizon horiek non dira? Non benetako nekazariak eta abeltzainak? Eta gainera, bada beste arazo bat: identitate nazionalistari hain egoki datorkion jende atsegin, *tipiko*, idealizatu hori mutua da. Baina denok dakigu zer hizkuntzatan mintzo den.

Eta hor aurkitzen du XX. mendeko kondeak (ez hain konde ordurako) barre nori egin. Andre-gizon masailgorri horiek baldarrak baitira hizketan, zeharoko aldrebesak, ezin barregarriagoak. Gazteleraz edo frantsesez ari direla, esan nahi dut. Eskola lehendik dator. Astekari satirikoek urteak zeramatzaten mintzaera baldreseko baserritar arlotearen figuraren lepotik barre eragiten. *El Ganorabaco* 1865ean hasi zen argitaratzen Bilbon. Tankera horretako gehiago etorri zen ondoren: *El Sinsorgo*, *El Coitao*, *El Thun Thun...* Eta guztien artean, Jose Arrue ageri da maixu. Bera da Madrileko prentsa-ere esportatuko den ereduaren berme:

¿No le conoses? Bernardo el de Rotasar es éste... De Cuba venir ha hecho en un vapor... Catorse años hiso allí...

Gazteleraz gaizki moldatzen den euskaldunarena giltza zaharra da. Gogora gaitezen On Kixotez berriz ere. Hor doa gizona bere eromenean halako batean Santxo Azpeitiko agertzen zaionean bidera, nola ez, drogan egiteko gogoz:

Todo esto que Don Quijote decía escuchaba un escudero de los que el coche acompañaban, que era vizcaíno; el cual, viendo que no quería dejar pasar el coche adelante, sino que decía que lue-

go había de dar la vuelta al Toboso, se fue para Don Quijote y, asiéndole de la lanza, le dijo, en mala lengua castellana y peor vizcaína, desta manera:

Anda, caballero que mal andes; por el Dios que criome que, si no dejas coche, así te matas como estás ahí vizcaíno.

Nola zekien Cervantesek Azpeitiko Santxoren euskara kaxkarra zela, jakinkizun dago. Kontua da Lepantoko eskumotzak ez zuela arrisku handirik hartu beharrik izan. Egitura zinez sendoa zuen hizkuntza baten tontoretetik ari zen, ez dago hari azaldu beharrik zer den hegemoniatik hitz egitea. Hiztegia dauka. *Vascuence: lo que es tan confuso y obscuro que no se puede entender.*

Shakespeareren *The Merry Wives of Windsor* komedian, Hugh Evans apaiz galestarraren mintzoaren kontura egiten du barre ingeles ikusleak. Galesa edo euskalduna, ez dira ba biak, azken beltzean, gauza bera? Aski argigarria da 1923ko Calpe argitaletxearen edizioan espainiar irakurleari egiten zaion oharra Evansek inoiz agertokian gazteleraz egin behar izango balu: «como un cura vascongado que chapurreara español».

Hitz egin beharrean bigarren hizkuntza hori *txapurreatu* egiten badugu, normala da gazteleratik bazterrak erdeinuz begiratzea, ez ala? Ez gaude bakarrik horretan, galegoek ere esango dute zerbait. Entzun Lope de Vegari: «Ez zakur beltzik, ez morroi galegorik»; barkaberago ageri da Gracián: «Gizajo bat ikusi eta galego bat ikusten da»; arrunt gaiztoago Estebanillo González: «Lehenago puto, galego baino». Galegoa ez baita Galizia deituriko lurralde pobre bateko biztanle soilik; gazteleraren gradurik ez duen hizkuntza batean ere mintzo da galegoa, gizajo alderrai hori: «¡Viajeros al tren! ¡Gallegos también!».

Ez dezagun errazera jo, baina. Bertan izan ditugu maisurik behinenak, umore klasista (nekazaria jomugan) gaizki egindako gaztelerak eragiten dien graziarekin aberasten dutenak. Frankismo gorriean, arrakasta itzela lortu zuen Radio Bilbao-n Jesus Prados Casadamon sesmatarrak *Chomin del Regato*-rena egiten. Ateraldiekin bezainbeste osten zion algará

publikoari ahoskerarekin. Orobat, Alberto San Cristobalen *Arlotadas. Cuentos y susedidos vascos* liburua benetako hita-bihurtu zen garai bertsuan (berriki berrargitaratu da esko-

Kontua da igaro direla
50 urte eta, gazteleraz
gaizki egiten duen
euskaldunak, eta bide
batez inoiz gu izatea
lortuko ez duen arlote
ezjakin klixetuak, nahiko
motibo ematen segitzen
digula barre egiteko

la frankistako eskuliburu askorekin batera; adierazgarria behintzat, bada). Garaiak ez du soberako azalpenik behar: euskalduna sozialki setiatu-ko Euskal Herrian gaude, herri eta hiri askotan gurasoek ez diete seme-alabei hizkuntza transmititzen, eurek pasatutakotik pasa beharrik izan ez dezaten. Hizkuntza ez baita komunikazio tresna huts, alubioia da, zakar franko bildu du bidean. Egitura sozial eta poli-

tiko oso batek lotsarazten du euskalduna, eta umoreak ezin du apartekoa izan.

Kontua da igaro direla 50 urte eta, gazteleraz gaizki egiten duen euskaldunak, eta bide batez inoiz gu izatea lortuko ez duen arlote ezjakin klixetuak, nahiko motibo ematen segitzen digula barre egiteko. *La Crus del Gorbea*, gure gaseosie espot irriagarri moduan erabili izan da, oraintsu arte, euskal irrati publikoan. Lerro hauek idazten ari naizela, iragarki bat atertu gabe irratian. Volvo Carwagenean, kasualitatea, *Chomin* deitzen den karikatura baten hautua egin du gama altuko autoak saltzeko: «por poco vasiarnos la esposición!». Lanbroa langarraren gainean. Nola ez dute erabiliko, *Ocho apellidos vascos* filmak izan duen arrakasta izan eta gero. Nola ez Oscar Terolek, Lourdes Beitiak eta Javier Merinok osatzen zuten Les Lourvier's taldeari Euskal Telebistan eman zitzaion haizea eman eta gero. Eta eredia hor dela, luze gabe ausartu dira frantsesak ere, *Mission Pays Basque*-rekin. A zer katxondeoa hori guztia... Gaizka Garitano futbol entrenatzailea Almeriako partidaren ostean bezala, euskalduna euskaraz hasten den arte.

Unibertsala da legea: Mexikon, La India Edelmira izan da, Emilio Azcárragaren Televisako *Sábado Gigante* saioan tripak bota beharrean utzi dituen milioika eta milioka mexikar urteetan. Hizkuntzaz gain, bestea. Unibertsala, eta ezin klasistagoa oinarrian: gu ez garena da barregarri, eta aukeran, gu izateko ahalmenik ez duena. Ahalmen eta ahalduntze kontua baita umorea. Uxo Anduagak esan du nik baino hobeto: «Umorea ez da neutroa, politikoa da».

Eta behetik gora?

Eta panorama horren aurrean, zer egin? Umorea jendartea da, eta jendartean bizi garenez ezin barre egiteari utziko diogu ergelkeria nagusi delako umorearen hipermerkatuan, ezen olatu hori egunerokoa da: «Euskara ikastea ez dator sekula ere gaizki, nahiz eta zure birraitona-amonak euskaldunak ez izan, euskara ikasteak ate asko zabaltzen dizkizu-eta», bota diote oraindik orain Pablo Motos espainiar teleshomanaren bi panpina umoretsuek Jessica Chastain estatubatuar aktoreari, non eta Antena 3en, hegemonia kultural baztertzailatik euskararentzat eta euskal ekoizpenentzat ate-leihoak beti zabalik dituen katean. Hain gara umoregabeak!

Mark Twaini leporatzen zaion ateraldia da: «Ez ezazu inoiz ergel batekin eztabaidatu, bere eremura eramango zaitu, eta han zure aldean eskarmentu handia duenez, beti irabaziko dizu». Antzeko zerbeit gertatzen delakoan nago umorearekin. Umore baldresa, klasista, arrazista, matxista egitea ez da batere zaila. Mendeetako entrenamendua dugu, gizarte finkatu baten egituretan hazten da, eta bitartekoetara heltzen garen neurrian, bera da seinale jakiteko badugula norbait gu baino beherago, hondorago, lokatzago haren lepotik uxatzeko tristura zirin hau.

Eta hor dago hain zuzen ere galdera. Hau da, zer umore klase egin liteke goitik behera erabiltzen diren mekanismo horien gaitzetan erori gabe? Europako herri literatura gutia dago jende xehearen mendeku txikiz josia. Literatura

pikareskatik ahozko hamaika kontaktetara, nonahi ditugu zirtotxoak, sistema antolatua osatu gabe gehiago direnak mundu ikuskera baten adierazle alternatiba sendoa baino.

Hemen adibide bat. Badoa Pernando Amezketarra bidean barrena eta hor datozkio bi fraile, ergelari adarra jotzeko gertu:

— Pernando, zu hain gizon azkar, buruargi, bizkorrarena izena daramazu eta, esango al zeniguke hemendik ilargira zenbat bide dagoen?

— Galdera hori zail samarra ez ote den...

— Baina zu azkarra zara eta...

— Hala ere: hemendik ilargirako hori oso zaila da. Ilargitik hona balitz, zerbait esan nezake.

— Ia, bada, ilargitik hona zenbat bide dagoen...

— Zenbat bide dagoen, ez dakit; baina eguerdiko hamabiak laurden gutxitan ilargitik fraide bat botako balute, eguerdiko hamabi-hamabitan erretore etxean bazkari zain egongo litzateke.

Pasarteak, xaloa izanagatik gaur egungo belarrietara, aurreko entzunaldian erakusten duena baino gehiago gordezten duelakoan nago. Azkenean bere sarearen biktima den harpajolearen istorio klasikoa da, baina egitura estamental garbia agerian uzten duena: nekazarien lepotik hamarrena kobratuz mendeetan loditutako eliza, batetik, eta gosetik ihesi bizi-irautearekin gutxi ez zuen herri xehea, bestetik.

Kasu honetan bezala Pernandoren beste hamaika pasadizotan, bi munduren ikuskera ageri da etengabe: bote-rearena, bere erakustaldi kartesiar guztiarekin inozoaren kontura pronto beti algararako; eta, joko arau horiekin galtzeko denak dituela ohartuta, hitzaren jabe eginda partida beste eremu batera daraman tonto-azkarrarena. Asko dira Pernando Amezketarrak munduan. Gaur egunera etorrita, eta ezinbestean beste era batera bada ere, ez da Koldo Izagirik sorturiko Nikola Agirre *Metxa*-ren jokabidea Pernando Amezketarra gaurkotu batena? Surrealismoaren emariak aberastutako pertsonaiaren bitartez, goitik beherako logika ez ezik (bere aparejo guztiekin), geure artean ezarritako haren kopiak ere uzten ditu ipurdibistan Metxak, norberaren

buruaren erretratu gordinetik hasita, ezinbestekoa baita horizontaltasuna behetik gorako bideari ekiteko.

Ez, ez batak eta ez besteak ez du zereginik hipermerkatuko umorearekin. Umorea jendartea da. Lagun jatorren arteko elkarrizketetan ere Hego Ameriketatik gure artera lanera heldutakoak *machu picchu* bihurtu badira (bromatan duk moteil, ez ezak dena hain estu hartu!), ez da txinparta zoragarri bati esker; ateraldia Espainiako telebista kate pribatu baten saio batek orain ez aspaldi sortu eta nazkatu arte zabaldu zuelako baizik. Gauzak horrela daudela, zer egin lezakete gaur egungo Metxa guztiek masiboki zabaldutako ereduena kontra, erabateko egoera diglosikoan, gainera. Zer egin lezakete hiztegia bera ere bahitu badiete, hitzez ere ez badira libre Goliath barregarri utziko duen logika eraikitzeko?

Bai, hitzak behar ditugu bestelako umorea nahi badugu, horra abiapuntua. Hitzak zorrotasunak, sonak, graziak bere bidea egin dezan. Monsanto bahitu eta Bayerrek komertzializatu gabeko hiztegi libre bat, ezinezkoa baita beste logika batean saiatzea, barreari ziri-ziri aritzea, hasieratik bertatik bagaituzte gatibu. 🍷

Umorearen sarrailez eta giltzez

Uxoa Anduaga
Soziologian doktorea

Denbora gutxi barru Frantziako zinema aretoetan *Mission Pays Basque* ikusteko aukera izango dugu, zantzu guztien arabera *Ocho apellidos vascos* film arrakastatsuen anaia galiarra izango dena.

Komedia erromantiko gisa sailkatu da, paristar neska gazte bat Ipar Euskal Herrira etorri eta bertako mutil batekin dituen afera umoretsuetan oinarritzen dela azalduz. Ez da hain esplizituki aipatzen, ordea, filmaren izaera komikoaren arrazoi nagusietako bat erromantzea gauzatzen den markoak berak dakarrela, hots, Euskal Herriak.

Filmaren komikotasuna umore erregionalistan ardatzen da: hiriburuko 'normaltasunaren' eta euskal kultura 'exotikoaren' arteko talka baliatuz horretarako, zeina, bertako bizimodua nolakoa den erakustetik urruti, klixe eta estereotipo hiperbolizatuen bidez irudikatzen den beste behin.

Umore etniko edo erregionalista erabiltzen den kasuetan gertatu ohi den bezala, aurreikus daiteke oraingoa ere agertuko direla filmaren alde eta aurka daudenen ahotsak; komiko izatetik urruti, kultura eta herri bati egindako iraina ikusiko dutenak, batetik, eta hala pentsatzea umorerik ez izatea dela usteko duten zaleak, bestetik. Azken horiek izango dira gehiengo nabarmena gainera, denari punta atera behar horretan tematzen diren 'betiko' sektore euskaltzaleez nardatuta, adierazpen askatasunaren aldeko aldarriak egingo

dituztenak, eta norberak bere buruaz barre egiten ikasi behar duela konbikzioz defendatuko dutenak.

Hala mintzo direnek, ordea, aspaldi ahaztuak izango dituzte Dieudonné umoregile frantses ezagunari azken hamarkadan ezarri zaizkion zigor eta debeku guztiak; bai juduen inguruan botatzen zituen txistek diskurtso antisemitizat jo zirelako, bai eta *Charlie Hebdo*-ren inguruan esandakoek ustez terrorismoari gorazarre egiten ziotelako ere. Baina kasu horretan inor gutxi atera zen adierazpen askatasunaren urraketa salatzera. Izan ere, umoregileak sortzen zuena ez zen umoretzat hartu, diskurtso antidemokratikotzat baizik; judutarrak edo heroi nazionalak itutzat hartzea laidogarria baitzen, edo bai behintzat euskal kolektiboaz jardutea baina gehiago.

Baina zergatik? Ze 'barne pultsiok' garamatza eduki batzuekin barrez lehertu eta beste batzuk nardagarritzat ikustera? Nolatan da zilegi kolektibo batzuen aurkako umorea egitea, beste batzuk ukiezintzat hartzen direnean?

Positibismo eta alaitasunarekin lotzen badugu ere, errealitateak behin eta berriz erakusten digu umoreak badauzkala bere alde goibelak. Bereziki nabarmentzen dira horiek umorea zulo gutxiko gerrikoak inguratua datorrela ikusten dugunean, umorez esan daitekeenaren eta galarazten denaren arteko mugaz ohartzean. Baina, aldiz, gerrikoa estutzen duen eskuaren jabea identifikatzea zaila egiten zaigu gehienetan, ohikoagoa baitugu umorea kontu pertsonal, berezko edo naturala dela pentsatzea. Zenbaitetan gertatzen dira, ordea, egunerokotasuna aztoratzen duten krisi uneak, eta horietan ikus daitezke gure 'normaltasuna' osatzen duen makineriaren barrunbeak, baita umore kontuetan ere. Alde horretatik, irakaspen balio-tsua eman zigun *Charlie Hebdo*-ri egindako atentatuak, sortu zen aztoramenak agerian jarri baitzuen umore sen eta gustu kontuak ezer pertsonal, berezko edo natural izatetik urruti, afera nazionalarekin lotura dutela ezinbestean.

2015ean *Charlie Hebdo* astekariaren egoitza nagusian 12 pertsona erail zituzten bi gazte islamiarrek, Mahomaren izen ona eta ohorea defendatzeko xedez. Gertaera osteko

lehen orduetan ezinegona eta nahasmena nagusitu zen nonahi. Ordu arte aurreikusgarria, normala eta eroso zitzaigun errealitatea eta ordena zeinek eta zergatik asaldatu zuen oso ondo ulertu gabe, egoera haren ziurgabetasunari azalpena topatzea zen orduko komunikabideen lehen helburua. Bat-batean ezinbestean argitu beharreko auzi bihurtu ziren ordu arte ‘normaltasunez’ pentsatu eta bizitzen genituenak: adierazpen askatasuna, zilegitasuna, bai eta horien artean umorea ere. Gutxitan bezala, eztabaidagai publiko bilakatu ziren kontzeptuen definizioak, eta kezka nagusia horiek zedarrituko zituen marra non jarri argitzea.

Haatik, soluzioa argi izan zuten batzuek hasieratik. Orduan Frantziako presidentea zen François Hollandek, esaterako, auziaren gakoa non zegoen argi azaldu zuen bere lehen agerpen publikoan: gertatutakoaren aurrean «notre meilleure arme c'est l'unité, l'unité national» adierazi zuenean. Ondoko egunetan nazio elkartasunaren ideia hori bera behin eta berriz errepikatu zen Errepublika osoan barrena egin ziren prentsaurrekoetan, eta pixkanaka, frantziar identitatea hauspotzeko balio zuen sinbolo bilakatuz joan zen *Charlie Hebdo*-ren kontrako ekintza. Nekez ahaztu daitezke ‘place de la République’ eta ‘place de la Nation’ artean Marseillesa abestuz joan ziren milioika lagunek osatutako manifestaldia; edota gainontzeko nazio-estatuetakoko mandatariek, Frantzian gertatutakoari elkartasuna erakutsi nahian, Paris ‘capitale du monde’ izendatu zutenekoa. Zein baino zein keinu nazionalistagoak.

Liturgia horren guztiaren artean hasierako galderei zeharka eman zitzaien erantzuna, eta umorea afera nazionala zela agerian geratu zen. Atentatua salatu zen bezainbeste defendatu zen margolarien lana zilegi zela, eta hain zen zilegia, ezen komunikabide eta politikariak, *intelligentsia* eta iritzi publiko deritzona, horren alde agertu ziren. Baina zertara zetorren halako defentsa sutsua? *Charlie Hebdo*-ko marrazkilarien orde z aurrez aipatutako Dieudonné umoregilea baltz eraildakoa, gizarte sozio-politikoaren erreakzioa berdina izango ote litzateke? Ezezkoan gaude. Astekaria frantziar

Onartuak, iragarriak, diru publikoz lagunduak edo masiboki kontsumituak diren umore diskurtsoek estatu baten meneko kultura nazionalari koherenteki eusten diote

identitate nazionalaren ikur bihurtu zen, baina ez erasoak jaso izanagatik soilik, baizik eta erasoak jaso bazuen neurri handi batean frantziar naziogintzaren oinarritzako printzipio

batzuk bultzatzeagatik izan zela. Hots, *Charlie Hebdo*-ren satira arrazista horretan baze- goen, paradoxikoki, 'politikoki zuzena' zen diskurtso bat, estatu frantsesak defendatzen zituen irizpideekiko koheren- tea zen umorearen helarazpen bat. Atentatuak, beraz, umore sen (eta diskurtso) horren legitimazio soziala baino ez

zuen areagotu, *Charlie Hebdo*-k egiten zuena umorea zela (ez iraina) eta frantziarra izanez gero horren alde egotea ezinbestekoa zela alternatiba gutxiko auzi gisa planteatuz.

Baina astekariarena ez zen salbuespen kasu bat, alderantziz, sustraitua dagoen logika baten erakusle baizik: onartuak, iragarriak, diru publikoz lagunduak edo masiboki kontsumituak diren umore diskurtsoek estatu baten meneko kultura nazionalari koherenteki eusten diotela bistaratu baitzuen.

Umorea eta nazioa elkartu zirenekoa

Nazioaren eta umorearen arteko harremana ez da berria, nazio modernoaren eraketan hasten dira agertzen lotura horren lehen zantzuak. XVIII. eta XIX. mendeetan, ordu arte indarrean egondako gizarte tradizionalako egiturak aldaraztea dakarren estatu-sistema ezartzen da Europan. Mende luzeetan gertatuko diren aldaketa militar, ekonomiko, politiko, soziokultural eta administratiboek gizarte eredu tradizionala irauli eta herriaren borondate politikotik eraikitzen den 'berdinen' arteko gizarte bat sortzen da aurrenekoz. Baina ordu arte fedez edo obligazioz men egiten zitzaion sistema tradizionala desagerraraztearekin batera, sistema berriaren

(eta haren instituzioen) biziraupena bermatu nahiko bazen, ezinbestekoa zen botere egitura berria zilegituko zuen sinesmen berri bat sortzea. Funtzio hori beteko duen sinesmen edo kontzientzia nazioa izango da.

Nazioaren ulerkera modernoak hiritarren arteko elkartasun eta partaidetza sentimendua sortzen du aurrenekoz; berdina den zerbaiten kide izatearen konfirmazioa zabaltzen du gizartean, eta hiritar (eta estatukide) bihurtzen dituen identitate kolektibo bat eskaintzen die biztanleei. Ez da debaldeko esfortzua izango, ordea, nazioaren sorrerarekin gobernu berriaren (estatuaren) botereak beharrezkoa duen legitimitatea lortzen baitu. Nazioak estatuaren autoritatea bermatuko duen diskurtso/sinesmen/irudikari gisa funtzionatzen du, estatu egitura eta haren erakundeak (armada, zerga sistema, eskola...) hiritarren arteko bizikidetzeta eta egonkortasuna ziurtatzeko ezinbestekotzat bailitzan erakutsiz. Hala, nazio moderno sistema berria zilegitzeko balioko duen kultur eraketa bat izango da, estatuak komeni zaizkion edukien arabera diseinatutakoa.

Estatuak beharrezkoa duen nazio sentimendu eta diskurtso hori eraikitzeko, beraz, biolentziaren monopolioa eta monopolio fiskala ez ezik, monopolio sinbolikoa ere eskuratuko du. Kultura edukiak eta erreprodukzio mekanismoak bere esku izanik, estatuak nahi bezalako irudia sor dezake bere nazioaren inguruan. Hala, aukeratuko ditu zeintzuk diren nazioaren heroi eta etsaiak, identitate irizpideak, familia eredua, tradizio eta ohiturak, hizkuntza eta erlijio/sinesmen ofizialak... Hiritarrek eduki horiek guztiak barneratuko dituzte, estatuak sortzen duen nazio kultura hori gizarteratzen duen heinean.

Gizarteratze hori prozesu desberdinen bidez egingo da. Horietako batzuk esplizituak izango dira, erabaki-hartze politiko edo ekonomiko zehatzak eginez, non nazioa eta gizartea kudeatzeko jarrera aktibo bat egongo den. Baina nazio-gintzaren motor indartsuenak implizituak diren prozesuetan gauzatzen dira, oharkabean egin edo erreproduzitzen diren praktketan. Bigarren talde horri dagozkio, batetik, itxuraz nazio-gintzarekin loturarik zertan eduki ez badute ere, nazio

eraketan argiki laguntzen duten praktika zehatzak. Horien artean, besteak beste, identitate kidetasuna indartzen laguntzen dutenak (kirol txapelketak edo nazio ospakizunak, kasu). Bestetik, egunerokotasunean etengabe errepikatzen diren ohiko jarduerak daude, inertziazkoak eta intuitiboak direlakoan nazio kultura jakin bati erantzuten diotenak: hizkuntza erabilerak (euskara-erdara), kontsumo joerak (bertakoa-kanpokoa), sinesmen eta balioak (propioa-arrotza, gu-haiek, egokia-desegokia, normala-anomaloa)... Uste eta ikuskera horiek guztiak, maila handi batean, nazio kulturak diseinatutakoak dira, eta eskolak, komunikabideek, kontrol sozialak edota kultura transmisioak berak irakatsiak. Bada, egunerokotasuneko praktikei sozialki egozten zaien izaera espontaneotik urruti, ondo eta asko neurtutako kultura nazional baten emaitza dira, zeinek, finean, estatu boterearen zilegitasuna bermatzea bilatzen duten.

Hor kokatzen da umorea ere. Ikuspegi soziologiko batetik begiratuta, prozesu sozial gisa definitu daitekeen fenomeno da umorea, gizartean ikasi eta irakatsia dena, eta, beraz, gizarte horrek dauzkan kultura ezaugarriak eta ikuspegiak partekatuko dituen. Hain zuzen ere, horregatik ez da berdina hemen, Euskal Herrian, eta Etiopiako herrixka batean erabiltzen den umorea. Norberak bere errealitateak, ezagutzak eta kultura erreferentziak baliatzen ditu umorea egiteko, eta horiek guztiak ezagutu artean oso zaila da bestearen umorea ulertzea. Kultur erreferentzietako asko nazio kulturak berak diseinatuak eta aukeratuak diren bezala, beraz, ulertu behar da umorea zer den eta zer ez definitzerakoan ere nazio-estatuak zer esan handia duela, besteak beste, bere autoritatea zilegitzerako orduan oso erabilgarria zaion baliabidea delako umorea.

Umorearen ezaugarriak

Baliabidea eta nolakoa. Umoreak dauzkan ezaugarriek eraginkortasun handiko diskurtso molde izatea ekarriko dute. Batetik, bestelako genero diskurtsiboekin gertatzen ez den

bezala, umoreak berezkoa duen bat-bateko algara sortzeko gaitasunak horrekiko jarrera kritiko bat garatzeko aukera gutxi uzten duelako. Interakzio gehienetan ez bezala, umoreak sortutako irriaren katarsian galdurik, zaila izaten da usu umorez igortzen den mezua momentuan bertan auzitara eramatea. Horren ordez, umorez botatzen den edukiaz era bat jabetu gabe, hori onartu eta barneratzen amaitzen da gehienetan. Hala, sortzen duen atseginagatik, bestela esatea ezinezkoak liratekeen hainbat mezu umore formulan gizarteratzea errazago suertatzen da. Bestetik, kontuan izan behar da umorea preziatua eta baloratua den ezaugarritzat jotzen den garai batean bizi garela, eta horrek dakar umorea erabili eta zabaltzeko nahia hedatua egotea: zerbaitek grazia egiten badigu gure inguruan zabaltzera joko dugu berehala, eta edozein mezu espazio sozialean azkar hedatzeko tresna ezin hobea bihurtzen du horrek.

Baina, hain zuzen ere, umoreak mezua duela konturatzeari da askotan kosta egiten dena. Zaila egiten zaigulako sinestea platano azal batekin irri egiten duen pertsonaren irudi ikonikoak gure mundu ikuspegiaren inguruan ezer kontatzen ari zaigunik, gure normaltasuneko balioak erakitzen dituenik, eta are gutxiago naziotasuna erreproduzitzen duenik. Aitzitik, bai. Besteak beste erakusten digulako gure gizarte mendebaldarrearantz lurretik edo estropezuka aritzea ez dela 'normala', eta egokia eta zentzuzkoa dena zutik, tente eta ziurtasunez ibiltzea dela. Maiz kontrakoa uste izan arren, beraz, ez dago umore zuririk, tentela edo otzana denik. Umoreak errealitatearen gaineko juzkua helarazten baitu beti, egokia denaren eta ez denaren arteko balorazio bat, gizartean 'normaltzat' jotzen denaren eta ez denaren

Ez dago umore zuririk, tentela edo otzana denik. Umoreak errealitatearen gaineko juzkua helarazten baitu beti, egokia denaren eta ez denaren arteko balorazio bat

arteko inkongruentzian oin hartuz. Hori baita, hain zuzen ere, umorearen funtzionamenduaren oinarrian dagoen logika: onargarria, zuzena, 'normala', neutroa zer den agerian jartzeaz arduratzen da, gaitzesgarri, baztergarri, anomalo edo desiragaitzak direnak umorez kolpatu eta horiekiko lotsa edo deslotura bultzatuz.

Nazio mailako umorean edo umore etnikoan are esanguratsua goa izaten da bereizketa hori. Zenbatetan barre egin dugu andaluziar, katalan edo ijitoen inguruko txistekin, nagiak, zuhurak edo lapurrak direla kontatzen dutenekin, eta ze gutxitan hausnartu dugu horren inguruan, euskaldunak langileak, eskuzabalak eta ondraduak garela azpimarratzeko balio duten diskurtsoak direla jabetu gabe. Umore etnikoak taldekide ez direnen ezaugarriak kolpatzen baititu, norberaren bertuteak ageriko egiteko.

Ikuspegi horretatik ulertu behar dira gure inguruan sortzen diren bestelako adibide arrakastatsukoak ere: *Mission Pays Basque*, *Ocho apellidos vascos* edota *Vaya semana*-k ere 'normaltasun' nazional jakin baten irudia helarazten baitute, bertute batzuk gorai patuz beste batzuk kolpatu bitartean. Kasu horien ezaugarri nabarmenena, ordea, estatu mailako komunikabideek eta 'irritzi publiko' delakoak ematen dien bulkada mediatiko-soziala da. Zalantzarik gabe, umore horrek hauspotzen duen 'normaltasun' nazionalaren irudia, gutxi asko, espainiar eta frantziar nazio kulturarekiko koherenteak diren edukiak berresten dituelako seinale: erdararen defektuzko erabilera (euskararik ez), estatu etako mapa geopolitiko mugek zedarrituriko lurralde esparrua (zazpi lurralde historikorik ez) edota naziotasunik gabeko partikulartasun erregionalista soilean oinarrituriko identitatea (ez zarete nazio bat), besteak beste. Umore etniko mota horrek, beraz, euskal nazioa anomalia gaitzesgarria delako mezua igortzen du gizartera, frantziar eta espainiar estatuen normaltasun kultural, politiko eta sozialaren aurrean erabat baztergarria dena.

Baina, hara non, itxura guztien arabera euskal kolektibo nazionalarentzat iraingarria eta arbuigarria beharko lukeen

diskurtso moldeak izugarrizko arrakasta duen euskal gizartean, eta bereziki Hegoaldekoon kasuan. Izan ere, umoreari buruzko teoria soziologiko orokorrek diotenaren aurka, Euskal Herrian egiten den umore etnikoaren parte handi batek ez du bere auzoa parodiatzen (Espainia edo Frantzia), baizik eta bere taldeari buruzko erreferentziak baliatzen ditu umorerako; hainbestera, ezen euskaldunek «gure buruaz barre egiten» dugula oso zabaldua dagoen ustea den.

Euskaldunek gure buruez barre?

Espainiak aspalditik erabili ditu euskaldunen inguruko irudikari komikoak, nahiz eta ez dituen beti estatu politika egiteko helburuz baliatu.

XVII. mendeko Espainian, esaterako, antzerki eta istorio laburrei esker batez ere, lurralde desberdinei zegozkien lehen estereotipoak zabaltzen hasi ziren, etorkizunean autonomietako topiko bilakatuko ziren horiexek, eta horien artean garaiko euskal gizarteari zegozkionak ere indartsu sartu ziren. Sonatuetariko bat 'biscayno'-arena, bi eratara irudikatzen zena: bata eskribau edo morroi umoretsu eta ironikoa zena, eta nabigatzaile abenturazale moduan bestea. Luze-zabal hedatu ziren euskaldunen inguruko irudikari horiek Espainiako Urrezko Aroan, baina ez ziren bereziki deigarriak suertatu, beste eskualdeetako biztanleen gaineko irudikari eta kondaira komikoak ere produzitzen zirelako, lekuan lekuko berezitasunak azpimarratu eta bakoitzaren gaineko imajinario kolektiboa eraikiz.

XIX. mendean aldatu egin zen oreka egoera hura, eta orduan bai, euskaldunen inguruko umorea nabarmen ugartu eta zorroztu zen. Bi faktorek izan zuten zerikusia aldaketa hartan. Batetik, Euskal Herrian (eta Bizkaian bereziki) gertatu zen industrializazio prozesuaren eraginez jazo zen immigrazio hazkundeak, bai eta 1876an foruak kendu zituztenean sortu zen krisi politiko gogorrak ere, Europan mamitzen eta gauzatzen ari ziren ideia nazionalistak Euskal Herrian

ernetzea ekarri zuten. Bestetik, Espainiaren orduko ahultasuna hartu behar da kontuan. XIX. mende erdialdean hainbat koloniak beren independentzia politikoa berreskuratu zuten (Kuba eta Filipinak, besteak beste) eta 1898ko krisiak gogor kolpatu zuen Errestaurazio erregimena. Testuinguru hartan, eta 'periferiako' nazionalismo berrien (euskalduna zein katalana) onarpen sozialak espainiar estatuaren gainbehera areagotu zezakeelako beldurpean, espainiar nazionalismoa oldartu egin zen. Espainiar estatuaren zilegitasuna indartzeko ahaleginak egiteaz batera, 'mehatxu' nazionalista berrien kontrol eta errepresio neurriak hartu ziren, horien artean identitate nazional berriekiko lotsa eta arnegua areagotuz. Orduantxe sortu ziren, hain zuzen ere, euskaldunen inguruko estereotipo eta klixek indartzen zituzten txiste gehienak, euskal nazionalismoari zilegitasuna kentzeaz batera, espainiar estatuaren autoritatea berresten laguntzen zutenak.

Hamarkada luzeetan eutsiko dio euskaldunen inguruko txisteen jarioak, eta bereziki indarberrituko da Francoren diktaduran. Erregimenak gogotsu helduko dio euskaldunaren inguruko irudi umoretsuari, euskara eta euskal hiztuna bereziki kolpatuz. Hautua ez zen ustekabekoa. XX. mende erdialdean euskal nazionalismoaren diskurtsoak euskal nazioaren ikuspegi berri bat indartu zuen, eta arrazaren zentraltasunetik hizkuntzarenera (eta kulturara) egin zen jauzia. Frankismoak zauri berri bat ireki nahi izan zuen euskal nazionalismoaren diskurtso hartan, eta muinera jo zuen, baita umorez ere. Erregimenak hizkuntzaren inguruan egin zuen irakurketak elkartu egin zituen hizkuntza/identitatea/harrotasuna, horietako bat kolpatzea aski izango zelarik beste biak ere erortzeko. Euskara debekatu eta zigortzeaz gainera, beraz, hizkuntzaren ospe-galera prozesu bat abian jarri zuen, atzerakoa, baldarra, mugatua edo landatarra delako usteak zabalduz umore bidez, eta hiztunen autoestimua (harrotasuna) zapalduz batera euskal identitatean erretena irekiz. Ezagunak dira, gaur egun oraindik ere, gaztelania hutsean ikas zezaten arduratu ziren gurasoen seme-alaben testigantzak, edo ama

hizkuntza izanagatik ere euskara erabiltzen jarraitzeari behin betiko uko egin ziotenenak. Umoreak, lotsa sortzeko tresna gisa erabilia, hizkuntzaren gaineko hautematea aldatzeko balio izan zion Erregimenari, euskarak ordu arte izan zuen balio soziala irauliz.

Mende berriaren hasierarekin batera, orain arte inoiz ez bezalako arrakasta soziala eta oihartzuna eskuratu zuen umore mota horrek. *Vaya semanita* bezala, masa fenomeno bilakatzaren diren saio eta filmak ugaltzen hasten dira, eta ordu arte 'tabu' sozialtzat hartutako alor eta ikuspegiengun inguruan umorez jardutea zuzenean umore mota horren eta zeharka (euska)l) gizartearen arrakasta gisa ospatzen da. Baina ordu arte inoiz gertatu ez bezala, berezitasun handi bat zekarren *Vaya semanita*-k berekin, ez baitzen espainiar estatua euskal nazioarekiko irudikari landatarrak indartzen zuen programa haren egile. Horren ordez, 'euskal umorearen' erreferentetzat jo zen saioaren sortzaileak euskal nazioari zegozkion orain (EITB). Eta ez da harritzekoa.

Espainiatik euskal nazioaren inguruan historikoki egin den umore jarioak, maila handi batean helburu politikoei erantzuten zienak, eragina izan du halako umoreak dakarren diskurtso eta formaren asimilazioan. Neurri batean, eduki horiek gaur umoretsuak diren diskurtsotzat jotzen badira, mendeetan zehar jasandako kultura nazional espainiarraren sozializazioaren eraginarengatik da. 'Norbere buruaz barre egitea' botere harreman baten emaitza da, beraz. Diskurtso bat inposatzeko baliabide gehiago izan dituen agente baten garaipena, eta neurri handi batean, umorea erabili izanagatik, ageriko biolentziarik gabe gizartearen txertatuz joan dena.

'Norbere buruaz barre egitea' botere harreman baten emaitza da. Diskurtso bat inposatzeko baliabide gehiago izan dituenaren garaipena, ageriko biolentziarik gabe gizartearen txertatuz joan dena

Baina umore horren jatorria zein izan den ezagututa ere, gaur egun gizartean hain errotua eta barneratua dagoela ikusirik, beharbada zuzenagoa da pentsatzea euskal kultura nazionalaren (edo bederen horren zati baten) umore sena dela dagoeneko. Hots, hainbeste urtetako (mendetako) jarioaren ostean gaur egun gizartean hain errotua eta barneratua badago, inoiz kolonizazio kulturala izandakoa kultura 'autoktonoa' bihurtzen bukatu duelako izan liteke. Maila horretan, akaso, baloratu beharko litzateke zein punturaino gabiltzan espainiar kultura nazionalaren XIX. mendeko umoreaz edo XXI. mendeko umore euskaldunaz hizketan.

XXI. mendean bada bestelakorik

Euskal nazioak espainiar eta frantziar estatuen kultura nazionalaren eraginak jasan baditu, hain zuzen ere, estatu propiorik ez izanagatik da. Edukitzekotan, beste kasuetan gertatu bezala, balizko euskal estatuak nazio kultura propio bat erai-kiko zuen, berariaz eta tentuz aukeratutako eduki zehatzekin eta horiek gizarteratzeko baliabide desberdinak erabiliz. Hor tartean egongo zen umore sen jakin baten diseinua ere, ziu-rrenik bere auzoko oilar eta zezenak burla itu gisa maizago erabiliko zituena.

Baina euskal nazioak ez du estatu propiorik, eta, ondorioz, ezta ere umore sen estandarrik, nazio diskurtso koherente eta bakarrik ez duen moduan. Euskal nazioaren partikulartasuna da, hain zuzen ere, nazioa ulertzeko, bizitzeko eta sentitzeko moduen aniztasuna, eta aniztasun horretan, euskal, vasco edo basque izateak dakartzan sinergien aberastasuna. Errealitate bakarra izanik ere, euskal nazioa anitza da, bero-ri ulertzeko dauden modu desberdinen arteko elkarbizitza, eta gehientsuenetan, norgehiagokaren emaitza iragazkor eta eklektikoa. Eta oparotasun horrek ezinbestean sortzen ditu hainbat umore sen, nazioa hautemateko askotariko moduek dakartzaten 'normaltasun' eta anomalia definizio desberdinekiko koherenteak direnak.

Pentsamendu anitzen elkarketak gatazka sortu ohi du, ordea, botere harremanik gabeko aniztasunean bizitzen ikasi ez dugulako oraindik; eta batzuek eta besteek duten zilegitasuna desberdina izatea dakar horrek, publikoan ukatu beharreko nazio ikuspegiak egon badaudela ikusteraino.

Zilegitasun desberdintasun horien berri ematen digu, hain zuzen ere, umoreak. Hego Euskal Herriaren kasuan, adibidez, lehen postuan leudeke aipatzen ari garen espainiar kultura nazionalarekiko koherenteak diren horiek: hori da 'egiazko umorea', hegemonikoa, euskal nazioarekiko behar bezalako ikuspegia helarazten duena eta politikoki zuzen eta zilegi dena. Maila baxuagoa dute euskal nazioarekiko bestelako ikuspegi bat helarazten dutenek, non, besteak beste, euskara hizkuntza 'normal' gisa erakusten den, zazpi lurralde historikoz osaturiko nazioa irudikatzen den edota, kolektibo anitz baina bakar bat izateagatik, gipuzkoar eta bizkaitarren arteko amaigabeko suminek lekurik ez duten. Euskal nazioaren ezaugarriak espainiar kultura nazionalak azaltzen dituenetik oso bestelakoak izan daitezkeela erakusten duten umore diskurtsoak dira horiek, nazio eraketa kontingentea dela gogorarazten digutenak, bidenabar. Hots, izaera naturalik ez duela eta 'guk' nahi bezala eraikia izan daitekeela agertzen dutenak. Baina horrek dakar sistema oso baten 'naturaltasuna' ere kolokan jartzea, autoritatea berezkoa ez dela ikusaraztea, errealitatea berreraiki daitekeela jabetzea, eta, ondorioz, ezarria dagoen ordenarentzako mehatxu potentziala izatea.

Mehatxu gisa hauteman dira, hain zuzen ere, Pirritx, Porrotx eta Marimototsen umorea, 2011n Altsasun egin zen erregearen parodia, edota berriki sonatua izan den *Euskalduna naiz eta zu?* euskal telebista publikoko saioaren auzia. Euskal nazioarekiko diskurtso desberdin bat proposatu dute kasu horiek, ohikoa den logikatik eta ikuspegietatik urrundu eta 'normaltasun' parametro berrietan kokatuz errealitate nazionala. *Euskalduna naiz eta zu?* saioak, esaterako, gure artean nagusi den umore logika iraultzea ekarri zuen: euskal nazioa anomaliatik atera eta normaltasunean kokatu baitzuen

espainiarren inguruko umorea sortuz. Une batez 'haiek' ziren arraroak, bereziak, ezaugarri desberdin eta desiragaitzak zeuzkatenak, eta 'gu' euskalduna bihurtu zen normaltasun desiragarri baten eredu.

Haatik, boterean dagoenak nekez onartuko ditu bere autoritatearen galera ekar diezaioketen jarduerak, eta hegemonikoak ez diren diskurtsoak izanagatik, hori neutralizatzeko neurriak hartu ziren *Euskalduna naiz eta zu?*-ko saio harekin. Neurri horiek balio izan zuten 'normaltasunaren' monopolioa zeinek duen birgogoratzeko, bai eta ezarritako ordena berreskuratzeko ere. Hala, *statu quo*-a aztoratzen duten praktiken aurrean aplikatzen den hiru urratseko protokoloa zein den ezagutu genuen:

Lehena, birdefinizioarena: boterea diskurtso jakin baten aurka agertzen bada, arrazoi justifikatu batengatik dela jarri behar du agerian, eta, horretarako, bere zergatiak azaltzeko gutxieneko ahalegina erakutsiko du. Umore kontuetan maiz errepikatzen den argudioa izango da diskurtso horiek «ez direla umore», eta horren orde kasuan kasu aldagarria den beste errealitate lez birdefinituko dituzte: terrorismoa-

Umorearen alderdi interesgarriena, agian, umore/ez-umore arteko muga labainkorra da; eskubide, zilegitasun, errespetu, demokrazia edo adierazpen askatasunaren auziak harilkatzen dituen

ren gorazarrea, iraina, biraoa edo diskurtso politikoa, besteak beste. Bigarren urratsa diskurtsoa zentsuratzea da: umorea ez denez, diskurtso horrek zilegitasuna galtzen du (umorea ez den heinean, fede txarrez egindakoa delako) eta, beraz, haren hedapena moztu beharra dago. Ez da aski izango sare publikoetatik desagerraraztearekin; horretaz gain, halakorik berriz ez gertatzeko neurriak hartuko

dira zigor baten ezarpenaz. Zigorrak forma asko har ditzake, juridikoak, ekonomikoak, sozialak, mediatikoak edota

politikoak izan baitaitezke, diskurtso horien sortzaileak edo erabiltzaileak boikot, bazterketa sozial edo jazarpen publikora bultzatuz. Azkenik, kaltea egin aurreko ordenara bueltatzeko ezinbesteko urratsa da hirugarrena: barkamenarena. Hegemonikoa ez den diskurtso bat darabilenak barkamena edo damua erakutsi beharko baitu egindakoa-rengatik, horren bidez boterea zeinek duen (eta zeinek izan duen beti) baieztatuz eta onartuz. ‘Kaltea egin’ duenari dagokion menpeko posizioa berresten zaio horrela, eta ikuspegi eta iritzi propioak izateko eskubiderik ez duela ere gogoraraziko zaio.

Botereak umorearen kontrolean inbertitzen duen esfortzua hain handia dela ikusirik, bidezkoa da pentsatzea hainbestekoa izan daitekeela umoreak duen gaitasun eraldatzailea ere. Ez du axola zeren inguruan hitz egiten duen umoreak; kontuan izan beharko genuke, mezu bat igorri eta errealtate sozialengan (eta ondorioz guregan) eragiteko gaitasuna duen heinean, umorea mediazio politikoa dela beti. Iritziak irauli, usteak sortu, beldurrak gainditu edo praktika jakin batzuk baztertu edo sustatzeko bulkada eman dezake, gure ingurua ulertzeko dugun irizpideetan eragitetik abiatuta. Eta nahigabea eta gozamina emanez egiten du hori guztia gainera, atsegina eta dibertigarria den ariketa izanik.

Baina umoreak erakusten duen alderdi interesgarriena, beharbada, umore/ez-umore arteko muga labainkorra da; eskubide, zilegitasun, errespetu, demokrazia edo adierazpen askatasunaren auziak tartean harilkatzen dituenekoa. Umoreak duen garrantzia ikusarazten baita, hain zuzen ere, umorea desagertzen den horietan. Gatazka unetan ebaluatu daiteke norberaren pentsamenduaren autonomia edo menpekotasuna, lotura edo deslotura, hegemonia edo iraultzailetasuna. Halaber, gatazkaren erresoluzioa topatzeko egiten dugunak edo egiteari uzten diogunak erakutsiko du pentsatzen dugun horrekiko dugun koherentzia eta zintzotasuna, edota adore, konpromiso edo askatasun maila. Izan ere, halako marruskadurek argi ikusarazten dute nola mugitzen den eta zein den gizarte baten osasun demokratikoa; ikusarazten

Umorearen sarrailez eta giltzez

dutelako iritzi politiko desberdinen arteko harremana eta horietako bakoitzak bere buruarengan duen konbikzio maila. Eta, beharbada, azken horretatik uste baino gehiago falta zaigu oraindik, euskal nazioaren ikuspegi propioak garatu eta horietan ahalduntzeagatik barkamenik eskatu behar ez izatea litzatekeelako subjektu politiko emantzipatua izatearen erakusgarri ederrena. 🍷

Zenbait ohar umorearen gainean

Unai Iturriaga

Bertsolaria, gidoigilea eta irudigilea

Umorea oso kontu serioa da. Ez dakit norena den esaldia. Bibotedun bati egozten diot nik. Edozelan dela ere, saiatuko naiz testu honetan aipurik ez erabiltzen bi arrazoigatik: neure esperientziatik harago ezagutzarik ez dudalako eta, ondorioz, ez dudalako nire ezjakintasuna aipuz mozarrotu gura. Beraz, umorea oso kontu serioa dela esan dudan patxada berarekin esango dut umorea kontu barregarria dela. Negargarria ez esatearren.

Seguruasko, hain da umorea jendeari atxikia jende dene-tik, ezen gainerako oinarrizko beharriaz legez (arnastu, jan, edan, hesteekikoak egin, sexuarekikoak...) berdintzen gaituen hankabiko oro denboran eta espazioan. Besterik da umorearen tartaren zatirik handiena kulturala izatea, kla-seak, arrazak, generoak baldintzatzea, opresioak edo erre-presioak estaltzea... Umorea, kontu serio eta barregarri bezain negargarri hori, eguzkialakoa baita: ikusten ez denean ere hor dago.

Umorea epaitzen

Gogoan dut, badira urte batzuk, Gipuzkoako Bertsozale Elkarteak eskatuta, bertso-epailetzari buruzko jardunaldi

batzuen harira Kike Amonarrizek eta biok berbaldi bat eskaini genuela Villabonan. Kikek jarri zuen jakituria, oinarri teorikoa zelanbait, eta nik haren gaineko bertsoaldien adibideak hautatu eta ezbaian jarri genituen epaitzeari zegokionez. Epaitu diot, baina ez bertsolari txapelketa batean egin ohi denez, zerotik hamarrera, ezpadaze, bertsoak eurak eta haiei emandako puntuazioa distantziatik zelan epaitzen, onesten, onartzen genituen, hori zen ezbaian jarri gura genuena. Gerra, neure kabuz, eta Kikek ezarritako zoru teorikoa baliatuz (uste dut ez diodala inoiz eskertu), hainbat bertso eskolatan

Guztiok epaitzen dugu umorea eta umorea darabilgunean epaitzen ari gara (guztiok)

izan naiz berbaldia eta sako-neko zalantza bera aurkezten: zelan epaitzen dugu umorea?

Itzuliko naiz aurrerago bertsoak eta horien umorea epaitzeari buruzko gogoetara. Alabaina, adar orokorragoetatik

dingiliz nabilen honetan, Pernandoren egia bat gehituko dut: guztiok epaitzen dugu umorea eta umorea darabilgunean epaitzen ari gara (guztiok).

Esan nahi baita, beste inork umoretzat duena gure gustukoa ez denean, edo ustezko umore horrek erasotzen gaituela uste dugunean (gu geu, gure ingurua, edo eremu zabalago batean, gure aliatuak edo *gutarrak* diratekeenak), epaitu egiten dugu, kaxkarra, gustu txarrekoa, edo are, umorea ere ez dela adieraziz. Alegia, guri graziarik ez baina besteri bai (gainera gutaz!), asunto txarra.

Bestalde, geuk hautatzen dugunean, pertsona, pertsonaia edo jendarte konkretu bat umoregai izan daitekeela eta, gainera, jakin badakigunean parean dugunak irizpide hori konpartitu edo ontzat eman dezakeela, epaia emana dago: gu eta haiek. Guk egiten dugu umorea, eurak dira umoregaia. Epaiketa birtual horretan galtzaile nor aterako den jakiten ez da gaitza.

Orotariko Euskal Hiztegiak *epai*az dio, bota beharreko zuhaitza trontzaz moztu aurretik aizkorarekin eginiko ebakia

dela, zein aldetara jausi bideratzeko egina. Aldez aurretiko erabakia dela, beraz, epaiarena, eta ez ostekoa.

Kike, umorea eta aldarte ona

Lerro batzuk gorago aipatu dut Kike Amonarriz eta ez nuke aipatu barik utzi gura estimutan dudala. Berbara ekarri dudan hitzaldi hartako apunteak aurkitu ditut eta hala dio Kikek bidalitako umorearen definizioak, *Euskararako Hiztegitik* hartua nonbait. Umorea da:

- a) Gogoaren edo izpirituaren egoera ona, alai bereziki:
- Aldarte bat da; gogoaren egoera bat.
 - Jarrera baikor eta alaiaren sinonimoa.
 - Gauza edo pertsonengan komikotik edo erridikulutik dagoena deskubritzeko edo azaltzeko gaitasuna.

Aldarte bat. Gogoaren egoera bat. Jarrera bat. Horrekin lotu izan dut nik beti Kike. Eta ez naiz ari bere txiste kaseteez, ez telebistako programez. Edo beharbada bai, ari naiz horretaz guztiaz eta bere soziologia mailako jardunaz. Euskararen gaineko elkarrizketa, programa edo hitzaldietan agertu ohi duen jarreraz, gogoaz, aldarteaz, umoreaz. Inozoa izan barik, eta hala agertzeko ezelako asmorik barik, gaiaz pasa ohi duen mezuak beti baitu jarrera baikor bat, gogoaren egoera bat, aldarte bat. Zailtasunen edo kudeatzen gaitzak diren egoeren aurrean ezkorrrera jotzera ohituegi gauden euskaldunon artean bakana da (sinesgarrien artean) Kikereren jarrera. Horregatik (ere) estimatzen dut. Umorea umorez egitea ez da edonoren esku dagoen zerbait.

Umorera bultzatzen zaituen aldarteak erabat baldintzatzen baitu emaitza. Ironia oso estimatua dagoen garaiotan, izango da pare bat urte izena gogoan ez dudana kantari ingeles bati irakurri niola *Berria*-n, kontuz ibili beharra zegoela ironiatik zinismora ez labantzeko. Arriskutsua zela zinismoa, urrundu egiten zaituela jendearengandik. Eta hara non agertzen den Kikek pasatako apunteetan umorearekin lotuta agertzen den beste aldagai bat: distantzia.

Distantzia

Bertso jardunean ohikoa da distantzia laburrean aritzea. Bazkari, afari, poteo eta taulaz aparteko imajina ditzakezun formatu horietako askotan, bertatik bertara ari da bertsolaria. *Hemen eta orain* aldagaia hain da premiatsua, bertsoa bera, eta harekin batera umorea bera ere, urjentziak baldintzatzen dituela. Distantziaren kontzeptua ez baita fisikoa bakarrik.

Irudipena daukat bertsolaritzaren hedatzeak eta zabal-kundeak ondorio oso onak izan dituela, baina, era berean, gure belaunaldiak apenas ezagutu duen *autoritatearen* galera ekarri duela. Hamaika bertsozaleri entzun izan diogu orain hamarkada batzuk bertsolariak herrira agertzen zirenean aparteko gertakaria izaten zela. Haien gaitasunak nireak halako hamar izan zitezkeela zalantzan jartzeko ezelako asmorik barik, kontaktak aditu ditut haien bertsoetako hitz bakoitzak hartzen zuen pisuaz, gizon haien (orduan gizonak ziren) jardun harekiko zegoen miresmenaz. Gaurko bertsolaria, ezer izatekotan, trebea da, baina ez bere presentziak, ez bere hitzak (nonahi presente egon daitekeelako, seguruasko), ez du karga hori, ez behinik behin distantzia laburrean ematen denean. Denborak eta distantziak hartara ekarrita, laburrean bertsolariak gehiago tirako dio fisikoari, begitik sartzen denari, topikoari, eraikita dagoen moldeari, horrek berarekin dakartzan arrisku guztiekin. Azken finean, topikoen eraikuntzak asko du gizartean nagusi diren balioetatik. Bizkor ibili beharrak, inprobisatzeak berarekin duen urjentziak, burutik ezpainerarako bidean berbak norberaren eraikuntzak diren arrazoa edo ideologia lako galbaheak pasa barik jaurtitzera garamatza. Horrekin ez dut, inondik ere, neure burua zuritu nahi. Ez da gure ahotik gure baitan ez dagoen ezer aterako, bai osteraz bazegoela ez zenekienik.

Jaialdiaren formatuak, oholtza batetik aritzeak berak ezartzen duen distantzia fisikoak (zeresanik ez tartean gaiak badaude), umoreari bestelako ertzetatik oratzeko aukera ematen du. Posizioa bera erreflexiboagoa da. Halakoetan

libreagoa naizela sentitzen dut, ez eskubidez, *de facto* baizik, neureagoa izan daitekeen talaiia batetik aritzeko umoreari dagokionean ere. Lau edo sei bertsolarik osatzen duten ohol-tza batean ez da Einstein izan behar kalkulatzeko zein izan daitekeen norberaren rola. Baina kontuz! Zoru labainkorra. Estereotipoek nortasunaren zantzu batzuk ematen dituzte, baina, batzuetan, azti ibili ezean kaiola bihurtzen dira.

Umorea eta komikotasuna

Gogoan ditut mutikotako asteburueta arratsaldeak amaren familiako baserrian. Ezin jakin zapatuak ala domekak ziren, baina bai bazkalosteak zirena. *Buster Keaton* eta *Harold Lloyd*-en kapituluak pasatzen zituzten telebistan (*Chaplin*-ez ez naiz hainbeste gogoratzen). Lehengusuek barre eta niri graziarik egiten ez. Ez daukat akorduan hango erorketa, nahaste-borraste eta endredoek egundo algararik eragin zidatenik. Zine mutua zen hura eta berba behar nik. Ez neukan komikotasunik eta punto. Are gehiago, aitortzen hasita, aitortu behar dut neure burua gutxietsi ordez, gainontzekoak jende sinplea zirela pentsatzen nuela. Idiota izateko mila modu daude, horra bat.

Berba da bertsoaren lehengaia, eta, hura goragokotzat jota, narratiba, poesia eta halako goi-kontuez maitemintzen da bat. Baina, umoreari gagozkiolarik (beste edozein gairi buruz ere balio luke), bata egiteko bestea ukatzea absurdoa da. Egia da, bertsolaritzan, komikotasuna gehiago lotu zaiola alderdi fisikoari berbazkoari baino eta, hein batean, guk, *estudianteen* belaunaldiak, ukatu eta gutxietsi egin dugula hori,

Bertsolaritzan,
komikotasuna gehiago
lotu zaio alderdi
fisikoari berbazkoari
baino eta, hein batean,
guk, *estudianteen*
belaunaldiak, ukatu eta
gutxietsi egin dugu hori,
herriak estimatzen
zuen bitartean

herriak estimatzen zuen bitartean (ez edozer, ez edozein, ez edozelan). Alabaina, komikoak beti du hartzailea, denboraz gaindikoagoa da, primarioagoa, zuzenago doa garunean non-bait dagoen kontrol-dorrera. Berban oinarritutako umoreari, edo gura baduzue, intelektualagoari, laurogeiko hamarkadako sintetizadoreei gertatu zitzaiena gertatzen zaio: atzo ezinbesteko, gaur entzun ez, eta hobeto.

Komikotasunarekin jarraituz, gertatu zait, gerora, gidoi-gintzan aritu eta eskas hori igartzea. Berdin dio animazioa izan, komikia, zein antzerkia. Ohartzen zara falta duzula hizkuntzaz gaindiko lengoaia amankomun hori. Eta hasten zara miresten zenbaitek lau marrarekin duten adierazkortasuna, edo zelan ekintza batek adierazi dezakeen pertsonaia baten mozdadea eta, era berean, egundoko enpatia sortu. Inorantziaren aitortza da ikasten hasteko pausoetan lehena. Umorea(n) ere ikasi egiten da.

Umorearen noranzkoak

Zapalduak zapaltzaileaz umorea egiten duenean eta zapaltzaileak zapalduaz egiten duenean, kasu beraren bi bertsiori buruz ari al gara? Ezezkoan nago. Zapaldua zapaltzaileaz ari denean bere komunitateari ari zaio gehienetan. Labana izan nahi du baina ukendua da, batez ere, umore hori. Zapaltzaileak zapalduarekiko darabilena mailua da, bere hegemonia indartzeko darabilen zartailu bat gehiago. Nork bere burua non kokatzen duen, hor egongo da aldea. Litekeena baita, us-tez, zenbait alorretan zapaldua dena zapaltzailea izatea beste hainbatetan. Ekuazio komplexuak dira horiek abstrakzioaren eremuan, eta gatozen konkretura:

Ocho apellidos vascos filma (ia) ikusia bezain kritikatu izan da (euskaldunen artean). Txarteldegietako emaitzak ikusita, eta kritikak kritika, egileek eta ekoizleek ez daukate zalantzarik ikusia bezain kritikatu izatea oso errentagarria dena. Are gehiago, euskaldunaren bipolaritateak onartzen du irrigai eta irrilaria izatea aldi berean.

Miren Gaztañagak ETBko *Euskalduna naiz eta zu?* programan esandakoak ez dira kritikatuak bezain ikusiak izan. Emisioaren arduraduna den katearen eta hura gidatzen duen gobernuaren jarrera ikusita, berriz, ez dirudi, ez Miren Gaztañagarentzat, ez programaren egileentzat, oso errentagarria izan denik. Euskaldunok irrigai izan gaitezke, menpeko garen heinean, baina ez irrilarri jauntxoan terminoetan.

Saiatuko da bat kaka esplikatzeko, baina egitura administratiboaren eta 'onartutako' umorearen gezi adierazleek bat egiten dutenean, nire gusurako, ez da umorea.

Zapalduak zapaltzaileaz umorea egiten duenean eta zapaltzaileak zapalduaz egiten duenean, kasu beraren bi bertsiori buruz ari al gara? Ezezkoan nago

Ez, ez eta ez

Aipatu dugu arestian umorea aldarre bat dela, gogoaren egoera bat. Eta gogoan dut egoera bat, garai batean (1999-2004, adibidez) bertso saioetan sarri samar izaten zena. Gaia: «Zu Baltasar Garzón zara eta zu...». Eta ez, ez eta ez. Bakoitzak izango ditu bere bizipenen arabera sailkatutako garaiak. Nire akordutik goian aipatu dudan urte tarte hori bertsotarako zaila izan zen, baita umorerako ere. Plazan ere ez ziren, seguruasko, urterik jendetsuenak. Gure gatazka, Lizarratik Garazirako bideak lehertuta, gordin eta ez garden zetorren egunerokora. Ilegalizazioak, *Euskaldunon Egunkaria*-ren itxiera, tortura lehenengo lerroan...

Eta mina, izua eta amorrua sorrarazten zituen testuinguru horretan, bazoaz saio batera eta badiotsue: «Zu Baltasar Garzón zara eta zu...» edo «Zu Guardia Zibil bat zara...». Eta ez, ez eta ez. Uste dut lehenengo aldia izan zela erabaki nuena ez nuela rol batzuetatik kantatuko, ez behinik behin umorea egiteko asmoz. Hain zen patetikoa eta inpertinentea rol eta egoera horietatik barre algara bat atera gura izatea

bera, itzelezko deserosotasuna eta ezinegona sortzen zizkidala. Sarri esan ohi dugun moduan, zer egin jakiten baino errazagoa baita zer ez egin erabakitzen, gaion aurrean planto egiteak lasaitu egin ninduen.

Pentsa lezake norbaitek bestelako gai batzuekin umorea egiteko ez nuela egundo halako erreparorik agertu. Bada bai, baliteke hala izatea. Izan ere, ez dakit umoreak araurik baduen, baina, izatekotan, nork bereak izango ditu.

Kontu serioa

Bertso jardunarekin lotutakoak aletu ditut gehienbat oharrotan, neure buruari halako plazan ezertaz hausnartzeko eskubide zalantzatia aitortu badiot, ezagutzen dudan gaia jorratzeko izan baita. Bestelako lanetan ere ibili izan naiz eta banabil *sormena* deritzogun eremu sorgin horren barnean, *arinaiztarraren* graduan, ordea. Eta, gainera, berbak zurian beltz jartzeak geroz eta bertigo handiagoa sortzen dit, haitzeta jaurti eta desagertzen ikustera ohitu naizelako izango da, beharbada.

Umoreari buruz, umorerik gabe. Negargarria litzateke, egia esan, umorea halako kontu serioa izanda, barregarri geratzea. 🍷

Umoreak ez die graziarik egiten

Laura Mintegi

Idazlea eta UPV/EHUko Hizkuntzaren eta Literaturaren Didaktika Saileko zuzendaria

Politikari ez zaio umorea atsegin, ez dio grazia ikusten. Gauza bera gertatzen zaie erlijioei. Zenbat eta serioago hartu beren burua, are eta grazia gutxiago egiten die umoreak. Ez dago gobernurik edo erlijiorik txantxak gogo onez hartzen dituenik. Ez diktaduretan, ezta demokrazietan ere. Ez erlijio batean, ezta bestean ere. Botereek eta ideologia absolutuek mesfidantzaz begiratu diete umoregileei, agian ahozgoran esaten dutelako askok ahopeka diotena, edo esatera ere ausartzen ez direna.

Erljioa eta politika, pareko

Mesfidantzatik erasora pasatu da azken garaiotan, ordea. Aldizkari satirikoak objektibo zuzenak izan dira eta bate-re graziarik ez duten atentatuetan umoregileak erail dituzte. 2015eko urtarrilaren 7an, Al-Qaedako adar yemendarrereko bi ekintzailek Parisko *Charlie Hebdo* aldizkariko sei karikaturagile (horien artean Cabu, Wolinski, Tignous eta Charb) eta lau langile erail zituzten, eta beste lau zauritu. «Al-lahu-åkbar» («Allah handia da») oihukatuz batera 50 tiro bota zituzten.

Hamar urte lehenago, 2005eko irailaren 30ean, Danimarkako Aarhus herrian argitaratzen den *Jyllnads-Posten* aldizkarian 12 ilustrazio argitaratu ziren autozentsura eta adierazpen askatasunari buruzko artikulua bat ilustratzeko. Artikuluak zioen ilustratzaileak ez zirela ausartzen sinatzera Kåre Bluitgen egilearen haur liburuak, Mahomari buruzkoak zirelako eta ilustratzaileak islamista muturrekoen beldur zirelako.

Artikuluari laguntzeko 12 karikatura argitaratu ziren, Mahoma, Islameko profeta, protagonista zutela, eta, hain zuzen, islamista muturrekoei ez zien batere graziarik egin. Batetik, Islamak debekaturik duelako Mahoma irudikatzea, modu positiboan bada ere, sinestun erlijiosoek uste dutelako irudiak idolatria eragin dezakeela. Bestetik, karikatura horietan Mahoma armaturik agertzen zelako. Irudi batean bonba bat zeraman turbantearen gainean eta beste batean ikaragarritzko sablea zuen eskuan, atzean zeuden bi emakume, burkaz jantzita, harriduraz begiratzen ziotela.

Jyllnads-Posten aldizkariak presio ikaragarriak jasan zituen karikaturak erretiratzeko eta egindako irainaz desenkusatzeko. Baina ez zuen egin; karikaturak argitaratzeko eskubidea aldarrikatu zuen, eta gobernu daniarrak ere babestu zuen aldizkariaren erabakia, adierazpen askatasuna defendatuta.

Danimarkako musulmanek ez ezik, mundu osoko musulmanentzat probokazioa eta iraina izan zen eta minduta sentitu ziren, oso. Lau hilabetez ekintzaile musulman erradikalek Europako enbaxada batzuk erre zituzten eta denetara 100 mendebaldar erail zituzten errepresalia moduan. Aldizkariako langileek ere ikasi behar izan zuten heriotza-zigorraren mehatxupearan bizitzen. Beren burua babesteko, aldizkariako umoregileek garai batean seguritate neurri latzak hartu zituzten eta, hala ere, urteak pasatuta, oraindik mehatxupearan zeuden. 2010ean, esaterako, Kurt Westergaard umoregile daniar ezagunari Al-Qaedako adar somaliarreko ekintzaile bat etxera joan zitzaion, aiztoa esku batean eta aizkora bestean, eta etxekoak mehatxatu zituen. Karikaturak argitaratu zirenetik bost urte beranduago.

Daniarrekin elkartasunez, Europako beste aldizkari batzuek ere argitaratu zituzten Mahomari buruzko karikaturok, Alemanian, Norvegian eta Frantzian besteak beste (*Le Canard Enchaîné* eta *France Soir* horien artean), eta elkartasun horrek eliza katolikoaren errefusa eragin zuen. Erromako elizak, musulmanekin bat eginez, defendatu zuen adierazpen askatasunaren izenean ezin zela edozer esan, askatasunak baduelako mugarik, eta muga hori blasfemia dela, alegia.

Erljioen arabera blasfemia delitua da, jainkoaren aurka egindako delitu publikoa. Eta legeek ere delitutzat hartu dute hainbat estatutan, kartzelaldiaz zigortzeraino. Sintomatikoa da blasfemia delitua Frantzian abolitu zela Iraultza Frantsesarekin batera. Hau da, estatu frantsesak prentsa askatasuna eta erlijio askatasuna lege bihurtu zituenean, blasfemiak utzi zion delitua izateari, Erregimen Zaharra gillotinatik pasarazi zuenean, alegia.

Estatu espainiarrean, ordea, blasfemia oraindik ere zigortu daiteke legearen arabera. 2008ko maiatzean Gipuzkoako Fiskaltzak 3.600 euroko isuna eskatu zion Xabier Silveira bertsolariari *Gara* egunkarian 'Me cago en la Virgen' ('Kaka ama birjinarentzat') izeneko artikulua idazteagatik, «Ama Birjina iraintzeagatik eta kristauen sinesmenen aurka egiteagatik». Hori guztia XXI. mendean eta legez akonfesionala den estatu batean.

Adierazpen askatasunak mugarik ote duen

Eztabaida latza eragin zuten karikaturok. Adierazpen askatasunak mugarik ote duen jarri zuten eztabaidagai mundu osoan. Lubaki bat atzeman zen Mendebaldearen eta Ekialdearen artean.

PEN International erakundea da adierazpen askatasunaren alde lanean diharduen erakunde zaharrenetarikoa munduan. 1921ean idazle talde batek sortu zuen Londresen, Lehen Mundu Gerraren basakeriek eraginda. Gerraren krudelkeria ikusita, idazleek aldarrikatu zuten hitza lehenetsi nahi

zutela ekintzaren gainera, hitz eginez adostasuna eta elkar ulertzea lor daitezkeela, eta ezinbestekoa zela ezberdinen arteko elkarguneak sortzea. Horrela sortu zuten *PEN* (Poets,

PEN International
erakundeak bi helburu
nagusi ditu 1921ean
sortu zenetik: adierazpen
askatasuna defendatzea
eta hizkuntza gutxituak
eta haien literaturak
babestea

Essayists, Novelists) *International* erakundea, orduetik hona izugarri hedatu dena.

Egun 30.000 idazle (itzultzaile, editore) biltzen ditu 150 zentrotan eta bost kontinenteetan. *PEN International*-ek bi helburu nagusi ditu 1921ean sortu zen unetik: adierazpen askatasuna defendatzea, batetik, eta, bestetik, hizkuntza gutxituak eta haien literaturak babestea.

Danimarkako karikaturen eztabaida hartzen ari zen tamaina ikusita, urtero batzen den *Writers in Prison Committee* (WIPC) delako batzordeak erabaki zuen bilera monografikoa egitea gai horren inguruan, eta zentro guztien artean erabakitzea nola erantzungo zion *PEN International*-ek bor-bor zegoen eztabaidari.

Bilera Istanbulen izan zen 2006ko martxoaren 2tik 4ra, eta 91 egile bildu ziren, Euskal PENeko ordezkariak ere bertan zirela. Hastapenetik polarizatu zen eztabaida eta lubaki sakona sortu zen Mendebaldeko eta Ekialdeko zentroyen artean. Mendebalak zioen adierazpen askatasunak ez duela mugarik. Batere ez. Europako zentroek ez zuten onartzen «iritziaren sakralizazioa», eta blasfematzea eskubide bat dela aldarrikatzen zuten. Ekialdeko zentroek –edo kideen artean kultura musulmana nagusi zuten zentroetako ordezkariak–, ordea, ez zuten amestitzen mugarik gabeko askatasuna edozer esateko edo egiteko orduan. Aho batez defendatzen zuten muga sinesmenek jartzen dutela, eta erlijioaren lege sakratuak giza legeen gainera daudela.

Puntu honetan, gogorarazi behar da, PEN zentro europarrak askatasun osoa defendatu arren, European ere badirela

kontraesanak. Adierazpen batzuk delitu dira, ez bakarrik gobernuen ustez adierazpenok «terrorismoa goratzea» dakartelako, erreala edo ustezkoa izan (gero mintzatuko gara horretaz). Delitu dira, sinpleki, sinesmen batzuk legez debekatuta daudelako, ‘negazionismoa’, besteak beste. Estatu batzuetako legearen arabera delitua da esatea ez zela genozidiorik izan judutarren aurka: Suitzan, Eslovakian, Txekian, Lituanian, Polonian, Herbehereetan eta Errumanian, besteak beste (baita Zeelanda Berrian, Kanadan, Hegoafrikan eta Israelen ere) negazionistak atxilotu, epaitu eta kartzelaratu dira genozidioa ukatzeagatik, «gorrotora bultzatzea» akusaziopean. Ezagunenak dira Ernst Zündel (Estatu Batuetan, Kanadan eta Alemanian atxilotua) eta David Irving ekintzaile negazionistak. Irvingek, esaterako, hiru urteko zigorretik urtebete eman zuen Austriako kartzeletan negazionismoaren teoriak defendatzen zituelako.

Edonola ere, Istanbulen egon ziren Europako zentro guztiek sutsu aldarrikatu zuten adierazpen askatasunak ez duela mugarik: edozer eta edonon esan eta argitaratu daitekeela. Ofentsiboa bada ere. Iraina bada ere. Mingarria bada ere. Gehiengo musulmana zuten PEN zentroak ez zetozen bat, bereziki Turkiako PEN zentroko kideak.

Bilera-aretoan eztabaida gogorra egiten ari zen bitartean, distantzia gutxira dagoen Topkapi Jauregian, Kustodia Sakratuaren Aretoan hain zuzen, milaka errromesek otoi egiten zuten (eta dute) Mahomaren erlikien aurrean, debozio handiz. Jauregi horretan gordetzen dira Islamerako berebiziko garrantzia duten sinboloak: Mahomaren bizarraren ile batzuk, haren hilobiaren lurra, buztinean fosilizatu zen profetaren oinatza eta haren zurezko makila. Errromesek otoi egin bitartean, *muezzin*-ek 24 orduz errezitatzen dute Korana. Giro erlijioso sendoko ingurune horretan, nekosoa suertatzen zen Mahomaren jarraitzaileei adieraztea sentitu zuten iraina munta gutxikoa zela, eta umorez hartu behar zutela umoregileen txantxa. Europar agnostikoen ustean inor ez dago libre txantxaren subjektua izatetik. Mahoma, Jesus,

Buda edo beste edozein profeta irainduak izan daitezke, eta adierazpen askerako eskubidea beti dago sinesmen erlijiosoen gainerik, sinesmen pribatua ala kolektiboa izan.

Hiru egunen ostean, ez zen posible izan akordiorik adostea. Bere horretan mantendu ziren bi jarrerak, mutur bietan. *PEN International*-ek porrot egin zuen, agian lehen aldiz 1921etik, gai baten inguruan adierazpen bakarra eta bateratua egiteko ahaleginean. Erabaki salomonikoa hartu zen hirugarren egunean: bi komunikatu ezberdin egitea. Batean aldarrikatzen zen pentsamenduari ezin zaiola oztoporik ipini eta penkideak bultzatzen zituen aurre egitera adierazpen askatasunaren aurka egindako edozein erasori, edozein lurraldetan.

Bigarren komunikatuak adierazten zuen jendearen sinesmen erlijiosoak ezin direla erabili nazionalismoaren tresna gisa, eta penkideak bultzatzen zituen aurre egitera prentsa askeak dituen gaitzei, hala nola argitalpen gezurtia, berariazko faltsukeria eta egitateen distortsioa helburu politikoen eta pertsonalen mesedetan.

Komunikatu biek eskatzen zuten, halere, tentsioak ez areagotzeko eta, nola edo hala, elkarrenganako hurbilketa errazteko. Eta komunikatu biak eman ziren argitara *PEN International*-eko webgunean.

***No Offence* kanpaina**

Istanbuleko bileran Danimarkako zentroak *Muhammed Cartoons* aferan defendatu zuen jarrerarekin bat eginez, Ingaltarrako PEN zentroak aurkeztu zituen *No Offence Campaign* delakoren nondik norakoak. Finean, biek ala biek esaten zuten ofentsa ez dela delitua. Hitzak edo irudia ezin dela delitua izan, inoiz ere ez. Adierazpena ez dela ekintza kriminala.

Mendebaldearen jarrera ulergarriagoa da kontuan hartzen badugu nolako neurriak hartu zituzten gobernuek 2001eko irailaren 11ko atentatuen karira, yihadismoak Dorre Biak suntsitu ostean. Estatu Batuetan hasita, baina laster batean Mendebalde osoan, gobernuek nabarmen estutu zuten

hedabideen eta herritarren adierazteko ahalmena, eta, epe laburrean, lege murriztaileak ezarri zituzten han-hemenka, hedabideen adierazpen askatasunaren aurka bereziki. Ingalaterran neurri murriztaile horiek guztiak lege batean gorpuztu ziren, *English Libel Law on Freedom of Expression* legean.

Legeak zioen, finean, erreklamatzailaren izen ona garrantzitsuagoa dela salatukoaren adierazpen askatasuna baino. Lege horrek babesten zuen iraindua senti zitekeen edozein, norbanakoa izan edo

kolektiboa. Nahikoa zen norbait difamatua sentitzea auzitegira jotzeko eta legearen babes eskatzeko. Salatuak frogatu behar zuen errugabea zela, errunduntasuna salatzaileak egozten ziolako, subjektiboki iraindua sentitze hutsagatik.

Legeari aurre egiteko mugimendu zabala sortu zen, Ingalaterrako PEN zentroa buru, eta milaka idazle, editore, kazetari, abokatu eta blogarik jardun zuten, hainbat urtetan, lege berriaren neurri gogorrenak atzera bota nahian. Bai eta lortu ere. *Index of Censorship* elkartearekin batera (*Writers and Scholars Educational Trust* delakoak sortua), zentsuraren aurkako eztabaida eraman zuten kalera. 100 elkartek eta 60.000 pertsonak adierazi zien babes, horien artean Alexandr Solzhenitsin, Milan Kundera, Václav Havel, Nadine Gordimer, Slamán Rushdie, Doris Lessing, Arthur Miller, Noam Chomsky eta Umberto Eco idazleek.

Azkenean, 2010ean gobernuak moldaketak egin behar izan zituen legean, «oreka lortzeko adierazpen askatasunaren eta erreputazioaren babesaren artean». Garaipen handia izan zen adierazpen askatasunaren alde. Aldaketa horiek guztiak jaso ziren *Defamation Act 2013* delako legean.

Istanbulgo bileran
Danimarka eta
Ingalaterrako PEN
zentroek esan zuten
ofentsa ez dela delitua.
Hitza edo irudia ezin
dela inoiz delitua izan.
Adierazpena ez dela
ekintza kriminala

Istanbuleko bilera izan zenean, Ingalaterrako PEN taldea kanpaina bete-betean zegoen, eta ordurako lortua zuten difamazioaren eta askatasunaren eztabaida pil-pilean egotea komunikabideetan. Hiru urte falta ziren oraindik mundu osoan ezagun egin zen liburua argitaratzeko (*Free Speech Is Not For Sale*, 2009), baina sutsu ari ziren hedatzen zentsuraren aurkako mezua.

Ingalaterrako PEN zentroak esaten zuen «libeloen» legea oso erasokorra zela idazleen aurka, baina, aldi berean, permisiboegia zela ahots kritikoak isilarazi nahi zituzten erakunde eta boteretsuekin. Mezu «ofentsiboak» aitzakia, disidentzia eta kritika zigortu nahi ziren, eta legearen irakurketa estua eginda, iritzi «deserosoak» delitu bihurtzen zituzten.

No Offence kanpainak eragin handia izan zuen eremu guztietan, eta gizarte ingelesa dezente sensibilizatu zen zentsuraren gaiaren inguruan. 2011n Nick Clegg Ingalaterrako lehen ministrordeak esan zuen konpromisoa hartuko zuela legislazio berria aurkezteko eta «difamazio lege ingelesa bihurtuko zuela nazioartean barregarri izatetik nazioartean eredugarria izatera».

Ez da harritzekoa, beraz, Nick Cleggek berak eman zion erantzuna Omar izeneko gizonetzko bati, *Charlie Hebdo*-ren aurkako atentatua izan eta biharamunean, 2015eko urtarri-lean, alegia. Clegg LBC kateko irratsaio batean zegoen, eta gizonetzko batek deitu zuen esateko *Charlie Hebdo* aldizkariak Mahomaren aurka egindako txantxak zirela, finean, «game-luaren sorbalda apurtu zuen belarra», hau da, musulmanek jasan behar izaten dituzten irain askoren azken tanta. Hargatik atentatua. Clegg haserre batek erantzun zion ez zegoela aitzakiarik, ez arrazoirik, ezta azalpenik ere atentatua justifikatzeko. Eta ondorengo ia haredetsi zuen mikrofonotik uhinetara:

Sakonean duguna, Omar, zera da, gizarte libre batean egunaren amaieran jendeak askatasuna eduki behar duela pertsonak ofenditzeko. Ez duzu askatasunik ez bazara askea jendea ofenditzeko. Ez duzu eskubiderik ez ofendituak izateko. Oinarrizko printzipioa da hori, jendea ofenditzeko libre izatea, eta ez dago esatea

eskubiderik daukazunik ez ofenditua izateko gurea bezalako gizarte demokratiko eta zabal batean. Eta hori, hain zuzen, mehatxupean dagoen printzipioa da hiltzaile barbaro horiekin.

Aditzera ematea, Omar, badagoela arrazoi bat, azalpen bat, motibo bat nola edo hala absolbitzeko edo ekintza izugarri, hotz eta koldar hori argitzeko, eskandalagarria iruditzen zait.

Euskal Herriko kasuetara etorrira

Ofentsa eta difamazioa badira delitu Euskal Herrian. Eta Espainian ere badira, Euskal Herriko kontuekin zerikusia baldin badaukate. Adibideak nonahi. Kantariak, bertsolariak eta pailazoak auzipetu daitezke agintariak uste badute terrorismoaren biktimenzat ofentsiboa suerta daitekeela kanta bat, bertsoa edo hurren aurreko emanaldia emate hutsa. Kasu batzuetan gerta daiteke zigorgarria izatea ez biktima, baizik eta biktimarioa, bera 'iraindua' sentitzen bada. Hori gertatu zitzaion Txalaparta argitaletxeari, biktimario baten gainean bi liburu argitaratu zituenean, *La red Galindo* eta *Intxaurren, la trama verde*. Enrique Rodríguez Galindo guardia zibilak argitaletxea salatu zuen eta lortu zuen epaileek zigortzea argitaletxea. Horrela, Txalapatark 5 milioi pezeta (fiskalak 60 milioi eskatu zituen) ordaindu behar izan zizkion Galindori 1996an esateagatik 2000n auzitegiak baieztatu zuena: Galindo Lasa eta Zabalaaren torturatzailea eta hiltzailea izan zela. Argitaletxeko editoreak *El otro País* aldizkariaren elkarriketa batean azaldu zuen tripako mina ematen ziola horrelako pertsona zitalari dirua eman behar izateak eta, hamaika gestio egin ondoren,

... lortu genuen diru hori Joxi eta Joxearen familiek jasotzea, jeneralak ez ziolako aurre egin ebazpenak ezarri zion indemnitzazio zibilar, kaudimengabea zelako. Begira nolako ironia! Lasa eta Zabala familiek jaso zuten diru-ordaina Txalapatark ordaindu behar izan zuten.

Txalaparta ez zen izan jeneralaren 'ohorea' ofenditu eta zigorra jaso zuen bakarra. Hiru urte lehenago, 1993an, Galindoren abokatuek salatu zuten *Ustelkeria* kanta jeneralaren

«ohorearen aurkako eraso ilegítimoa» zela, narkotrafikoarekin nahasten zuelako. Esan Ozenki Records diskoetxeari eta Negu Gorriak musika taldeari 15 milioi pezeta eskatu zizkien ohorea berrosatzeko. 1995ean epaileek arrazoia eman zioten Galindori, eta taldeak abian jarri zuen *Hitz egin!* kanpaina, adierazpen askatasunaren alde eta, aldi berean, dirua biltzeko asmoz. Sona handiko jaialdiak antolatu ziren (handiena Oiartzunen, non bederatzizko orduz jo zuten 15 musika taldek), eta kanpaina estatu osora hedatu zen. Azkenean, 2000n, Auzitegi Gorenak absolbitu zituen musika taldea eta diskoetxea, kereilan erre bat izan zelako: Galindoren abokatuei ahaztu zitzaizkien kereilan sartzea kantaren letragileetako baten izena.

Zerrenda luze baten adibide pare bat baino ez dira bi kasu horiek. Biktima (batzu)en ohorea ustez iraintzea nahikoa izan da iraindurik sentitu denak auzitegira jotzeko.

Soziedad Alkoholikaren kasuak estatuaren muga gainditu eta nazioartean salatu zen, zentsura kasu argia zelakoan. AVTk salatu zituen lehenengoz 2007an eta berriz ere

Zerrenda luze baten adibide pare bat baino ez dira Txalaparta eta Esan Ozenkiren bi kasuak. Biktima (batzu)en ohorea ustez iraintzea nahikoa izan da iraindurik sentitu denak auzitegira jotzeko

2015ean, eta lortu zuten aurretik programatutako kontzertuak bertan behera uztea, nahiz eta debekua astebete lehenago bakarrik jakinarazi. Debekuaren arrazoia zen, Auzitegi Gorenaren ustez, kanten letrek «sustatzen zutela bortizkeria, arrazismoa, xenofobia, bazterkeria eta, gainera, giza duintasunaren aurka zihoa-zela», bereziki *Explota zerdo!*,

Síndrome del Norte eta *Stop criminalización* abestiek. Absolbitu zuten taldea, letrak delitu ez zirelakoan, baina AVTk ez zion utzi taldea salatzeari.

Euskal Herrian badago eskarmentu nahikorik adierazpen askatasunak izaten dituen erasoez. *Punto y Hora*-ko zuzendaria eta kazetaria, Mirentxu Purroy eta Xabier Sanchez

Erauskin hurrenez hurren, kartzelan egon ziren lehena «indar armatuak iraintzeagatik» (1976) eta bigarrena «erregeari irain egiteagatik» (1981). Purroy amnistiatu zuten; bestela 14 urteko kartzelaldiari egingo zion aurre. *Egin*, *Egin Irratia*, *Euskaldunon Egunkaria* eta *Ardi beltza* komunikabideak itxi zituzten. Gaztesarea, Apurtu.org, Burlata.herria eta Ateak Ireki webguneak ere itxiarazi zituzten. Pintada batzuk egiteagatik bi urte eta erdiko zigorraz espetxeratu zituzten Bilboko Deustua auzoko bi gazte 2012ko martxoan. Eta Bilboko Zazpikaleetako beste bost gazteri urtebeteko zigorra ezarri nahi izan zieten iritzi artikulua batean kontatzeagatik 25 urte lehenago hil zen Maite Perez auzokidearen ibilbidea. Bost gazte ziren, Iruñean kasu honetan, ikurrina erraldoia jarri zutenak, eta 'delitu' horregatik bi urteko espetxe-zigor eskaera jaso zuten. Topatu.info-ko bi kazetarik Gazte Danbadaren berri eman zuten 2013ko martxoan komunikabidean; ekitaldi nagusian aipatu zen preso bat hil berria zela kartzelan; informazio hori emateak Auzitegi Nazionalera eramana zuten deklarazioa egitera; «kazetaritza ez da delitu» kanpaina abiarazi behar izan zuten kazetariak babesteko. Pintada bat ere izan zen Iruñeko auzitegira hiru gazte eramane zituena; pintadan iragartzen zuten Euskal Jai gaztetxearen XX. urteurrena; isunari eta sei eguneko etxeko atxiloaldiari egin behar izan zieten aurre. Leitzako gazte batek pintada bat egiten zuen umorezko pelikula batean; «terrorismoa goratzea» egotzi zion Guardia Zibilak. Emakume hernaniar bat zigortu nahi izan zuten hanka batean Txillidak 1976an sortu zuen irudia tatuatuta eramateagatik, amnistiaren irudia, 20 urte lehenago tatuatu zuena. Oiartzungo Gudarien Basoan zuhaitzak landatzeagatik bost lagun atxilotu zituzten, kasu horretan ere «terrorismoa goratzeagatik». Urtebete kartzelan eduki zuten tafallar bat, herriko bi presoren argazkiak jartzeagatik.

Horiek guztiak (eta gehiago) jaso zituen Aitziber Laskibar kazetariak 2014an 'Garesti dago adieraztea' izeneko artikuluan, *Berria*-n. Guztien oinarrian, askatasun falta dago adierazpen libreak egiteko, idatziz, margotuz edo zuhaitzak landatuz.

Adierazpen 'eskastasuna' eta zentsura

Adieraztea garestia da. Garesti ordain daiteke, eta umoregileek ere badakite hori. Eñaut Aiertzaguena marrazkilariak *H28* aldizkariaren hirugarren zenbakian zioenez, «komikigileon lanak irakurtzen dituzte: lagunek, etsaiek, eta beti-beti polizia batzuek».

Umoreari eta adierazpen askatasunari eskaini zion Euskal PENek *Basque Writing* aldizkariaren 11. zenbakia, eta bertan jaso zen Lutxo Egiak gidatu zuen elkarrizketa luzea Antton Olariaga, Dani Fano eta Uxo Anduagarekin. Elkarrizketa horretan, Olariagak zioen Hegoaldean «adierazpen eskastasuna» dagoela: «hemen esateko gutxi dugu nonbait eta, bestalde, esaten hasita ez dugu asmatzen». Eta gehitzen zuen, «zentsurakumeok garenok, ohitu gara gauzak adierazten tentu handiz».

Ildo beretik, elkarrizketa horretan Dani Fanok zioen: «badakizu non ibil zaitezkeen eta non ez, kartzelara zuzen joan nahi ez baduzu».

Gertatzen da, bestalde, txantxak ez duela ondorio bera leku batean esanda ala bestean, umoregile baten ahotik ala beste batenetik esaten bada. Badago alderik.

Basque Writing aldizkariaren zenbaki berean Iñigo Astizek azaltzen zuenez,

Charlie Hebdoren aurkako atentatuaren osteko astean bertan PP alderdiaren inguruan txiste bat egiteagatik epaile aurrera deitu zuten deklaratzera Facu Diaz Espainiako telebista saio bateko umoregilea. Libre utzi zuten, baina titular deigarria utzi zuen hedabideetan: «Ziur nago nire izen-abizenak euskaldunak izan balira askoz arazo gehiago izango nituela auzi honetan».

Sobera ezaguna da Madrilgo titiriteroen kasua, 2016ko otsailean. *La bruja y don Cristóbal* funtzioan bururatu zitzaizen karteltxo batean idaztea «Gora Alka-ETA», eta egun berean kartzelan amaitu zuten, etxetik pasatu gabe. Delitua zen, beste behin, terrorismoa goratzea.

Astizen irudiko, «nonbait Espainia eta Frantziako lege-gileek ez dute hainbesteko umorerik eta arrisku kirola da

horregatik umorearena Euskal Herrian». Astizek berak aipatzen du Eric Honecker izeneko erabiltzaileak Twitterreko mezu bakarrean, labur eta umorez, nola deskribatzen zuen egoera: «Espainian adierazpen askatasuna dagoela sinesten baduzu, akaso ezer garrantzitsurik esan ez duzulako da».

Umoreak badu pare bat ezaugarri, oso interesgarriak.

Batetik, taldea mugatzen du. Barreak markatzen du nor den taldekidea eta nor ez. Bestetik, goitik beherako botere harremanak atzematen dira umorean.

Uxo Anduagak zioen moduan:

Botereari burla egin dakiok, baina beti badago muga bat, gurutatu ezin den 'errespetuaren' marra bat. Marra hori botereak marrazten du eta igaroz gero zentsuraren bitartez isilaraziko du. Botereak ez du gogoko hartaz barre egitea, iraularazteko gaitasuna baitu umoreak.

Marra hori igarotzeko beldurrak eragiten du nork bere burua zentsuratzea kanpoko zentsura (eta zigorra) jaso aurretik. Anduagaren arabera:

Autozentsurarako joera indartu dela esango nuke. Testuinguru politikoa duela urte batzuk gogorragoa bazen ere, badirudi posizio eta ideologia politikoak argiagoak zirela eta umore diskurtsoak ere (espazio pribatuan ematen zirenak) koherenteki jokutzen zuten horrekin. Orain, trantsizio batean gaudela ulertzen badugu, ikuspegi horiek leuntzen joan dira: muturreko umorea 'gustu txarre-kotzat' jotzen da eta gero eta gutxiago antzematen da baita esparru intimoetan ere. Aldaketa politikoak bideratuta batetik, eta errepresio politikoaren ondorioz bestetik (kartzelaratzea, jazarpenak, zentsurak...), pentsamenduak, ikuspegiak eta umorea ere moderatua goa bihurtzen joan direla esango nuke, eta neurri handi batean gure burua autozentsuratzen ikasi dugu guzti horrekin.

Autozentsura da zentsuraren modu sotilena, eta, horri esker, zentsura ofiziala luzatu eta egonkortu egiten da, barneratu eta fosilizatu egiten da.

Zentsurak bi efektu perbertso ditu, barrura begira eta kanpora begira. Sortzaileari dagokiola, barne-erbestera darama egilea, atzerritar bihurtzen du bere baitan, sormena murrizten

dio, txirotzen du bere mundu kulturala, isolatzen du munduan diren eztabaida kulturaletatik eta, finean, desfaseak sorrarazten dizkio egileari bere garaiko garapen kulturalarekin.

Sormen-lanari dagokiola, zentsurak susmopean jartzen du egilearen lana, oztopoak jartzen ditu egilearen eta haren lanaren artean, baina baita egilearen eta hartzailearen artean ere, eta hartzailearen eta lanaren artean ere bai.

Autozentsurari dagokiola, Félix Grande idazleak uste du hiru modutara gauzatzen dela, hiru fase ezberdinetan.

Lehenik, egileak hautua egiten du gaien artean, zein gai tratatu dezakeen eta zein den 'zentsuragarria'. Bigarrenenez, egileak zentsorearen lekuan jartzen du bere burua, eta hark ezabatuko lukeen hori ezabatzen du berak. Hirugarrenenez, egileak bere lana berrirakurtzen duenean, estrategia bat bailitzan, hitz bat kendu edo esaldi bat aldatu egiten du, lerroartean iradoki edo ideia batzuk estali egiten ditu, zentsura saihesteko.

Baliteke autozentsura eginda ere egileak ez lortzea zentsura gainditzea. Erabaki behar du zer egin, eta hiru aukera

ditu: gehiago murriztu bere lana, argitaratzeari utzi edo kanpoan argitaratu. Lehen aukera izaten da ohikoena, nahiz eta betiereko zauriak eragiten dizkion sortzaileari.

Zentsuraren ondorio latza ez da indibiduala bakarrik. Ez da, soilik, egileari egiten zaion eraso. Sormen eremu osoak

jasotzen du kaltea eta denbora tarte bat behar izaten da eremu mortuan kreatibitatea berriz ere garatzeko, sormenaren eremua loratzeko.

Nolanahi ere den, zentsuratzen den objektua ez da beti sormen-lana. Egilea bera izan daiteke zentsuraren xedea, edozer egiten duela ere. Zentsura mota horretan, ardura ez da zer egin duen, baizik eta nork egin duen zentsuratuko dena. Hegoaldean ezagutzen den kasu larriena da Iñaki de Juanarena.

Zentsuraren ondorio latza ez da indibiduala bakarrik. Ez da, soilik, egileari egiten zaion eraso. Sormen eremu osoak jasotzen du kaltea

Kartzelan 20 urte eman eta gero, 2004ko urriaren 25ean askatu behar zuten, baina askatu orde zuzen berriz auziperatu zuten *Gara* egunkarian bi artikulua idazteagatik. Zigor berria eskatu zuten fiskalak, 92 urteko kartzelaldia. Kasua *PEN International*-eraino heldu zen munduan lehen aldia zelako 92 urteko espetxe-zigorra eskatzen zitzaiola norbaiti bi artikuluren egilea izateagatik. Epaiketa 2006ko urriaren 27an izan zen, eta 12 urte eta zazpi hileko espetxe zigorra ezarri zioten. De Juanak 63 eguneko gose-greba egin zuen epaiketaren aurretik, eta beste gose-greba bat ebazpena jakinarazi ondoren, esaten baitzuen zegoeneko bi urte zeramatzala preso epaiketaren zain. Azkenean, beste bi urte gehiago bete zituen artikulua idazteagatik.

Aldizkari satirikoetatik eremu digitalera

Basque Writing aldizkariako elkarrizketan Antton Olariagak zioen laurogeiko hamarkadatik hona aldaketa asko gertatu direla gure gizarteetan. Askatasunari dagokionez, murrizketak izateaz gain,

... forma bera izugarri aldatu da presentzia ikonikoa edo grafikoa esplizitatean. Gaurregun odola erakustea, kasu, ez da politikoki zuzena, berdin zait abioi-istripu bat. Gogora ekarri laurogeiko hamarkadaren egunkarietako azalak: tirokatutako pertsona hilik odol-putzu batean. Egun pentsaezina litzateke. Eta marrazkiekin berdin.

Dani Fanok baieztatzen zuen Olariagak esandakoa:

Charlie Hebdoren atentatuko irudiak nekez ikusi zituzten Estatu Batuetan. Atzera begiratu beharko genuke, besterik ez bada 11Sri. Zenbat gauza aldatu diren ordudanik! Zenbat gauza galdu ditugun!

Zalantzarik ez dago 80etatik gaur egunera gauzak aldatu direna. Lehen ikus zitekeen gauza asko gaur egun ez dago ikusterik, politikoki zuzena ez delako.

Beste alde batetik, kontrara, lehen bakan batzuen eskura zeuden baliabideak orain eskuragarri daude edonorentzat, nahikoa baita Internetarako konexioa edukitzea hainbat

informazio jasotzeko eta hedatzeko. Eta ingurune digital horretan zentsuraren aldaera berriak sortu dira. ‘Politikoki zuzena’ izan beharrak, esaterako, makilatu egiten ditu ortodoxoak ez diren ideologiak. De facto, zentsura mota bat aplikatzen ari da komunikabideetan.

Bestetik, baliabide teknikoek edonoren eskura jarri badute ere informazioa jasotzeko eta hedatzeko aukera, botereak berdin-berdin saiatzen dira informazioa kontrolpean mantentzen, beti egin ohi duten bezala.

Has gaitezen ‘zuzentasun politikoarekin’. Juan Soto Ivars *El Confidencial*-eko zutabegile eta *Arden las redes* liburuarren egileak dio (Iñaki Berazalucek *Strambotic* blogean egin dion elkarrizketan) zuzentasun politikoak munstroak sortu dituela. Sotoren ustez, pertsona xenofoboa, matxista edo arrazista ez da desagertzen komunikabideetan haren iritziak ezabatzearekin. Lexikoa makilatu egiten bada ere, ideologiak bere horretan dirau. Ez ditugu entzungo, ez ditugu ikusiko, baina hor segitzen dute.

Zuzentasun politikoaren ametsak Trump moduko munstroak sortzen ditu. Zuzentasun politikorik gabe ez da ulertzen Trump. Nahikoa da aberats batek hitz egitea Estatu Batuetako jende arruntak hitz egiten duen bezala, boto-emaileek egiazat hartzeko gezur hutsa baino ez dena, sinpleki bere hizkera autentikoagoa delako.

Emakumeen aurka esandakoak esan eta gero askok uste zuten emakume batek ere ez ziola botoa emango, baina emakume zurien %53k eman zion botoa. Zergatik? Emakumeek ulertzen dutelako adierazpen misoginoek ez dutela esan nahi, halabeharrez, modu horretan jokatu duenik. Trumpek hitz egiten du emakume horien senarrek hitz egiten duten bezala, senarren lagunek egiten duten bezala.

Horrexegatik uste du zentsurak ez duela funtzionatzen komunikabideetan ideia gogaikarriak ezabatu nahi direnean, matxismoa edo xenofobia bezalako sentimendu errotuak ez direlako ezabatuko goitik behera egindako makilaje operazioekin. Eta adibide bat jartzen du:

Zure burua ateotzat baduzu, ez zara asaldatuko norbaitek blasfemo deitzen bazaitu. Ez dizu axola. Harro ere senti zaitezke. Eta

gauza bera gertatzen zaio ultraeskuindar bati arrazista edo matxista esaten badiozu.

Zuzentasun politikoak eramaten gaitu estaltzera izatez egon badagoen ideologia. Eta horrexegatik iruditzen zitzaion erre bat *Hazte Oír* autobus transfobikoa debekatu nahi izatea:

Homofobia higuigarria iruditzen zait, baina, praktikoak izanda, hobe da libreki adieraz dezatela pentsatzen dutena. Horrela, agian, ez zaigu gertatuko iparramerikarrei gertatu bezala: hogeita hamar urtean ez da heldu mezu matxistarik edo arrazistarik komunikabideetara, eta Trumpen agerrera bitxikeria bailitza hartu dute.

Eta ados gaude horrekin. Adierazpen askatasuna murriztea, eskubide baten aurka egiteaz gain, ez da eraginkorra eta albo kalteak sortzen ditu.

Baliabide teknikoen kariaz sortu den bigarren zentsura-mota berria da tresneria kontrolatzea. Gobernu totalitarioek bertigoa sentitu dute ikustean ez dutela informazioaren monopolioa.

Munduko hainbat herrialdetan herritarrek mugatua dute Interneten bidezko informazioa jasotzea eta hedatzea. Badira jazarriak eta erailak izan diren blogariak. Gaiak arduratuta dauka nazioarteko PEN komunitatea, eta lau puntu nagusitan bildu du *PEN Declaration on Digital Freedom* adierazpena, kaleratu berria.

Adierazpen horretan, labur esanda, aldarrikatzen da hedabide digitalean hitz egiteko eskubidea, informazioa jaso eta ematekoa, gobernuaren zelatatik libre izateko eskubidea, eta enpresa teknologikoei eskatzen zaie erraztu dezatela adierazpen askatasunerako eskubidea.

Zeren, finean, horixe baita defendatzen dugun aldarrikapena: hitza askea dela. Hitza ezin dela, inoiz ere, ekintzaren maila berean jarri. Hitzez mindu dezakegu, baina ez eraso; erasotzailea ekintza baita, ez iritzia.

Hitzezko irainari debekuaz edo jazarpenaz erantzuten zaionean, erantzun desorekatua ematen zaio, hitzari erantzuteko modua hitza erabiltzea baita, eta dialektikoki norberaren egia kontrajartzea. 🍷

Tirabirak: euskal gatazka binetetan

Mario Zubiaga

UPV/EHUko Politika eta Administrazio Zientzia Saileko irakaslea

Edorta Arana

UPV/EHUko Ikus-entzunezko Komunikazioa eta Publizitatea Saileko irakaslea

Azken hamarkadetan gurean irakurri dugun prentsan argitaratu diren milaka bineten eskutik ikusi eta berrikusi ahal izan dugu euskal gatazka, *Tirabirak / Tiras que aflojan* egitasmoaren bitartez.¹ Donostia 2016 ekimenaren baitan, erakusketa ibiltarian bildu ditugun tira grafikoek galdera korapilatsuak luzatu dizkigute, eta, horien artean, umore politikoaren ikerketan murgiltzeko bidea ematen duten itaun sinple bezain sakonak: gatazka hizpide izan duten bineta satirikoek mina arindu digute ala tenkatu egin dituzte pentsaerak? Gatazkaren samina eztitu dute ala lubakiak zabaltzeko erreminta izan dira?²

Galdera horiek ikerketa-lerro anitz zabaldu dituzte: irudiarren adierazgarritasunaren analisia, umorearen eta satiraren funtzio politikoa eta gatazkaren memoria eraikitzeko moduak aztertzeko aukera, besteak beste.³

Ondoko lerrootan, kezka horietako batzuk aletuko ditugu, binetagile, aditu eta umore politikoa aztertu dutenen iritziaik gureekin txirikordatuz eta ikerketa proiektu honetan egin dugun hausnarketari segida emanez.

Ezin gara xalokerian erori. Urte luzez iraun duen gatazka inozentzia politiko oro suntsitu du dagoeneko. Egunkarietako tira grafikoak komunikabide bakoitzak hartutako lerro editorialaren osagarri izan dira gehienetan. Iritziari egokitutako orrialdeetan azaldu zaizkigun irudiak, harresiak go-tortzeko kontra-hormak izan dira maiz, arma diskurtsibo zoliak edo krudelak, bonba-binetak, esaterako, konponbide saiakerak zapuzten saiatu direnak...

Binetak ere euskal gatazkaren parte izan dira. Bineta oso lerra-tuak: batzuek bati egurra emanez, besteek besteari egurra emanez. Egunerokoa ezin hobeto islatuz (Javier Etayo *Tasio*, marrazkilaria).⁴

Binetek batzuetan gertaerak tenkatzera eta beste batzuetan lasaitzera edo baketzera jo dezakete. Badira binetak momentu batean irribarrea sortzen dizutenak. Tristura, kezka sortzen dutenak eta amorrua ematen dizutenak eta jasanezinak suertatzen zaizkizunak, eta gatazkaren inguruan horrelako asko ikusten da (Elixabete Garmendia, kazetaria).

Alabaina, tira grafikoen ezaugarri berariazkoek ikerketa galderari eusteko indar nahikoa eman digute, eta erantzun baikorrena hipotesi bilakatu dugu: bineten tirabirak aringarri izan dira oro har, kontsolagarri, eta, aldi berean, gatazka razionalizatzen ere lagundu digute. Azken finean, lehian egondako zioak, argudioak eta horien azpian zeuden sentimendu sakonak, beldurrak eta ilusioak –marrazkilarienak eta, horien bitartez, gizartearenak– ezagutzeko modua eskaini digute.

Hipotesien egiazkotasuna ikerketa teoriko eta enpirikoaren baitan dago, noski. Gure egitasmo transmediaren oinarriak finkatzeko ezinbestekoa izan da marko teoriko bat lantzea, eta jarraian doazen pasarteotan lanketa horren berri emango dugu. Jakitun gara, halaber, ez dugula ikergaia horrenbestez agortuko, eta saiakera sakonagoetarako atea zabaldu besterik ez dugula egin.⁵ Eskura jarri ditugun ehunka bineta horiek eta hausnarketa teoriko laburrok aurrera ekiteko baliagarriak izatea nahiko genuke.

Bineten azterketa politikorako oinarriak: marrazki satirikoaren funtzioak

Atal honetan, egilearen ezaugarrietan, irudiaren birtualitatean eta satira edo umore politikoa izera jarriko dugu arreta, lehenik eta behin.

Marrazkilaria, tira grafikoen egilea, egunkariak eskaintzen duen plataforman lan egiten badu ere, ez da kazetari arrunta, are gutxiago medioaren errapeetatik soilik edoskitzen ari den 'kazetari txertatua'.⁶ Marrazkilaria gehienetan sortzailea da, ez du enkargu edo agindu zehatzik jasoko, eta berezkoa duen askatasun artistikoak dibergentzia zabalduko du medioaren lerro ideologikoarekiko. Horrelakoak aurkitu ditugu *Tirabirak* proiektuarekin kolaboratu duten binetagineen artean, erredakzioarekin erabateko lotura daukatenak eta egunkaririk inoiz agertzen ez direnak. Eta matazaren bi mutur horietan kokatzen diren guztiek errebindikatzeko dute sortzailearen zeharkako begirada, tentsioz beteriko lanbideari erantzun duina emateko asmoa eta jendearekiko konpromisoa.

Ondorioz, bineta autonomoa da nolabait, egilearen askatasun horretaz baliatzen den aldetik. Marrazkilaria ez dira 'sortzez garbiak' izango, bistan da, baina egunkariak mugarrizten duen eremu ideologikoaren ertzetan jokatuko dute beti, maiz kanpoan. Baimendutako askatasun hori medioaren merkatu-estrategiaren ondorioa dela esan genezake; baina, kalkuletatik harago, editorial idatzi batek izan dezakeen askatasuna tirarena baino askoz ere mugatuagoa izango da. Marrazkilaria jakingo du zirrikitu horretaz baliatzeko

Bineta autonomoa da nolabait, egilearen askatasunaz baliatzen den aldetik. Marrazkilaria ez dira 'sortzez garbiak' izango, baina egunkariak mugarrizten duen eremu ideologikoaren ertzetan jokatuko dute beti

gogorik edo asmorik ba ote duen, baina, modu batera edo bestera, bertso soltea da bineta, ez kontsigna politiko hutsa.

Nik uste dut, neurri handi batean, medioa definitzen duela bere binetagleekin duen harremanak, medioa nolakoa den atzematzen da askotan ikusita zein binetagle dituen eta zer soka uzten dien. Niri sinergia eta sintonia editorialak beti ematen dit beldur handia, zeren badirudi sortzaileak, edo behintzat kontalariak, bat egin behar duela ildo editorial horrekin. Eta hori neurri handi batean iruditzen zait kontalaritzari gelditzen zaion autonomia urriaren ukazio erabatekoa, izan idatziz edo marrazki bidez. Alde horretatik, era guztietako adibideak aurkitu ditzakegu; baina, nire ikuspegi periodistiko eta pertsonaletik, marrazkigileei soka luzea uzten dien hedabide bat beti da fidagarriago bere sokako marrazkilariak erabiltzen dituen baina (Nerea Azurmendi, kazetaria).

Askatasun hori ezin dugu aztertzen ari garen objektuaren ezaugarrietatik deslotu. Victor Navalskyk (2013), marrazki satirikoaren funtzioak zehazteko unean, zenbait ideia azpimarratu du. Gure arbasoek kobazuloetan eginiko irudiak ikuspegi antropologikotik aztertu direnean ere antzeko azalpenak luzatu dira:⁷

- Batetik, marrazkiak, irudiak –testu idatziak gutxitan bezala–, interpretaziorako tarte zabala ematen digu. Ikusizko lengoaiaren berariazko potentzia irudiaren autonomian datza. Behin eginda, marrazkia askea da eta interpretazio libreak pizten ditu, kontrolaezinak. Boterearen mundu ikuskeraren tresna eraginkorra izan daitezke karikaturak, beste askotan kontraboterearen erresistentzia etengabea adierazten duten moduan. Batzuetan, talka horren lekuko ere bilakatzen dira, lekuko harrituak, atsekabetuak, indargabeak edo ironiaz eta itxaropenaz betetako lekuko inteligenteak. Iritzi publikoaren sen onaren ispiluak. Nola edo hala, ‘egituratu’ egingo dute errealitate gordinaren anabasa. Santimamiñeko irudietan gaua/eguna, arra/emea, ilargia/eguzkia... binomioetara ekarri nahi baldin bazen mundua, binetetan beste bitasun batzuen bitartez sinplifikatu nahi izan da gatazka: Espainia (edo Frantzia)/Euskal Herria, euskal abertzaletasuna/nazionalismo espainola (edo

frantsesa), demokratak/terroristak, zapela ala trikornioa... Azkenean, Carl Schmittek (1932) politikaren erdigunean kokatzen duen «etsaia/laguna» dikotomia ezaguna.⁸

- Bestetik, irudiak errealitatearen esentzia jasotzen du. Gure kasuan, gatazka politikoaren erroetara jotzen du, berori sinplifikatuz, egia da, baina, aldi berean, modu ulergarrian erakutsiz. Ideiak, lagunak eta aurkariak irudikatzea, eguneroko gertakizunak adieraztea, ezinbestekoa baita bizitzaren eta heriotzaren patua, poza eta sufrimendua kudeatzeko. Argazki batek ez du irudikatzen, aurkeztu egiten du, gordinki 'presentatu'. Binetak, aldiz, 'errepresentazioaren' indarra du; errealitatearen ñabardura guztiak irudi bakar batean bilduta, errealitatea bera baino errealagoa bihurtzen zaigu bineta.

Tirak funtsezko errealitateak partekatzen ditu kazetaritzarekin. Jakina, errealitate baten isla izaten saiatzen da, baina ez da haren errelatua egiten saiatzen; harengan eragin dezake noiz edo noiz, haren eremua hautatuz, errelatu koherente, jarraitu, egiantzeko bat eraikitzen lotuta egon gabe [...] Gertakarietatik at koka daiteke, baina badu gauza garrantzitsu bat ere: kazetaritzarekin partekatzen du gertakarietarako buruzko gizaratearen pertzepzioan eragiteko prentsak duen botere sinbolikoa [...] Tirak, gauzak pentsatu baino gehiago, sentiarazi, imajinarazi, gogoetarazi egiten du [...] Gauzei buruzko gizaratearen hautematea modulatu du (Mariano Ferrer, kazetaria).⁹

- Areago, binetan agertzen den irudiak ez du une bat eta bakarra islatzen, denboran zehar osatuz doan 'arima' baizik, estereotipoa. Totemak dira binetetan agertzen zaizkigun pertsonaiak. Neurozientziaren esanetan, zuzen-zuzenean, iragazkirik gabe, sartzen da gure garunean irudi hori, bai eta horren esanahia ere. Antzematea da –antz-ematea– berehalakotasun horren gakoa. Esaterako, bineta jakin bat ez da Baltasar Garzón epailearen argazki soila. Garzónen 'antza' hartzen diogu karikaturari, eta Garzón bera baino 'garzonago' begitantzen zaigu. Horrela, aurrean duguna Garzónen totema da, puri-purian. Onerako zein txarrerako, ideien eroale zuzenekoa den totema.

Azkenik, neurri batean, irudi totemiko horren bitartez, atzean dagoen pertsona fisikoa menderatzeko irudipena egingo dugu, kontrolpean dugulako ustea izango dugu, leizezuloetako paretetan hartzak edo oreinak marrazterakoan harrapatzearen genituela uste genuen bezala.

- Egunkarietako tira grafikoak, gainera, egunerokoaren esparruan aritzen badira ere, askotan, iraukorrak diren pertsonaiak, gertaerak eta eszenarioak irudikatze-
ra jotzen dute. Aktualitateak

Bineten funtzio politikoa ukaezinak dira: interpretaziorik, errepresentaziorik, identifikaziorik eta polarizaziorik gabe ez baitago politikarik

markatzen dituen muga estuen gainetik, iraukitze-datarik ez daukaten errepresentazio kategorikoak eskaintzen dizkigute, balio unibertsaleko sinbolismora jauzia eginez. Zentzu horretan, *Tirabirak* proiektuan hauxe gelditu da agerian: binetek gertatutakoa irudiz deskribatzen duten bezala, sarri-

tan errelatu historikoaren zimenduak ezartzen ari direla diskurtso kolektiboaren klabeak definituz, nolabaiteko ikuspegi performatiboa eta proiektiboa agerian utziz.

- Gainera, ezin uka daiteke bineta askotan begirada artistikoa txertatzen saiatu dela egilea. Eskuz egindako marrazkiak dira horiek, eta, 'artearen arteagatik' egiten dela esatean, aintzat hartzen dugu Nietzscheren esaldi ezaguna: «Artearen eduki badugu, egiak hil ez gaitzan». Artearen bizitzaren gordintasuna digeritzeko modua eskaintzen digu, onartezinak iruditzen zaizkigun gertaerak irensteko bidea.¹⁰
- Azkenik, historiaurreko margoen interpretazio hipotetikoaren artean, badago ikuspegi pragmatikoagoa ere: marrazkiak mapak omen dira, ehizarako gidak... Aztertu ditugun bineta batzuk gatazkaren matazatik irteteko benetako argibideak dira, herritarroi eta eragile politikoei luzatzen zaizkigun iradokizunak, gomendioak. Máximo marrazkilariaren tirak paradigmaticoak dira, zentzu horretan.

Laburbilduz, bineten funtzio politikoak ukaezinak dira: interpretaziorik, errepresentaziorik, identifikaziorik eta polarizaziorik gabe ez baitago politikarik.

Baina binetak ez dira marrazki hutsak... Idatzia eta irudia irribarrearekin uztartzen dira. Satira politikoa dugu eskuartean, politikaren eremura hurbiltzeko modurik suntsitzaileena eta, aldi berean, eraikitzaileena. Egituratik egitura ezara garamatza umoreak, ordena jakin baten apurketa dakar: dena delako ordenarena, esaterako, bortizkeriaren 'normalitatea' barne hartzen duen horrena. Horixe da bere balio subertsi-boa, eraldatzailea.¹¹

Ildo beretik, Hannah Arendtek (1963, 2008) erakutsi zigan umorea tresna oso eraginkorra dela egia sakonetara iristeko. *Eichmann Jerusalem* lanean, gaiztoen kontura barre eginez, banalizazioa erabili zuen gaizkiaren inguruko egiaz hausnartzeko, epai moral konbentzionaletatik harago.¹² Arendten barrea inkongruentziaren barrea da: ulergaitza egiten zai-gun errealtate gogor baten aurreko erantzun inteligentea, gorroto antzua edo indiferentzia hotza ekiditeko modua, gaiaren inguruan pentsatzen jarraitzeko bidea ematen duen barrea. Horrela, metaforaren funtzioa betetzen du umoreak, pentsaezina pentsatzeko tresna leuna, egoera lazgarrietan razionalitatean sakontzeko modu ia bakarra. Pentsamendua- ren ildo arruntean, klizez betetako mundu ikuskeran, lapsus edo haustura bat eragiten du umoreak, pentsamendu modu alternatiboei lekua eginez.¹³ Gatazka politiko larrienak ulertzeko lehen urratsa da hori, edozein konponbidek behar duen distantzia ironikoa ahalbidetzen baitu.

Eta ohartzen zara marrazkiak atabikoaren balioa hartzen duela, historiaurreko leizezuloena, non marraztea ia berpiztea zen; ohartzen zara errealtatea mundu fikziozko eta sinboliko batean berregiteak gizakiarengan hain balio handia duela, ezen gure lanaren giltzarria horixe baita. Gizakiak fikziozko esparruak behar ditu, non bizitza esperimentatzeko eta ikasteko seguru sentituko den. Horixe da jokoak. Baldin eta gauzak jokoan jartzen ditugun agertokietan jardun eta ikasi behar badugu, ez gara horretara ausartuko. Fikziozko agertokietan ikasten dugu, eta ikustera ausar-

tzen ez garen errealitatea berrikustera behartzen gaituen fikziozko agertokia da gure bineta (Jesus Zulet, marrazkilaria).¹⁴

Umoreak transgresioaren atea zabaltzen du: lehenik eta behin, nork bere buruarena. Izan ere, barrearen laguntzarik gabe ez gara gai gure baitako sentimendu batzuetara iristeko. Barrea gertaera intelektualen artean intelektualena bilakatzen da orduan, erosotasun moralaren eremu lasaigarriak aztoratzen baititu: teologo zurrunek, moralista itsuek ez dute barrea maite, idatzita ez dagoen beste mundu posible bat irudikatzeko modua baita. Pentsatzea ez da inoiz ziurra, hausnartzeak zalantza dakar beti, kontraesan etikoei aurre egitea... Pentsatzeko zama arintzeko erabiltzen ditugun sinplekeria moralak alboratzea.

Umorearen izaera instrumentala oso nabarmena da. Balio dezake tenkatzeko edo lasaitzeko, erabilgarri izan daiteke integratzeko edo baztertzeko, botere harremanak iraunkortzeko ala iraultzeko, eman nahi zaion funtzio sozialaren arabera. Umorea tresna bat da, aho bikoia, irakurketa anitzekoa eta berezko dinamikaren jabea, egilearen nahi eta asmoez harago bizi daitekeena, maiz sarerik gabeko txiribueltak egiteko aproposena.

Umorea 'boterea' eta 'kontraboterea' izan daiteke. Askotan, pentsamendu nagusiaren isla garbia da eta ideologia hegemonikoaren balioak eta mugak azpimarratzen ditu. Gainera, baliabide egokia da agintariei irudi gertua eta herritarragoa emateko. Baina kontraboterea ere izan daitekeenez, botereak beldurrez begiratu ohi dio umoreari, analisirako espiritu kritikoa eta izaera ausarta adierazten dituelako eta kontzientziak pizteko ahalmena duelako (Kike Amonarriz, soziologoa).

Binetetan islatzen den gatazkak interpelatu egiten gaitu: nola ulertu, nola jasan, nola gainditu hainbeste sufrimendu ekarri duen egoera? Nola eutsi bizikidetzari, nola garatu 'suntsitu beharreko areriotik aitorpena merezi duen aurkarira' doan jauzia? Satira politikoak dakarren distantzia ironikoa ezinbestekoa dugu galdera horiek guztiak modu egokian erantzun ahal izateko. Urruntze horrek aldi oro politikoki zuzena denaren muga kokatuko gaitu, gizarte batean 'esan

edo marraztu daitekeenaren' muga. Dena den, eraginkorra izango bada, zentsuraren horma ukitu behar du satirak, eta aldian-aldian, baita apurto ere. Finean, deserosotasuna piztuz lortzen baitute binetek haien helburua: pentsaraztea, alegia, egunero itsu-itsuan egiten, esaten edo justifikatzen dugunaren inguruko hausnarketa piztea.

Komiki, marrazki, bineta, deitu diezaiogun nahi dugun bezala, askotan izan da egunkarietako askatasun esparru nagusietako bat. Agian, arte 'txikiei' gertatzen zaien hori, txikitat jotzen duzu editorial burutsu baten ondoan; agian bineta askori irudituko zaio bigarren mailako osagai bat, eta maiz bigarren mailako osagai horiei, gutxiestearekin batera, ematen zaie, de facto, goretsiek ez duten askatasun bat, eta horregatik iruditzen zaizkit bereziki interesgarri (Nerea Azurmendi, kazetaria).

Marrazkilaria, irudia eta satira... Hiru elementuok hasieran aurkeztu dugun hipotesia oinarritzeko aukera eman digute. Lan enpiriko sistematikoa burutu beharko genuke jakiteko tira grafikoen eragina noraino izan den aringarri. Erakusketa antolatzeke orduan ikerketa-galdera berriak otu zaizkigu, aldagai berriak dakarzkigutenak: marrazkilarien bilakaera, egunkarien jarrera zehatza, mezuen eta formaren aldaketak denboran zehar, gertakizun edo pertsonaia jakinen oihartzun desberdina... Ikerketa-lerro aberatsak ditugu ikerlarien esperan.

Gatazkaren memoria bineten bitartez: despolitizazioaren arriskua

Tirabirak egitasmoa ez da bineta garaikideen analisisa mugatzen;¹⁵ aitzitik, berrogei urtetako lagina osatu dugunez, arlo akademikotik ikergaiaren bilakaera historikoa aztertzeke aukeraz gain, bigarren ardura baten zama dugu bizkarrean: gatazkaren kontakizuna, memoriaren eraikuntza. Slavoj Žižek (2011) pentsalariak dioen moduan, «etorkizuna baldintzatzen duen iraganari buruzko gaurko kontakizunean datza eztabaida ideologiko nagusia».¹⁶

Iragana egunero (berr)eraikitzen ari gara, etorkizuna nahi bezala irudikatzeko. Eta etorkizunaren diseinuan bat ez bagatoz, nekez egingo dugu bat iraganaren memoria. Talka horretan ohikoa da Kristin Rossek (2008), 68ko Maiatzaren oldarraldia gogoratu, salatzen duen memoriaren despoltizazioaren estrategia.¹⁷ Azkenean, eduki politikoz hustutzea da iraganak ekar dezakeen irakaspen politikoa neutralizatzeko modurik eraginkorrena. Aipatu autoreak jarduera hori burutzeko modu desberdinak topatu ditu, eta, nolabait, euskal gatazka garaikidearen memoria osatzeko unean adiera guztiak atzeman daitezke:

- Historiaren ikuspegi polizialaren arabera, dema politikoa zuri-beltzean erakusten zaigu beti: legezko ordena, bate-tik, delituzko jarduerak, bestetik. «Arrazoi izpirik gabeko kriminalak» eta «bizikidetza demokratikoa maite duten herritar arruntak». Memoriaren moralizazioa gehituko genioke horri, alegia, gatazka oro 'zintzo eta gaiztoen' artekoa bailitzan agertzea. Moralaren eremura ekarriz afera, lehiakideen artean dagoen eztabaida politikoa ahaztu edo gutxietsi egin ohi da kasu askotan. Horrekin lotuta agertuko zaigu Carlos Taibok (2015) kritikatzten duen *presentismo etikoa*. Aipatu lubaki moral hori gaur eraikitzen baita, atzoko abagunea eta orduko sentipenak edo eztabaida etikoak zeintzuk ziren kontuan hartu gabe.¹⁸

Askotan gaurko talai moralatik epaitu eta kondenatzen dira beste garai bateko pentsamoldeak. Alta, begirada etikoak, berez erlatiboak, denboran eta tokian lekutua behar du izan. Horrek ez gaitu erlatibismo etikoan kokatuko, erantzukizunez beteriko hautu etikoan baizik. Horixe da, hain zuzen, memoria birpolitizatu beharraren arrazoia, bere zentzurik sakonenean: iragana osorik ezagutu, ulertu, libreki eztabaidatu, kritikatu, eta bizi izandako esperientziatik gizatasunean oinarritutako etorkizuna eraikitzeko zutabeak ezarri.

- Oroimenaren despoltizazioa beste bide batetik etor daiteke, emozionalizaziotik. Judith Butlerrek (2010) aipatzen

dituen gerra-markoak nagusitu dira gurean ere, eta etsai politikoaren gizatasuna bera ukatzera iritsi gara zenbait kasutan.¹⁹ Gatazkaren eraldaketak sufrimenduaren partekatzea eskatzen du, alde guztietara barreiatu den mina bizikidetzarako elkargune bilaka dadin. Lagun hurkoaren mina gurea egin, pena eta atsekabea elkarrekin sentitu. Dena den, memoriaren emozionalizatze hutsak eragin garaikidea du, mugatua. Bizi izandako esperientzian du heldulekua, eta, ondorioz, nekez izango da hurrengo belaunaldien portaerarako gida.

- Azkenik, memoriaren banalizazioaren eskutik letorkigutike despolitizazioa. Rossek 68ko oroimenaren hutsaltzea azpimarratu du bere lanean, benetako iraultza izan zena 'moda' kontua bailitzan azalduz: gazteen ohituren aldaketa, besterik ez, ile luzeak eta musika-doinu berriak, sexua eta rokanrola... Ohitura aldaketa horiek guztiak gutxietsi gabe, alboratu egin dira historiografia hegemonikoan ikasleen errebindikazio politikoak edota langileekin batera egindako mobilizazioak.

Euskal gatazkan ere banalizazio prozesuak egon dira, azkenaldian bereziki. Umorea izan da horretarako lanabesa, masa-kulturak eskaintzen dituen tresnen eskutik, telebista eta zinema. Binetetan topatu dugun umorearen bertutea azpimarratu dugu arestian, baina umorearen bitartez lortu nahi den oroimenaren banalizazioak oso bestelako norabidea du. Gatazkaren eduki politikoak eta arrazoiak desagertu egiten dira boterearen eta *statu quo*-aren elikagai diren topikoen mesedetan. Ez ditugu maila berean jarriko gatazkaren une gordinetan *Vaya semanita* telebista saioak izandako eragin 'aringarria'

Euskal gatazkan ere banalizazio prozesuak egon dira, azkenaldian bereziki. Umorea izan da horretarako lanabesa, masa-kulturak eskaintzen dituen tresnen eskutik, telebista eta zinema

edo une lasaiagoetan Espainian akontezimendu itzela izan den *Ocho apellidos vascos* filma.²⁰

Alabaina, bietan sumatu daiteke Uxo Anduagak (2016)²¹ bere tesian maixuki erakutsitakoa:

Botereak (eta bereziki instituzio eta erakundeak) umorea zer den eta zer ez den definitzen dutela erakutsi du ikerketak. Hala, errespetua, bizikidetzeta, demokrazia edo sen onaren izenean umorez jorratu daitezkeen gaiak eta jorratu ezin direnen arteko marra gorria eraikitzen da eta hau publikoki igarotzen duenak bazterkeria, zentsura edo ondorio judizialak pairatzeko arriskua jasan dezake.

Ondorioz, Žižeken hitzak gogoraturaz, memoriaren inguruko borroka ideologiko hura umorearen eremuan ere jokutzen da. Inon balego, argi dago horrelako gai bati heldzen diogunean umore ‘zuririk’ ez dagoela. Izan ere, banalizazioa borroka ideologikoa irabazteko estrategia bat besterik ez da.

Berretsi egiten dut konfliktuaren irudikatzea haren ebazpenareko estreinako urratsa izan daitekeela, eta horixe izanki marrazkilarion aportaziorik behinena, planeta hobearen alde (Asisko Urmeneta, marrazkilaria).

Dena den, atalaren hasieran azaldu dugun moduan, umoreak eta satirak su-eten psikologikoak sortzen dituzte. Gatazkaren erdigunean sortutako aterruneak, babeslekuak. Borroka politiko oro, finean, ez baita elkarrizketa mota bat besterik. Lantzean behin bederen atsedenaldiak eskatzen dituen solas garratza. Tirek akaso horixe eskaini digute. Bineta gutxi topatuko dugu *Tirabirak*-en barre algara eragingo digunik. Irriñoa ala barre izoztua, akaso, keinutxo maltzurra edo gozoa, maiz. Ez dugu agian guztiok barre egingo bineta berberekin, baina egon badaude banderizoak ez diren binekak, irria partekatze gongaitza luzatzen digutenak.²² Horiexek dira bizikidetzeta eraikitze baliotsuenak, bestearen lekuan kokatzeko aukera ematen digutelako, bestearen begietatik mundua ikusteko parada. Irria partekatzea baino lokarri sendoagorik ez baitago. Umorean oinarritzen den bizikidetzeta.

Eta, aldi berean, guztion egitasmoak lasaitasunez aitortzeko eta demokratikoki garatzeko aukeran zedarritzen den bakea. Gatazkaren konponbide kamutsa baino, eraldaketa. Horixe da sufrimendua eragiten duten gatazkek errepika ez daitezen biderik eraginkorrena. Zorionez eta zoritzarrez, bermerik gabeko bidea. 🍷

Oharrak

1. UPV/EHUko EMAN ikerketa taldeko hamar kide aritu dira lanean *Tirabirak / Tiras que aflojan* proiektuan, Donostia 2016 eta EITBrekin batera, 1977-2016 bitartean egunkarietako orrialdeetan euskal gatazkari buruz argia ikusi duten bineten azterketa eginez: Patxi Azpillaga, Bea Narbaiza, Estitxu Garai, Sahatsa Jauregi, Libe Mimenza, Tania Arriaga, Iñaki Barcena, Josu Amezaga eta artikulu hau sinatzen dugun biak. Ikerketaren emaitzak Bilbo, Iruñea, Gasteiz, Donostia, Errenteria eta Leioan izandako erakusketetan ikusgai izan dira. Izen bereko webgunea (www.tirabirak.eus), dokumental interaktiboa, liburua eta telebistarako dokumentala ere ekoitzi ditugu proiektu honen barruan. Artikulu hau, beraz, oinarritzen da, UPV/EHUko EMAN ikerketa taldearen eta Donostia/San Sebastián 2016 Fundazioaren arteko hitzarmenean (2015-05-25) eta UPV/EHUko Unibertsitatea-Gizartea ikerketa-deialdian NOR Ikerketa Taldearekin, EITBrekin eta Donostia/San Sebastián 2016 Fundazioarekin batera sinatutakoan (US14/48: Transmedia kontakizunak, hiritartasuna eta teknologia).
2. Erakusketaren gaztelerazko izenburuak hitz-jokoa zuzen luzatzen du: «tiras que aflojan»... edo «¿tiras que tiran?».
3. Idazlan honen aurkezpen grafikoa hemen ikus daiteke: <https://prezi.com/wjaurjzp5esz/tirabirak-tabakalera>
4. «Las viñetas han sido parte del conflicto. Viñetas muy encontradas: unas dando caña al uno, otras dando caña al otro. Reflejando perfectamente el día a día».
5. Bitor Alonso kazetari eta ikerlaria doktorego-tesia idazten ari da gai honi buruz, Lizarra-Garaziko akordioaren inguruan (1998-1999) eta Loiolako elkarriketen garaian (2006-2007) argitaratutako bineten azterketan oinarrituta.

6. https://en.wikipedia.org/wiki/Embedded_journalism
7. Navalsky, V. S. (2013): *The Art of Controversy. Political Cartoons and their Enduring Power*, New York, Random House; Leroi-Gourhan, A. (1983): *Los primeros artistas de Europa. Introducción al arte parietal paleolítico*, Madril, Ediciones Encuentro.
8. Schmitt, C. (1932, 2002): *El concepto de lo político*, Madril, Alianza.
9. «La tira comparte con el periodismo unas realidades fundamentales. Trata de ser reflejo de una realidad, evidentemente, pero no trata de relatarla, puede incidir en ella esporádicamente, eligiendo su terreno, sin estar atado a construir un relato coherente, continuado, verosímil... Puede situarse fuera de los hechos, pero tiene también una cosa importante, comparte con todo el periodismo el poder simbólico que tiene la prensa para incidir en la percepción que tiene la sociedad de los hechos... La tira más que pensar cosas hace sentir, hace imaginar cosas, hace reflexionar... Modula la percepción de la sociedad sobre las cosas».
10. Remedios Ávilak honela laburbiltzen du Nietzscheren hausnarketa: «La vida es algo insoportable que sólo el arte puede redimir. Y redimir es justificar, no corregir. El arte redime al que conoce, al que actúa y al que padece» ('El poder del arte', *Daimon. Revista de Filosofía* 37, 2006, 187-192).
11. Várnagy, T. (2016): *Proletarios de todos los países... ¡Perdonadnos!*, Buenos Aires, Editorial Universitaria.
12. Arendt, H. (1963, 2008): *Eichmann Jerusalem*, Bilbo, Klasikoak.
13. Knott, M. L. (2015): *Unlearning with Hannah Arendt*, New York, Other Press.
14. «Y te das cuenta de que el dibujo adquiere el valor de lo atávico, de las cuevas prehistóricas, en el que dibujar era casi revivir, te das cuenta de que rehacer la realidad en un mundo de ficción y simbólico tiene un valor tan profundo en el ser humano que la clave de nuestro trabajo es esa. El ser humano necesita espacios de ficción donde se sienta seguro para experimentar la vida, para aprender. Eso es el juego. Si tenemos que actuar y aprender en escenarios donde nos jugamos cosas, no nos vamos a atrever a hacerlo. Uno aprende en escenarios de ficción y nuestra viñeta es un escenario de ficción que nos obliga a revisar la realidad que no nos atrevemos a ver».
15. Proiektua definitzerakoan, eta gatazkaren azterketa egiteko azken lau hamarkadak hautatzerakoan, garrantzi handia izan du Franco hil eta geroko urteetako euskal prentsaren berpizkundek. Orduan jaio ziren *Deia* eta *Egin* egunkariak, eta *Zeruko Argia*, *Punto y Hora*, *Berria*, *Garaia* eta beste hainbat aldizkaritan ere binetek sekulako pisua zeukaten.
16. Žižek, S. (2011): *Bienvenidos a tiempos interesantes* (www.vicpresidencia.gob.bo/IMG/pdf/zizek-1-2.pdf).

17. Ross, K. (2008): *Mayo del 68 y sus vidas posteriores. Ensayo contra la despolitización de la memoria*, Madril, Ediciones Acuarela.
18. Taibo, C. (2015): 'Sobre memorias y presentismos', in A. Jerez eta E. Silva (argk.): *Políticas de memoria y construcción de ciudadanía*, Madril, Postmetropolis.
19. Butler, J. (2010): *Marcos de guerra. Las vidas lloradas*, Bartzelona, Paidós.
20. Aipatu filmak proposatutako euskal gatazkaren irakurketa dugu despolitizatzearen adibide argiena: abertzale astakilo bezain jatorraren eta guardia zibilaren alargunaren arteko maite-kontua da gatazkaren hitzatzea.
21. Anduaga, U. (2016): *Euskal umore etniko autoerreferentzialaren bizidako euskal nazioaren birsortze sinbolikoaren analisisa*, doktorego tesia, UPV/EHU.
22. Satira politiko banderizoaren adierazpen gordinena izendatzeko –aurkariaren sufrimenduaren kontura poza sentiarazi eta barrea eragin nahi duena–, *Schadenfreude* hitza erabiltzen da: inoren minaren kontura sentitzen den poza. Ortony, A., Clore, G. L. eta Collins, A. (1988): *The Cognitive Structure of Emotions*, New York, Cambridge University Press; Conejero, S. (2015): *Identidad, ideología, emociones y género ante la violencia*.

EGUNEN GURPILEAN

85 Kultura

Azken Arroch Festival
Kristal(ezko sabai) kolpatuak
Mefsst! Musika Errebolta Feminista
Miren Artetxe

91 Ekonomia

Keynesianismo militarra eta Trumpen
inperialismo zakarra
Aldaketaren trenak harrapatuak?
Hauteskundeak Europan
Henrike Galarza

97 Soziolinguistika

Espazio akademikoak
Azpiegitura akademiko gutarrak
Eta diskurtso, praktika akademikoak?
Txerra Rodriguez

102 Ingurune digitala

«Oihu egin nahi dut arima urratu arte»
«Herriak bakarrik salba dezake herria»
«Zabal begiak, mapa berriak tolestuta
datoz. Ez da biderik norberak ireki
behar dituelako»
Koldo Diaz Bizkarguenaga

107 Glokalia

Édouard Louis Fronte Nazionalak
irabazten duen herrian
Karl Polanyi: faxismoa kapitalismoarekin
bat dator
Ignazio Aiestaran

Kultura

Miren Artetxe

Azken Arrock Festival

Musika festibalen garaia da. Urteroko herriko festez gain *egon beharreko lekuak* ugaltzen diren urte-sasoia. Zabalik da Euskal Herria Zuzenean-en laguntzaile izateko deialdia, Hator-txurako sarrerak salgai daude, egin dira dagoeneko Usopop, Iruña Rock eta Ibai Ertzean, eta badatoz BBK Live, Kutxa Kultur, Azkena Rock eta beste hainbat. Musika zuzenean, tiradun kamisetak, garagardoa eta koloretako eskumutur-rekoak. Ez da melomanoen kontua soilik. Aldarrikapen eta eraldaketarako sortutako guneak dira batzuk, hipsterizazio instituzionalaren Troiako zaldi (ez oso diskretuak) bestetzuk, sozializazio espazio, denak ala denak.

Asko har daitezke musika festival bat definitzen duten elementutzat. Nork eta zertarako antolatzen duen, norentzat, zenbatekoa duen aurrekontua, nondik datozen edo ez datozen diru-laguntzak, non egiten den eta zein den bertako bizilagun eta eragileekiko harremana, zenbatean saltzen den garagardoa eta zein garagardo den, zein musika mota programatzen den, zein talde, eta zeintzuk diren aukeraketarako irizpideak. Adibidez.

Hain zuzen ere, azken puntu horrek harrotu ditu hautsak Gasteiz aldean. Azkena Rock Festivala ekainaren 23 eta 24an izan da aurten, eta kontzertuen kartela otsailaren hasierarako jakinarazi zuten antolatzaileek: John Fogerty, Chris Isaak, Cheap Trick, The Cult, The Hellacopters, Union Carbide Productions, Michael Kiwanuka, Graveyard, Loquillo, Thunder, King's X, Hellsingland Underground, The Meteors, Tygers Of Pan Tang, The Godfathers, Bloodlights, Inglorious, The Dead Daisies, Pat Capocci, The Shelters, Crank County Daredevils,

The Soulbreaker Company, SCR, Los Mambo Jambo, Fetitxe & Wyoming, Los Insolventes eta Buck & Evans. Hartu arnasa. Bada, zerrenda luze horretako azken taldeko kantaria den Sally Ann Evans izan da oholtza gainera igo den emakume bakarra.

Sarean zabaldu zen berria laster heldu zen eremu politikora. Izan ere, Gasteizko Udala da festibalaren sustatzaile nagusietako bat –aspaldiko, Urtaran–, eta gaur egun, zorionez eta zoritxarrez, genero kontuetan politikoki zuzena izan beharra dago. Udalak adierazi zuen, orduan, emakumeen presentzia handiagoa eskatu ziola *Last Tour International* promotoreari, eta horrek belarriak jaitsi eta «mea culpa, mea culpa» kantatu zuela, Beck-en *Everybody's Gotta Learn Sometimes*-en doinuuan.

El Correo-n egindako adierazpenetan, ordea, Alfonso Santiago festibalaren zuzendariari oso bestelako jarrera nabaritu zaio: denok nahi omen dugu emakume gehiago oholtzan, baina «inork ezin [omen] du bermatu» halakorik. Promotoreek «sentsibilitatea, interesa eta erabateko proaktibitatea» erakutsiko omen dute, «beti bezala». Halaxe bota du Santiagok: «Rockaren industriari %95 gizonak dira eta %5 emakumeak. Zer egin dezakegu guk?». Ezin denean, ezin da. Kendu Becken kantua. Jarri Roy Orbison-en *In The Real World*.

Are gehiago, azken unean saiatu omen ziren Joan Jett, Neko Case, Tori Amos edo Patti Smith ekarrarazten, baina horiek ezin omen zuten ala ez omen zuten nahi. Jesusen ama, Patti Smith, azken orduan; kontzeptu gisa. *Moooooove! Ask the angels who they're calling, Go ask the angels if they're calling to thee, Ask the angels while they're falling, Who that person could possibly be...*

Kristal(ezko sabai) kolpatuak

Dei diezaiogun kristalezko sabaia, Pigmalion efektua edo erreferentzia eskasiaren gurpil zoroa. Ez da musikaren alorrean soilik gertatzen: eremu publikoan, oro har, emakumeak

falta dira. Ados. Baina, *bat*, badaude, eta *bi*, ez daudenak ez daude bidea itxi zaielako. Ereduak ez bistara edukitzeagatik, besteak beste.

Badira, alde horretatik, ekimen berriak gurean. Hatortxu Rock-ek lehen Lilaketa aurkeztu berri du aurren: emakumez (ere) osatutako taldeen maketa lehiaketa antolatu dute, «emakumeek oholtza gainean duten presentzia sustatze[ko]». Irailaren lehenera arte dute taldeek haien lana bidaltzeko aukera. Hiru talde finalistek zuzeneko emanaldi batean jokatu dute finala, eta irabazleak maketa grabatzeko aukera izango du. Batak ez du bestea kentzen, ordea, eta ez legoke gaizki kartel ofizialean ere emakumeen presentzia %20tik gorakoa izatea. Bide batez, uztailearen 27tik 30era, Sara Hebe, Mafalda, Hibakusha, Amparanoia, Anari, Liher, Sorkun, Zea Mays, Hesian, Tximeleta, Occhi di Farfalla, Akerbeltz, Lurra, Skakeitan, Huntza, Iseo & Dodosound, Tremenda Jauría eta beste 68 talde Lakuntzan.

Araoa ez dago soilik oholtza gainean, alta. Begira dezagun ingurura. Teknikarien mahaira. Antolatzaile-paseak dituzte-nengana. Txoznako barrara. Oholtzapeko lehen lerroetara. Egin dezagun atzera denboran. Irudikatu ditzagun kontzertua gauzatu ahal izateko bilerak. Nor aritu da lanean eta zertan? Lucía Lijtmaer-ek argi dio 'Utzi barkamena eskatzeari eta programatu emakumeak' artikuluan: «Festibal gehiengotan, *egiten* dutenak, hots, festibala aurrera atera dadin lanean aritu direnak, emakumeak dira, eta, aldiz, *erabakitzen* aritu direnak, ez». Alegia, dirua kudeatzen duena eta zer programatu erabakitzen duena gizona dela, edo gizonez inguraturata dagoela, sektorea, bere zabalean, feminizatua izan arren.

Alde ona da, gauzak ongi egitea ez dela, berez, eginezina. EHZ dugu horren adibide: 21. edizio honetako programazioak eskaintzen dituen 38 ikuskizunetatik 23 dira emakumez (ere) osatuak (ezarian %60, andere-jaunok).

Tell me what's the plight of a female MC's fate?
Or what's the worth of a woman's story to a DJ?
Downloading everyone and now my heroes seemingly gone

Search and found Lauryn Hill Unplugged
Guess I lost one
Some come and go
Self-labeled bitch and ho
A heretic of discourse
I turn off the radio
I can't relate, nor can I hate
For the ways we negotiate
The sexist spaces we navigate
I stay reppin'
Vaunted by the crest of hip hop's crescent
It seems...
«Fantasy's what people want reality to be»
(Akua Naru: *The World is Listening*; uztailaren 1ean, Lekornen)

Beraz, kultur programatzaileok, ofiziozko zein afiziozkook, ez baditugu emakumeak taularatzen, ez gara gure lana ongi egiten ari. Eta ziur aski, gure elkarte edo dena delakoaren egitura ere ez da saldu nahiko genukeen bezain parekidea. Begiratu diezaiogun gure kartel proposamenari, eta gure organigramari. Eta eskatu dezagun laguntza. Izan ere, bada horretan aspaldi lanean ari denik, eta guk baino eskarmentu handiagoa duenik. Zorionez.

Mefsst! Musika Errebolta Feminista

Euskal Herriko musika eszenan (ere) emakumerik ez egotearena izebergaren punta da, noski. Musikan ari diren emakumeen gogoetak ur sakonagoetan dabilta. Esaterako, Donostian bizi diren zenbait emakume musikariek euren esperientziak trukatzeari ekin diote azken aldion, eszena parekideago batera bidean eragiteko estrategiak elkarrekin aztertzeko. Horren harira, joan den maiatzean *Klitto!*-k horietako bi elkarrizketatu zituen: Onintza Rojas eta Olatz Salvador, Koban taldeko trikitilari eta abeslaria eta Skakeitan taldeko teklatu-jolea eta bakarlaria, hurrenez hurren. Bi musikarien ustetan, ez dago eszena parekide bat irudikatzerik heteroarauak oholtzaren

inguruko sistema osoan nola eragiten duen aztertu gabe. Gure buruei galdetu gabe zein jarrera onartzen zaizkion oholtzaratzen den emakume bati eta zeintzuk ez, zenbat diren Euskal Herriko musika eszenan maskulinitate hegemonikoa ez den zerbait oholtzaratzen duten musikariak, zein giro mota bultzatzeko antolatzen diren jaialdiak, edo zaintzak batoe duen lekurik musika industriaren disko-promozio-birazikloan. Rojasen hitzetan, bestalde, emakumeak oholtzan egotea bermatu behar da, bai, baina aho biko aiztoa inguruan dantzan dabilkigula jakinez. Izan ere Kobani etengabe deitzen omen diote kontzertuetarako emakumeak oholtzaratzeagatik, musika bigarren plano batean utziz:

Denbora guztian azpimarratzen bada «deitzen zaituztegu neska taldeak bilatzen ari garelako» [...] baloratzen da neska izatea; eta ez da balioan jartzen egiten duguna: musika. Neskak gara, bai, baina berdin zaizu ze estilotan? Edo gustatzen zaizu gure musika? Zeren guk elektroswinga jotzen dugu.

Halako gogoetak zerabiltzaten Euskal Herriko punk eta hardcore eszenako hainbat emakumek Mefsst! Musika Errebolta Feminista sortu zuten 2013an. Baliteke kasualitatea ez izatea. Lehentxeago eratu zen Emarock egitasmoa ere, musikan ari ziren emakumeei protagonismoa eta espazioa ematea helburu zuena, ikusgarritasuna lortu eta erreferentzialtasuna landu asmoz. *Zuloak* dokumentala ere garai berekoa da. Eta, esan dezagun, azken lan horrekiko diskurtso kritikoa izan zela, beharbada, Mefsst!-ek eztanda egin zezan lehergai aproposa. Sortzearen helburua ez baitzen musika eszenan emakumeen presentzia bistaratze hutsa: hutsune horren inguruan garatutako diskurtsoak deseraiki nahi zituzten; presentziaz haratagoko kezka mahaigaineratu; gaiarekiko kezka zutenen arteko sareak sortu; eztabaidatu; musikaz gozatu, eta eragin. Hortik bost urte hauetan eskainitako tailerrak, mahai-inguruak, film emanaldiak eta kontzertuak. Hain zuzen ere, ekainaren 3 honetan ospatu zen jaialdiaren azken edizioa, Zarauzko Putzuzulo Amets Fabrikan.

Inork bere gogoetak aberastu nahi baditu Euskal Herriko musika eszenetan gertatzen den diskriminazioaz, eta gehiago jakin nahi badu emakume musikari eta musikazaleen hausnarketez, zorteko dago. UEUk atera berri duen *Festak, genero-harremanak eta feminismoa* liburuan Mefsst! izan dute hizpide Miren Aranguren, Maider Fernandez eta Leire Lopez Ziluaga ekimeneko kideek. Hona, gosegarri gisa, autoreek plazaratzen dituzten hainbat galdera:

Azken urteetan gauzak aldatzen ari dira? Zer dela-eta? Zelako musika-eszena nahi dugu Euskal Herrian? Zergatik izan da politikoki garrantzitsua euskal gatazkaz kantatzea baina ez LGTBQI musikariek beren egoeraz kantatzea? Zergatik aipa ditzakegu emakumez osatutako talde batzuk, baina ez zaizkigu haien grabazioak iritsi? Zergatik daude Euskal Herriko musika-jaialdi gehienak batez ere gizonez osatuta, festibal politikoak direnean ere? Noiz hasiko gara arrazaz pentsatzen hemengo musikagintzan? Eta guztiok musika egin ahal izateko behar diren baldintza ekonomiko eta materialez? 🍷

Ekonomia

Henrike Galarza

Keynesianismo militarra eta Trumpen inperialismo zakarra

Gezurra badirudi ere, gastu militarren igoera pozarren iragartzen ari dira bakezaleak omen diren gobernu batzuk. Trump presidenteak, atzerriko lehen biran, armen salmentak hitzartu zituen Saudi Arabian, eta gero NATOren gainerako kideen ahalegin ekonomikoa handitzeko eskaera egin zuen, Parisko Akordio ekologikotik aldentzeko haren asmoaren oihartzunak eten ez zirenean. Etxera itzulita, gobernu estatubatuarraren aurrekontua, ia bilioi erdi dolar 2018rako, hasi dira prestatzen, ekonomiaren urteko hazkundera datozen hamar urteetan %3 izanzen delakoan. Gainera, epe berbereko kontu publikoen zero defizita aurreikusi dute, gutxi batzuek sinisten badute ere.

Honela, pixkanaka-pixkanaka, Trumpek bultzatzen duen kapitalismo zaharberritua ezagutzen ari gara: jarduera ekonomikoak oztopatzen dituzten arau eta legediak ezabatzeaz gain, zerga erreforma garrantzitsu bat ere prest omen dauka, 'zergadunekiko errukia' ideia nagusizat hartuz. Datozen asteetan lan publikoak, azpiegitura fisikoak konpontzeko bereziki, estatu eta hiri ezberdinetako arduradun eta ordezkari politikoekin adostuko dituela erran du presidenteak. Ildo horretan, zailtasun politikoak ekiditeko, Senatuaren bozketa arauak aldatzen saiatzen ari dira errepublikanoak, legeak onartzeko orain eskatzen diren aldeko botoak murrizte aldera zehazki. Energiaraz blai, geldiezina dirudi politikari milioidunak, edo milioidun politikariak; protokolo kontuetarako gaitasun berezirik ez duela nahiko frogaturik ez baltiz, ikusgarria da nola astindu zuen Trumpek Montenegro

herriaren lehendakaria NATOren bileraren ondorengo agintarien argazkirako oholtzaren gainean jartzen ari zirenean.

Bitartean, Parisko Akordiotik aldentzea benetakoa dela frogatzeko-edo, Amerikako Estatu Batuen urteetan lehenbiziko gas esportazioak hasi dira Europara iristen, petrolioaren funts estrategikoa, Gerra Hotzaren garaietan sortu zena, kokan jartzen ari diren aldi berean. Izan ere, AEBetako gobernuak metalak, erregaiak, zituak eta hainbat produktu pilatu ohi ditu segurtasunagatik... Kobre funtsa erabili zuen Nixon presidenteak 1972an Allenderen gobernuaren diru iturri nagusia, kobre esportazioak, kaltetzeko. Salmenta handiek, eta ustekabeak, kobreaken merkatu salneurria jaitsarazi zuten, Txileko ekonomia zigortu eta Allenderen gobernuaren aurkako estatu kolpe odoltsua erraztuz. Orain, Trumpen aholkularientzat funts horiek ez omen dira beharrezkoak, nahiz eta, kasu honetan ere bai, errazagoa den erratea egitea baino. Gastu militarra Amerikako Estatu Batuetako ekonomian oso garrantzitsua dela onartzen ari da Trump, eta negozio gizon gisa ulertu ere. Dagoeneko, *America First*, lehenik AEBak, politika horren ezaugarri populista (barneari begira) eta inperialistei (munduko erabateko, eta lehiakiderik gabeko, lidergoaren monopolioa) aurre egiteko mobilizazioak egiten ari dira, bai AEBetako hiri nagusietan, bai Trump presidentea bisitan egon den herri zenbaitetan. Nazioarteko egoera politiko-militarra ez du ezertan hobetu haren administrazioak, alderantziz, eta azkenaldian izandako harremanei diplomazia baino gehiago militarizazioa darie.

Aldaketaren trenak harrapaturik?

Aldaketa politikoa ekarri zuten lau alderdien artean desadostasunak zirela jakin bagenekien, baina ia ustekabean harrapatu gaitu polemikak. Barkosen gobernu zergatik sartu den horretan zaila da ulertzea. Egia da Geroa Bai beti izan dela abiadura handiko trenaren aldekoa. Haien lehengusu

jeltzaleen antzera, erraz erori dira gobernu espainolek jarritako zelatan: inolako plangintza ekonomiko sendorik gabeko egitasmo 'moderno' hura eztabaidarik eta aldaketarik gabe onartu behar da, etorkizuneko garapen ekonomikoa jokoan dago eta. UPN, PSN eta PP bat datoz sasiazterketa horretan, nahiz eta lehenbiziko AHTk Espainian, Sevilla-Madril, onuragarria izateko bidaiari kopurua ezin lortu. Are gehiago, berriki jakin da Martorell hirian dagoen SEAT enpresaren lantokiak bere produkzioa garraiatzeko tren erabiltzeari utzi behar diola, trenbidearen arazoak maizegi gertatu dira eta. Hala ere, aurreko foru gobernuak lanak eta dirua aurreratu zituen, eta ohitura txar horri eustea proposatzen ari da oposizioa eta Espainiako gobernua, Barkosen gobernu eta alderdiari pozoitutako sostengua eskainiz.

Egia da tren horren inguruan zenbait euskal enpresek duten interesa ez dela txikia; baina, Nafarroa Garaia ren kokapen geografikoa ikusirik, Frantziako TGV Bordelen amaitzen den heinean ez du zentzu gehiegirik inbertsio garesti eta ez sostengarri horri ekiteak. Izan ere, atzean dagoen eztabaida eredu ekonomiko eta sozialarekin loturik dago. Galdetu bertzenaz Espainiako AHTk zeharkatzen dituen lurralde eta hirietako jendeari zer aldatu den haien ekonomietan tren mega-azkar horren ondorioz. Zenbat enpresa sortu da Mantxako Gaztelan, Andaluzian edo Segovia aldean? Beharbada ostalaritza eta eraikuntzan lanpostu batzuk sortu dira, turismoak eraginda, baina etxebizitzaren garestitzeak eta zenbait lekutako turisten inbasioak bertoko jendearen kaltetan jo dute.

Kapitalismoan kontzentrazioa eta zentralizazioa dira nagusi, eta AHT eta antzekoak horretarako tresna bertzerik ez dira. Nafarroa Garaiko, oro har Hego Euskal Herriko, AHT-ren egitasmoaren kariaz, Lemoizko zentral nuklearrarekin gertatu zena, arras errentagarriagoa zen haren eraikuntza haren alegiazko funtzionamendua baino, errepikatzen ari ote den galdetu diogu gure buruari. Dagoen azpiegitura, trenbide konbentzionalarena, hobetzeak, hirugarren hariak ari dira alternatiba gisa aurkezten, askoz merkeagoa izateaz gain

benetako sare herrikoia ehuntzen lagunduko duelakoan gaude. Duela gutxi iragarritako inkestean arabera, nafarrok oro har kontent gaude aldaketaren gobernuak egin duenarekin, lau alderdien gehiengo berresteko moduan diotenez. Espero dezagun Aierdi lehendakariordearen adimen intelektuala eta trebetasun politikoa haren jeltzaletasun kapitalistazalearen gainean kokatzea.

Hauteskundeak European

Macron etorri berri zaharraren garaipena eskuin eta ezker tradizional eta moderatuen krisialdian mamitu zelakoan gaude. Azken bi horien arteko hegemonia politikoa oso egokia zen, bai, baina Sobiet Batasunaren desagertzea kapitalismorako bazkaleku berriak ireki zituen, antzinako etsai politikoa militarra, Mendebaldean beldur soziala sortzeko erabiltzen zutena, mozkin kapitalistak lortzeko balizko kide bilakatu. Ordura arte ezarritako muga ekonomikoak, fisikoak ere bai, desagertzean, mundu berri bat sortzen ari zen European. Kapitalistek, europar edo ez, egoera eta aukera berriak kudeatzeko tresnak behar dituzte. Ezin dute hiri edo herri bat zuzenean gobernatu, ezta jendarte oso bat ere.

Gerra Hotza, nazioartean, eta itun sozialak, barnean, gobernu mota horretarako tresna egokiak izan dira, nolabaiteko egonkortasun soziala ziurtatuz, baina, aldi berean, munduko desberdintasun ekonomikoak areagotuz ere bai. Gainera, kapitalismo-komunismo delako lehiaketa erasokorra aitzakia, hainbat produkturen nazioarteko merkataritza murrizten zen, teknologia, elikagai eta sendagaiak tartean. Nazioarteko inbertsio gehienak industrialak ziren, beti ere gobernuen bitartekaritzaren eskutik buruturik; barneko zein nazioarteko finantzak nahiko murrizturik zeuden, eta administrazio publikoak gainbeheraturik. Muturreko aginterik ez zen izan, eskuin eta ezker politikoa nahiko antzekoak ziren; ez zuten iraultza komunistarik egin, baina demokrazia eta ongizate

estatua onartzen zituzten kapitalista gehienek, baita zergak ordaintzeko orduan ere.

Nazioarteko finantza kapitalaren askapena, joan den mendeko azken laurdenean hasi zena, 1989tik aurrera ezin beharrezkoagoa zen Europako Batasunaren kapitalistentzat, Ekialdeko Europako baliabide eta merkatuak bereganatzeko. Aldi berean, herri horietatik Europako Batasunaren herrietara etorritako jende kopurua igotzen ari zen, azkar eta asko, lan merkatuan haren eragina sentiaraziz. Krisialdi kapitalistaren eraginez muturreko jarrerak indartuz joan ziren, bereziki eskuin ultraliberal kontserbadorearena. Finantzen desarautzea eta ongizate estatuaren eraispena txanpon beraren bi aldeak dira gupidarik gabeko politikarien programa neoliberallean. Ezkerreko zein eskuineko hainbat kidek politika neoliberalak aurrera eramane zituzten, haien alderdiak boterean zeudenean. Baina Frantzia bezalako herrietan, non itun sozialaren sustraiak herrikoi eta indartsuak diren, politika ‘ausartagoak’ eskatzen ari dira nazioarteko kapitalistak, hau da, langileen eskubideak suntsitzea. Eta horretan nabarmendu zen Macron Ekonomia ministroa; haren izena daraman legea bozketarik gabe onartarazi zuen Valls lehen ministroak, Hollande presidentearen onespenerekin. Ikusteke dago, hauteskondeen erdian gauden hauetan, REM sigla berriaren izenean aurkeztu eta hautatutakoak gupidarik gabeko erreforma sozial eta laboral baten alde bozkatzeko prest ote dauden. Beharbada, Bayrou jaunaren eragin moderatuak eta haren Modem alderdiaren sare politikoak muturreko erreformaren ondorio latzenak kentzen lagunduko du, bertzelaz sindikatu eta gainerako eragile sozialen erantzuna ere muturrekoa izan liteke.

Hauteskondeen ondoren, Erresuma Batuan oreka politikoak DUP alderdi eskuindar eta atzerakoiaren esku dago. Ustekabez ustekabe doan bizitza politikoan, May andreak porrot ederra jaso du, Manchester eta Londresko hilketak tartean. Zalantzak uxatu nahian azkar joan da Erreginarengana gobernu osatu nahi duela ofizialki jakinarazteko. Curriculum bitxiak dituzten hamar diputatu (Sinn Feinek zazpi lortu ditu,

baina ez doaz) baino sostengu handiagoa behar duela diote bere alderdian Mayren kritikoek. Hauteskundeak *brexit*-a negoziatzeari begira deitu omen zituen, Parlamentuan zegoen erabateko *tory* gehiengoa (650etik 330) handitzeko, zehazki. Ez du lortu, 650etik 319 soilki. Corbyn jauna, aldiz, pozik azaldu zen emaitzak jakin zirenean, 261 diputatu, lehen baino 29 gehiago. Irabazi ez, baina, emaitzez gain, jende gazte eta bozemaile berriak erakartzen asmatu du. 2015ean *Labour* izena, lana, daraman alderdi politikoaren lidergoa hartu zuenetik, etengabeak izan dira haren aurka entzun diren kritikak eta gustu txarreko txantxak, hedabide sentsazionalistetan eta haren alderdiaren zenbait kideen artean ere bai, Parlamentuko kideak nabarmenki. Kanpainan zehar, proposamen ezkertiarak egin ditu, nazionalizazioak eta ikasketa unibertsitarioak doan, erraterako; zerbitzu publikoen defentsa eta langileen eskubideen alde era lasai eta nolabait maitagarrian egin du, bereziki talde txikien bileretan.

Gobernu bat egiten saiatzeko eskatu diote Eskoziatik Corbyni, Sturgeon andrearen alderdia, *Scottish Nationalist Party*, nabarmen jaitsi ondoren (zituen 56tik soilki 35 lortu ditu). Horrela, gobernu ez kontserbadore bat eratzea ia ezinezkotzat jotzen dute adituek; *brexit*-aren negoziazioaren gainean horrek izan dezakeen eragina ezezaguna denez, ziurtasunik eza areagotuko litzateke, negoziazioa zailduz. Egiantan inork gutxik daki gauza handirik hasi diren negoziaketei buruz. Teknikoki izugarri korapilatsua izateaz gain, politikoki zein sozialki *brexit*-aren ondorioak kudeatzea ez dela afera sinplea izanen pentsatu dugu. Beraz, ez dirudi, epe motzean behintzat, Corbyn jauna lehen ministroa izanen dugunik, baina haren lidergoa sendotu ostean ezin ukatu aukera gehiago dituenik. 🐼

Espazio akademikoak

Mari Luz Estebanek *Feminismoa eta politikaren eraldaketak* liburua plazaratu berri du Susa argitaletxean, Lisipe bilduman. Liburu mamitsua da eta, nire ustez, betaurreko soziolinguistikoekin irakurtzeko parada ematen du; are gehiago, kontuan izanik azken urteotan euskalgintza eta soziolinguistika arloetatik behin baino gehiagotan bihurritu dugula burua feminismoetara.

Mari Luz Estebanen aipu bati tiraka hasiko naiz balizkoen agenda hau osatzen. Berak dioenez, «ikerketa eta espazio akademikoak sendotu eta ugaritu egin dira feminismoan». Eta horrek artez eraman nau beste galdera honetara: eta hizkuntzen biziberritzean zer egoera dugu gaur eta hemen?

Nazioartera begiratuta, azken urteotan paradigma aldaketa nabarmena gertatu da arlo akademikoan. Izan ere, orain 20 urtera arte, soziolinguistikan (eta haren ertzeko diziplinetan) erabat nagusi ziren hizkuntza galtzearen inguruko ikerketa bideak. Joshua Fishmanek 1991n *Reversing Language Shift* ospetsua argitaratu ostean, ematen du kezka nagusia hizkuntzen biziberritzera lekualdatzen ari dela apurka-apurka. Hala ere, inertzia nagusiek hor diraute eta oraindik errazagoa da galtzearen inguruko gaur egungo bibliografia aurkitzea biziberritzeari buruzkoa baino.

Baina, tira, paradigma aldaketa gertatzen ari da eta ez da gutxi. Biziberritu, azalberritu, zaharberritu, eraberritu aditzen abaroan ari da ontzen orain kezka akademikoen soroa soziolinguistika eta ertzeko diziplinetan. Hala ere, oraindik bada nazioarteko soziolinguistikaren joeretan kezkatzeko motiborik.

Alde batetik, paradigma askok (hizkuntza aktibismoaren ingurukoek, behinik behin) ez diote benetako biziberritzeari heltzen, azalean geratzen dira eta gurearen tankerako egoeratarako ez dira aplikatzeko modukoak. Oraindik bizirik daudden berbetak batzea (dokumentatzea, hitz zientifiko ezateko) da hizkuntza aktibista akademiko askoren jomuga. Jakina egin behar dela, jakina minimoa hori dela; baina minimoa da, are gehiago gurea bezalako egoeratan. Dokumentatu bai, baina zaharberritzeko, ez bakarrik gizateria osoaren jakintza gordetzeko asmoz (zentzu horretan, Ahotsak proiektua eredugarria iruditzen zait).

Beste alde batetik, orokor samar jokatzeko dute akademiko gehienek, teoria orokor eta orohartzaile baten bila. Baina, zorritzarrez, hiztun ez-hegemonikoon egoerak ezberdinak dira han eta hemen. Jendarte zehatz baten tatamian borrokatzen dugu, eta jendarte horrek (edo, beste era batera esanda, hizkuntza bakoitzaren hiztunon ezaugarri sozialek) zehazten du borrokaren nolakotasuna. Horrek ez du esan gura ezaugarri komun bat ezin denik egon, baina gure zientzia hau oraindik berde samar dago orokorkeriatan tematzeko. Tokian tokiko ikerketa gehiago egin behar dira, tokian tokiko esperientzia gehiago batu behar dira, sakondu horietan, corpus teoriko eta praktikoa osatu eta, ahal den neurrian, hortik abiatuta teoria orokorrerara jo.

Azpiegitura akademiko gutarrak

Euskal unibertsitateetan ez dauka soziolinguistikak (eta haren ertzekoek) gela propiorik. Egoiliar batzuk badira han eta hemen, meritu handiz xiringatzen biziberritzeari ingurukoak ikerketan eta jakintzaren zabalkundean, baina egitura sendo barik. Eta hori ahultasun nabarmena da gure narratibak eraiki ahal izateko eta gure etorkizuneko ametsak eraginkorrago gauzatzen hasteko.

Gela propiorik ez, baina gelaxka bi (edo etxolak dira?) bai. Eta, garrantzitsuagoa dena, gelaxka horien sorreran,

antolakuntzan eta garapenean euskara biziberritzearen aldeko mugimendu sozialek parte hartu izan dute. Horrek, neurri batean, zentimetro batzuk hurreratzen ditu akademia eta mugimendua, eta akademiaren ohiko bizioetako batzuk murriztu. Hala ere, horrek ez du estaltzen gela propiorik ez izateak dakarren prekaritatea.

Izan ere, euskal ikasketen inguruan fakultateak izan badira. Baina fakultate horietan corpus inguruko gaiak dute erabateko lehentasuna. Eta gurean, gaur eta hemen, corpusarekin lanean jarraitu behar da, bai, baina estatusak eta horren ingurumarian daudenek dute erabateko lehentasuna, erabateko premia. Horiek dira lehentasun soziolinguistikoak; corpusekoak, izatekotan, bigarrentasunak lirateke.

Gelaxka bi aipatu ditut, baina zeintzuk dira? Alde batetik, Hiznet graduondokoa dugu eta, bestetik, Soziolinguistika Klusterra. Biak ala biak mugimendu sozialen bulkadatik sortutakoak, euskalgintzaren artisauen bulkadatik sortutakoak, administrazioen bultzada ere izan arren. Eta horrek bi gelaxka horien dinamismoa azaltzen du. Oinarriaren humusari lotuago egotearen ondorio, ziurrenik.

Hiznetek 16 urte egin ditu, eta urte horietan guztietan 500 pertsonatik gora egin dugu graduondokoa. Aurrez aurreko saioak izan arren, gehienbat irakaskuntza birtualaren bidez helarazten dira ikasgaiak. Egitura sendoa lortu du urteen poderioz, eta ez hori bakarrik. Ikasle guztiek egin behar dute amaieran sakontze-egitasmoa deituriko ikerketa lana. Eta ikerketa horiek, gainera, denon eskura jartzen dira ikastaroa amaitutakoan. Horrela, soziolinguistikaren inguruko ikerketa gordailu bikaina dugu denon eskura Interneten.

(Ez nuke ahaztu nahi ikasturte honetan martxan jarri den Lurralde eta Hizkuntza graduondokoa, oraingoan ere UEUK sustatuta.)

Soziolinguistika Klusterra, oster, 2004an sortu zen. Orditik hona etengabeak izan dira erakunde horrek bideratu dituen ikerketak (esate baterako, Aldahitz, Eralan, Arrue eta, batez ere, erabileraren kale neurketa). Horrez gain,

nabarmentzekoa da *Bat* aldizkari soziolinguistikoa (gai hauen inguruan dagoen aldizkari espezializatu bakarra, 800 artikulua inguru argitara eman dituen urte hauetan), baita ezagutza berria sortzen laguntzeko Hausnartu sariak ere.

(Bestelako gelaxka batzuk ere egon daitezke, batzuk konpartituak, baina tira. Adibidez, Jakin aldizkariaren tarte hau, edo Euskaltzaindiaren barruko Joanes Etxeberri egitasmoa, edo urtero egiten diren Udaltop jardunaldiak...)

Beraz, bada aldizkari espezializatua euskaraz, urtero irekitzen dira ikerketa ildo berriak (batzuk sendoxeagoak, besteak ahulxeagoak) eta, gainera, era batera edo bestera, koordinazio maila bat ere badute Klusterraren bidez (akademia kanonikotik kanpo, hortaz).

Eta diskurtso, praktika akademikoak?

Eta zeintzuk dira azken urteotako joera nagusiak 'gure' diskurtso eta praktika akademikoetan? Ez dut gehiegi sakonduko, horrek bakarrik Jakinen zenbaki oso baterako eman dezakeelako. Nire galbahean geratu diren zipriztin nagusiak zirimarratuko ditut, brotxa lodiz bada ere.

Heldu bihurtu zaigu soziolinguistika. Badira urte asko datu makrosoziolinguistikoko nagusiak (ezagutza eta erabilera aitortuak, jarrerak, kale erabilera behatua) batzen direla lurralde osoan eta nahiko era homogeneoan (ez guztiz). Badira ere sektorez sektoreko datuak (irakaskuntzakoak nabarmenenak, baina, tira, beste batzuk ere badira), eta tokian tokikoak (kasu honetan ez dira horren konparagarriak).

Nazioartera begira ere ari da euskal soziolinguistika (batzuek behar beste ez dabilela salatu arren). Esate baterako, adierazgarria da hiztun berrien inguruan Europako hainbat herrialdetan batera garatzen ari den ikerketa-ildoak.

Beste alde batetik, nabarmena da antropologia (eta, batez ere, antropologia feminista) euskal soziolinguistikan izaten ari den eragina. Jone Miren Hernandez eta Paula Kasares

izan daitezke erreferente nagusiak, baina badira han eta hemen antropologia horren ildotik ikerketa sakonak egiten ari diren beste batzuk ere (Jaime Altuna edo Miren Artetxe zutabekidea, adibidez).

Horrez gain, azken aldi honetan, hizkuntza ohituren aldatzen inguruko ikerketak (ekintza-ikerketa horietako asko) nagusi izaten ari dira. Pello Jauregik gidatzen duen Aldahitz ikerketa (edo Eusle metodoa) edo ikertzaileak berak *ahobizi* eta *belarriprest* kontzeptuen gainean egin berri duena, adibidez. (Ezin da ahaztu azken Udaltop jardunaldiak gai hori berori izan duela hizpide orain dela gutxi.)

Azkenik, ez da falta gurean mugimendu sozialen egunerokoari begiratzen dion diskurtso 'organikorik' (esamoldea Jon Sarasuarena da). Esparru honetan, nik azken urteotako hiru nabarmenduko nituzke: framing berriaren ingurukoa (Iñaki Martinez de Luna buru), feminismoa eta euskalgintza lotzearena (Lorea Agirre eta Idurre Eskisabel buru) eta Jon Sarasuak *Hiztunpolisa* liburuan garatutakoa.

Laburbilduz, badirudi azken aldion diskurtso eta praktika akademiko makrotik (edo, beste berba batzuekin esanda, arlo soziologikoagoetatik) mikroagoetara pasatzen ari garela. Edo, akaso, hori esatea gehiegizkoa da, eta esan beharko nuke diskurtso eta praktika akademiko mikroagoei lekua egiten hasi zaiela euskal soziolinguistikan. Kontua da gero eta garrantzi handiagoa ematen ari zaiola norbanakoari, hiztunari edo, berba zientifikoagoak erabilia, antropologiari eta psikologiari.

Hortaz, hurrengo urteotarako eta garapen zientifikoaren mesedetan (horrek aurrerapausoak ekarriko dituelakoan egunerokoan), sendotu beharko genituzke orain ditugun gelaxkak, berriak sortu (orain daudenetatik abiatuta mugimendu sozialekin harremana mantentzearen, akademia eta kalea horren urrun egon ez daitezen). Gainera, diziplinarteko ikerketak eta abiaburuak indartu, nazioartekoari adi egongo den ikerketa eta, batez ere, eraldaketa bilatzen duen ikerketa irmoago bilakatu beharko genuke. 🍷

Ingurune digitala

Koldo Diaz Bizkarguenaga

«Oihu egin nahi dut arima urratu arte»

Berri txarrak: izen, ikur eta territorio bat ez duen herria gara. Alegia, estaturik ez duen herria gara eta burujabe egingo gaituen estatuturik ez da. Bi estatu egonkortuen baldintzapean bizi gara eta globalizazioaren ondorio ekonomiko (indibidualismoa), sozial (indibidualizazioa) eta kulturalak (isolamendua eta asimilazioa) pairatzen dituen herria gara. Alegia, estaturik ez duen herria gara eta burujabe egingo gaituen estatuturik ez da: «daukazuna bazara, orduan ez daukazu ezer, daukazuna baino ez. Dena duzu galtzeko», diosku artikulu honi soinu banda jarriko dion musika taldeak.

Orriak, liburuak, tesiak idatz ditzakegu, eta egoera bera izango da: «hauxe da gure izena, izana eta ezina». Iraganeko akats batera jo dezakegu gure destinu petrala azaltzeko, eta arrazoa izan nahi dugun bitartean etorkizunak ihes egingo digu. Elkarri errua botatzen jarraitu ahal diogu, erantzukizunez jokatzea garrantzitsuagoa izango ez balitz bezala. Eta hauek bezalako hitz ponpoxoak esaten jarraitu dezakegu, argi, umil eta simple hitz egin gabe; norberaren ego pertsonala asetzetik ez gaitezen igaro komunitateak-gizarteak-herriak lehenetasuna izango duen bigarren plano batera. Zintzoak izan gaitezen. Ez dakigu. Ez dezagun gure ezjakintasuna lema hutsekin estali. Irri egitea ez da aski herri egiteko: «minbizi atsegin bat da zuen irria. Heriotz jasangarria».

Eta ez dakigu, galdera desegokiak jarraitzen ditugulako, erantzun erosoetan bizi garelako –«pozik nire aitzuloan, zulo-han»–; kanpotik ezarritako logiken baitan bizi gara, haiek ezarritako gurgil-zoroaren barnean bueltaka; elkar kritikatzten eta inor entzun gabe; hamaika hizlari, bakoitza bere

estrategia hutsezinarekin, ideia horiek jasoko dituen aktalari-entzule gabe. Woody Allenez oroitzen naiz maiz, esaten baitzuen bi belarri eta aho bakarra izanik, hitz egiten dugun bikoitza entzun beharko genukeela. Eta «oihu egin nahi dut arima urratu arte» gorputzean markatuta eramateaz oroitzen naiz maiz ere: euskal herritarrok, Edvard Munchen *Oihua* koadroan bezala, belarririk ezean gure garrasiak gorputzean sentitzen ditugulako, hori tolestuz eta markatuz; gure oihuekin arima urratuz, eta erreberberazioaren mugimendu sentazioa izan arren, lekutik mugitu gabe.

«Herriak bakarrik salba dezake herria»

Libre: erraza litzateke izen, ikur eta territorio bat ezartzea. Alegia, estatua izango bagenu eta hori eraikitzeke errezeta edo mapa izango bagenu. Gurean, gaur-gaurkoz existitzen ez den egitura eta hori lortzeko alderdi politikoek argi marrazten ez duten bide-orria. Herri honetan hilabetero gertatu bezala, «une historiko baten aurrean gaude»: azken asteetako notizia da, autogobernuaren ponentzia idaztear *da*.

Nork daki, tamalez, *House of Cards*-en Eusko Jaurlaritzaren bertsioan zer gertatzen ari den. Eta tamalez diot, politikariak gizartearen ordezkari gisa ulertzen ditugun honetan, bulego itxi eta ilunetan herriaren eta herritarren bizkar hartzen dituztelako erabakiak: alegia, ordezkari izanik, herritarron ordezko bilakatu dira. Baina, paradigma aldaketa batean bizi garenez, arrazoizkoa bezain jakina da esatea ia berrogei urteko edukia eta eskema ez dela aplikagarria gaur egun, «galderak aldatuz bakarrik lortuko dugu gakoa datekeen erantzun putakumea»: elite politiko batek ez luke eta ezin lezake herri hau hamarkadetan baldintzatuko duen testu berri bat gela itxi batean idatzi.

«Ia lortu zenuten, mundu guztia ohitzea; arazoak ikusten, aukerak dauden tokian». Gure bidea eraiki behar dugu, une histerikoa gainditu eta, gure herriaren markoa zein izango den irakurtzeko baino, oinarri gisa, idaztear *dugula* ezar dezagun. Horixe bera pentsatu nuen Eusko Ikaskuntzak

antolatutako *Euskal Herriko lurraldeen liburu berdea eta zuria*-ren aurkezpenean nengoen bitartean. Azkenengo bi urteetako pertsona askoren lanaren behin-behineko emaitza da: zazpi lurraldeetako eragile ezberdinek euskal lurraldeari maila juridiko, sozio-ekonomiko, geografiko eta sinbolikoan oinarriak ezartzeko idatzitako testua. Liburu zuri bat helburu propositibo batekin idatzita dago: zer nahi den, nola egingo den, nork egingo duen. Horregatik, hori liburu berde bat da, helburu deskriptiboa duena: lurraldetasunaren gaiaren inguruan zer idatzi den, nondik edota zein hurbilpenetatik idatzi den, nork idatzi duen. Horixe baita akademiatik egin daitekeen ekarpena: entzutea, ekarpen isolatuen arteko eztabaidak sortzea eta, ahal bada, erantzun eta irizpide batzuk ematea.

Ponentzien bidez, aditu, aritu eta administrazioetako kideen iritziak jaso izan dira azken urtean zehar. Azken hilabeteetan antolatutako mintegietan, pertsona horiek elkarlanean aritu ziren behin-behineko *Liburu berdea* osatuz: «hitzak bilatzen aurkitzen saiatzen», beraz, behin-behineko emaitza da testua. Ez dakigulako. Asko entzun behar dugulako. Asko idatzi behar dugulako, berriro ere ezabatzeko; hobe esanda, ~~ezabatzeko~~: marrapekoa ikusiz idatzitakoa ahaztu gabe, nondik gatozen gogoratzeko, atzera begiratzeko eta egingdako ibilbideaz gozatzeko. Orain, beste pauso bat emateko aukera dago: herriaren hitza entzutea. Ez zaio herriari hitza emango, ez; herriak aspaldi hartu zuen hitza, aspaldi eman zuen hitza, aspaldi erakutsi zuen hitz egiteko nahia eta aspaldi egin zuen oihu arima urratu arte, eskuak eta ukabilak erabiliz. Herria entzungo da, esaten duena ondo jaso, ulertu eta behin betiko liburu berde batean ordenatzeko asmoz.

«Zabal begiak, mapa berriak tolestuta datoz. Ez da biderik norberak ireki behar dituelako»

Haria: hari eta herri. Harria izateari utzi gabe, haria ere bagara. Euskal Herriaren geografiari eta lurraldetasunari beste espazio bat gehitu zaio sarearen hariaren aroan: Internet.

Hori dela eta, herri baten mugak marraztu ahal izateko, hiru elementu ditugu: mapa geografikoa, sarearen atmosfera (hodega baino gehiago dena, goian dagoen objektua baino guztia ziprizontzen duen hori dena) eta bien uztardurak sortzen duen ingurune digitalaren territorioa.

Lehenik eta behin, Euskal Herriko mapa dugu: mapa geografikoak (zazpi lurraldeena) eta politikoak (bi estatu eta hiru administrazioena) ezartzen duten errealitatea. Zazpi lurraldeei diasporak osatutako zortzigarrena gehitu behar diegu eta, era berean, globalizazio garaia ezarritako logika neoliberallean bizi garen honetan, distantzia geografikoetan 'urrun' eta 'hurbil' dagoena birpentsatu: Londres hurbil baitago, baina Luzaide lekutan –mapan kokatzeko gaitasuna izatekotan– eta Baiona mugaren beste aldean. Muga administratiboak hain barnerratuta ditugu, ezen herri beraren baitan mugak ikusteko gai garen eta herritik kanpo dauden hirietan etxean sentitzen garen. Nire kasuan, Luzaide mapan kokatzeko gaitasuna 30 urterekin garatu nuen, eta bertako herritar gazte eta euskaldun bati hurbilen duen hiriburua zein den galdetuta, Iruñea dela esan zidan Donibane Garazi ahaztuta, baztertuta eta mapatik ezabatuta.

Mapa berriak ditugu, eta gu muga zaharren arabera aritzen gara; muga zaharrak berritzen ditugu eta gure herria banatu eta ezabatzen dugu: «gaur ere goizean irratia piztu dut eta nire herria ez omen da existitzen», guk geuk halaxe eginda, atzerrikoa geure baitan dugulako. Muga geografikorik ez duen Interneten ere, mugak jartzen ditugu; mugatuta gaude-lako, mugak barneratu ditugulako eta muga horietatik pentsatzen dugulako. Zaila da baso horretatik ateratzea; baina, ziurrenik, elkar lagunduz, bakoitzak dakien apurra esanez eta ez dakien guztia entzunez, bide berriak marraztuko ditugu orain existitzen direla ere ez dakigun helmugetara heltzeko.

Espazio berri bat dugu Interneten. Estatuak eta, batez ere, merkatuek arautzen duten espazioa; askea ez dena; soilik simbolikoa ez dena eta zeharo materiala eta erreala dena. Baina baita distantzia geografikoak ezabatzen dituen espazioa eta, beraz, maila batean, muga geografikoak eta administratiboak

gainditzeko aukera duena ere. Argi esanda: lehen aldiz gure historian zehar euskal herritarrok espazio berean bizitzeko aukera dugu. Interneten, Urruña eta Bilboren arteko distantzia, Tolosa eta Donostiaren arteko distantzia bera da; edota Iruñeko Txantrea eta Arrotxapea auzoen artekoa. Beste era batera esanda, leku geografiko horietako herritarrek Interneteko espazio bera partekatzen ahal dute. Are gehiago, diasporaren zortzigarren lurraldean pentsatuta, aurrez aurre ez bada ere –aipatu herrietako pertsonak bezalaxe– herritar horiek ere espazio berean daude. Eta, beraz, herri barnean zein kanpoan dauden herritarren arteko distantzia bera da, espazio bera partekatzen dute eta espazio berean bizi dira.

Baina, jakina, ez da gauza bera espazio horretara euskara ofiziala ez den edota euskaraz bizi den leku batetik konektatzea: Internet ez baita isolatua dagoen espazioa, lekuari erabat lotuta dago. Horregatik, bi dimentsioak izan behar ditugu kontuan: lurraldetasuna ezin da ulertu Interneteko espazioa gabe eta Internet ezin da ulertu lurralde jakin batean izaten diren aukera, baldintza eta ukapenak kontuan hartu gabe. Horretara dator, beraz, territorio kontzeptua: komunitate batek bizi duen leku geografiko eta espazio sinbolikoaren mapa marrazteko. Horretara dator, beraz, ingurune digitala kontzeptua: Interneten alde fisikoa eta sinbolikoa ulertzeko eta gizarte-harremanak, herrien mugak, harreman ekonomikoak, legedia, burujabetasuna, demokrazia, independentzia..., mundua, oro har, beste kosmobisio baten arabera ulertzeko.

«Gertu da eguna non herri honek ahaztuko dituen bere izena eta helbidea» eta, ondorioz, *Euskal Herriko lurraldeen liburu berdea eta zuria* idazterakoan, autogobernu ponentzia idazterakoan edota, herri honetan zerbait egiten den aldiror gertatu bezala, kritikatzeko orduan («susmoa banuen baina, argitu didazu zalantza: denok baino gehiago dakizu»), ezin dugu inondik inora ere ingurune digitalak ezarri digun paradigma eta markoa baztertu, eta galdera konplexuei ezin dizkiegu erantzun errazak eman. Agian horrela idatzi ahal izango dugu herri gisa «bakarrik egoteko modu berri bat». 🍷

Glokalia

Ignazio Aiestaran

Édouard Louis Fronte Nazionalak irabazten duen herrian

Azken urteetan Frantziako Errepublikaren iparraldean Fronte Nazionalak irabazi du arazorik gabe herri txiki batean. 2017ko hauteskunde presidentzialetan 1.106 hauteslek izan zuten botoa emateko eskubidea Hallencourt herrian. Lehenengo txandan abstentzio-tasa %20,07 (222 pertsona) izan zen, eta emaitza ofizialak halaxe geratu ziren:

- (Front National) Marine Le Pen hautagaiak: %33,72 = 289 boto
- (Les Républicains) François Fillon hautagaiak: %16,92 = 145 boto
- (La France Insoumise) Jean-Luc Mélenchon hautagaiak: %16,69 = 143 boto
- (En Marche) Emmanuel Macron hautagaiak: %16,45 = 141 boto
- (Debout La République) Nicolas Dupont-Aignan hautagaiak: %6,77 = 58 boto
- (Parti Socialiste) Benoît Hamon hautagaiak: %5,02 = 43 boto
- (Nouveau Parti Anticapitaliste) Philippe Poutou hautagaiak: %1,28 = 11 boto
- (Union Populaire Républicaine) François Asselineau hautagaiak: %1,17 = 10 boto
- (Résistons) Jean Lassalle hautagaiak: %0,82 = 7 boto
- (Solidarité et Progrès) Jacques Cheminade hautagaiak: %0,70 = 6 boto
- (Lutte Ouvrière) Nathalie Arthaud hautagaiak: 0,47 % = 4 boto

Bigarren txandan abstentzio-tasa %21,61 (239 pertsona) izan zen, eta hurrengo emaitzak ekarri zituzten hauteskundeek:

- (Front National) Marine Le Pen hautagaiak: %54,69 = 414 boto
- (En Marche) Emmanuel Macron hautagaiak: %45,31 = 343 boto

Bi txandetan lehena izan zen Fronte Nazionala, eta bigarren txandan Le Pen eta Macronen arteko aldea kasik 10 puntukoa izan zen Hallencourten.

Herri horretan, non Fronte Nazionala hegemonikoa den, jaio zen Édouard Louis idazlea. 24 urte ditu, baina 16 urte-rekin bere jaioterria utzi zuen, bullying edo jazarpena pairatu ondoren. Bere eskarmentu homosexuala kontatu zuen 2014an karrikaratutako *En finir avec Eddy Bellegueule* eleberrian. Louisen familia pobre-pobrea izan zen, langilea eta iritzi askotan matxista eta xenofoboa.

2017ko martxoan, *The Guardian*-en plazaratutako elkarrizketa luze batean, idazle frantsesak hauteskunde presidentzialak eta bere jendartea aztertu zituen argitasun zorrotzez. «Klase sozial bakoitzari 'politika' hitzak gauza ezberdinak adierazten dizkie», zioen Édouard Louisek han. «Klase baxuenetan politika hil ala biziko gaia izan da beti». Klase sozial horietan zaudenean, bestelako bizitza sortzeko gai da laguntza sozial bat, baina horrek ere esan nahi du pobreak erakunde politikoaren eta administrazioaren menpean geratzen direla, larritasunak jota. 15 urte zituelarik, bere aita lehen aldiz dentistarengana joan zen, gobernuak osasun-laguntza berri bat sortu zuelako. Louisen haurtzaroan, beraz, politikak dena alda zezakeen. Politikaren erritmoaren arabera mugitzen ziren bere senitartea eta bere herria: halaxe mugitzen dira behartsuen bizitzak, ekaitz batean bezala. Louisek erabilitako metaforan: haien buruen gainean ekaitz bat topatzen zuten egunero, urtero. Ekaitz hori, ordea, ez zen klase gorenaren buruen gainean hedatzen. Miseria pobrezia ez dela baieztatzean, ez dugu askotan behatzen miseriak hori baino gehiago adierazi nahi duela: munduan zure lekuari buruzko estutasun itolarria da,

etengabeko larritasun bizi-bizia. Bukaeran, miseria presondegia bat bezalakoa da: miseriak herriak inbaditzen dituenean, herriak ez dira jadanik herriak, presondegia baizik. Hiritar burgestu posmodernoek ez dute arazo hori ulertzen erraz. Halaxe zioen Louisek elkarrizketa horretan:

Parisko burgesen artean, konturatu nintzen politikak ez diharduela batere biziaz edo heriotzaz, ezta jateko eta zainketa medikoa izateko kapable izateaz edo ez izateaz ere; konturatu nintzen gobernu ezkertiar zein eskuindarrak egiten duen zernahik ez diela bizitzea, jatea galaraziko. Eta burgesia munduko edozein lekutan klase menderatzailea izanik, amnesia-mota bat dago beste jendearekiko politikaren esanahiaz. Gertatzen dena gertatzen dela, ezein gobernu ez doa modu erradikalean haien bizitzak aldatzera, pobre eta menderatuekin gertatzen ez den bezala.

Idazle gaztea jaio zen herrian, bere aitak egin zuen lan, eta bere aitonak, eta bere birraitonak ere. Bere amak 14 urterekin utzi zuen eskola, bere anai-arrebek ere bai. Kate historiko batean irentsiak geratzen dira emakume eta gizonak, esku-liburuek deskribatzen duten determinismo ekonomikorik txarrenean bezala, amesgaizto batean bezala. Guk, berriz, badakigu determinismo historiko eta ekonomiko hori ez dela zeruetatik jaitsia, baizik eta lureko gizonen eta emakumeen ondorioa. Eta hortik datoz miseria jasaten dutenen iraina eta amorrua, egoera itolarria iraultzeko gauza ez direnen azken errekurtsioa, azken oihua, azken deia. Hori dela eta, Fronte Nazionala eta Le Pen kritikatzear gain, Louisek sozialdemokrazia frantziarra ere salatu zuen gogor:

Gaur ez dut Marine Le Pen iraindu nahi, Manuel Valls eta François Hollande eraso nahi ditut, nire aita halako egoeran jarri izanagatik. Haiek salatzen ditut modu zuzenean. Nire aitak Le Peni botoa ematen diola ikusten dudanean, egungo gobernuak eta haren akatsek nazkatzen naute. Jakina, eskuinak nazkatzen nau, baina ez nuen nehoiz espero eskuinak zerbait egingo zuenik klase baxuen alde, baina ezkerak... ezkerak pobreziaz, miseriaz eta bazterketaz mintzatzeari utzi dio. Karrera presidentzialean Le Penek irabazteaz mintzatzen da jendea, baina Fronte Nazionalak azken 20 urtez irabazi du, nire ama bezalako jendea ordezkatu beharko lukeen ezker horrek abandonatu duelako.

Karl Polanyi: faxismoa kapitalismoarekin bat dator

Frantziako hauteskunde presidentzialetan Emmanuel Macron atera zen irabazle, beldur-kanpaina erabili ondoren: «Macron ala Le Pen», «demokrazia liberala ala faxismoaren itzala», «Europa ala xenofobia», «X hautagaia ala anabasa». Komunikabide handienek hautesleen eta ikusleen kontzientzia onak astindu zituzten, beldurra aitzakiatzat. Presidentetza eskuratuta, telebistek eta egunkariak atzean laga zituzten etorkinekiko ardurara eta arreta. Orain berriro migratzaileen aurkako indarkeria poliziala etorri da Calaisera. Hollande presidentearekin agitu zen bezala, Macronekin gauza bera suertatzen ari da: *L'Auberge des migrants* eta *Utopia 56* elkarteek salatu dute, baina ez dira lehen orrialdeko berria izanen egunkarietan. Beldurretik euforiara pasatzen den demokrazia hauetan, amnesia eta miopia dira nagusi. Eta Macron irabazle demokratikoa izan denez, orain edozein iritzi botatzeko eskubidea dauka eskandalurik gabe, 2017ko ekainean Ételeko Cross zentroan etorkin komoretarren kwassa-kwassa itsasontzietz trufatu zenean bezala. Horrek ez du gaizpiderik eragin, nahiz eta kwassa-kwassaz 7.000-10.000 komoretar ito diren 1995 eta 2012 artean Mayotte irlara heldu nahian, Frantziako Senatuaren datuen arabera.

Hori guztia dela eta, liberalismoaren propagandaren aurka baieztatu behar da «kapitalismoa ala faxismoa» hautatzea tranpa bat dela. Karl Polanyi ekonomialariak ezin hobeto azaldu zuen faxismoa bat datorrela kapitalismoarekin: benetako erabakia ez da «faxismoa ala kapitalismoa», baizik eta «demokrazia ala kapitalismoa», edota «sozialismoa ala faxismoa», demokraziaren bide naturala sozialismoa delako. Honela argudiatu eta laburtu zuen Karl Polanyik zehaztasun osoz 1934an, nazismoa hegemoniko bihurtu baino lehen ('Marxism Re-Styled', *New Britain* III/58, 1934, 159. or.):

Joan den astean terminologia marxista berritutik faxismoa zedarritzen saiatu ginen. Emaiza hurrengo tesietan gauzatu zen:

Demokraziaren eta kapitalismoaren arteko elkarrezintasunetik sortzen da faxismoa jendarte industrial guztiz garatuan.

Langile-klasearen eraginaren tresna bilakatzen ohi da demokrazia. Ekoizpena jabeen autoritatearen menpean geratzen den esparrua da kapitalismoa. Itopuntu bat halabeharrezkoa da.

Supituki, funtzio politiko eta ekonomikoen korapilo dohaka-beak jendartea zemaitezari ekin dio.

Ekonomian interferentzia politiko eta politikan interferentzia ekonomikoa arau bilakatu dira. Funtzioen perbertsio horrek guztion segurtasun politikoaren eta bizi-maila ekonomikoaren galera dakar.

Demokraziak desagertu behar du, ala kapitalismoak. Kapitalismoa ukitu gabe uzten duen itopuntuaren konponbidea da faxismoa.

Beste konponbidea sozialismoa da. Kapitalismoa desagertzen ari da, demokraziak badarrai.

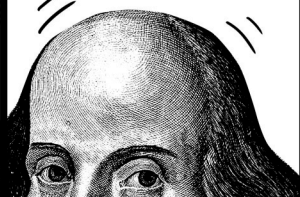
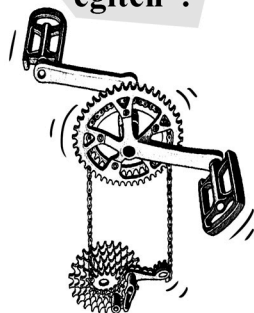
Esfera ekonomikoan demokraziaren luzapena da sozialismoa. Hortaz, berez funtzionala da. Faxismoa kontrakoa da. Faxismoak funtzio politiko, ekonomiko eta kulturalen zirkuitulaburra dakartza jabe berekoien talde gobernatzaileri nimitzatean. Halako jendartea ezingo da epe luzera existitu.

Antza, Hallencourten ez da Karl Polanyi irakurtzen. Parisen ere ez. Eta Europa honetan oso gutxi. 🍷

WILLIAM
SHAKESPEARE-
ESPE-
ARE-
esaha
omen
da.

ETA AR-
RAZOIZ
segurtenik:

“Kateez
barre egiteak
ez gaitu libreago
egiten”.

Alabaina, argi dago zertaz barre egin **KATEEK**
agintzen diguten heinean,
MENDEKOAGO
garela.

zugaz/
art

Jakin ^{•eus}
herria kultura hizkuntza

Tolosa hiribidea, 103-1.C
20018 DONOSTIA
Tel. 943 21 80 92
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

